

การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องกรรมและสังสารวัฏในพุทธปรัชญาเถรวาท

สิ่งพิมพ์นี้เป็นสมบัติของห้องสมุด มจร.
ผู้ใดพบอยู่ในที่อื่นไม่สมควร
ไปรคนี เมาส่งที่แผนกห้องสมุดด้วย ขอบคุณ

พระมหาธีระศักดิ์ พลปัญญา(พลปัญญา)

 294.3122
ธ677ก
2551
29A5425446
Title: การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องกรรมในสังสารวัฏในพุทธปรัชญาเถรวาท
ห้องสมุด มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

294.3122
ธ 677 ก
19 ก ค 59

b 10582

เลขทะเบียน	5425446
เลขเรียกหนังสือ	294.3122 ธ 677 ก 21
วันที่	12.0.05A

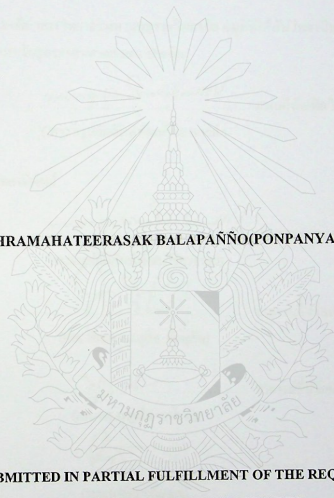
วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศาสนศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

พุทธศักราช ๒๕๕๑

**THE ANALYTICAL STUDY OF KARMA AND ROUNDS OF
REBIRTH IN THERAVĀDA BUDDHIST PHILOSOPHY**

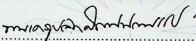
PHRAMAHATEERASAK BALAPAÑÑO(PONPANYA)

**A THESIS SUBMITTED IN PARTIAL FULFILLMENT OF THE REQUIREMENTS
FOR THE DEGREE OF MASTER OF ARTS
DEPARTMENT OF BUDDHISM AND PHILOSOPHY
GRADUATE SCHOOL
MAHAMAKUT BUDDHIST UNIVERSITY**

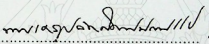
B.E. 2551 (2008)

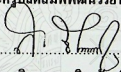
หัวข้อวิทยานิพนธ์ : การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องกรรมและสังสารวัฏในพุทธปรัชญาเถรวาท
ชื่อนักศึกษา : พระมหาธีระศักดิ์ พลปณฺโณ(พลปณฺญญา)
สาขาวิชา : พุทธศาสนาและปรัชญา
อาจารย์ที่ปรึกษา : ผศ. พิเศษ ดร.สุกิจ ชัยมุสิก
อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม : ผศ. ดร.บุญเลิศ ราชิต

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย อนุมัติให้นักศึกษานี้เป็นส่วน
หนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศาสนศาสตรมหาบัณฑิต

..... คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
(พระครูปลัดคัมภีร์พัฒนวิริยาจารย์)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

..... ประธานกรรมการ
(พระครูปลัดคัมภีร์พัฒนวิริยาจารย์)

..... อาจารย์ที่ปรึกษา
(ผศ. พิเศษ ดร.สุกิจ ชัยมุสิก)

..... อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม
(ผศ. ดร.บุญเลิศ ราชิต)

..... กรรมการ
(พระสุทธิสารโสภณ)

..... กรรมการ
(ดร.ไพรัช พันชมภู)

ฉันทิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

Thesis Title : The Analytical Study of Karma and Rounds of Rebirth in
Theravāda Buddhist Philosophy
Student's Name : Phramahateerasak Balabañño(Ponbanya)
Department : Buddhism and Philosophy
Advisor : Asst.Emeritus. Prof. Dr.Sukit Chaimusik
Co - Advisor : Asst. Prof. Dr.Boonlert Rashoti

Accepted by the Graduate School, Mahamakut Buddhist University in Partial
Fulfillment of the Requirements for the Master's Degree.

P. Sampipattanaviriyajarn
.....
(Phrakhrupaladsampipattanaviriyajarn) Dean of Graduate School

Thesis Committee

P. Sampipattanaviriyajarn
.....
(Phrakhrupaladsampipattanaviriyajarn) Chairman

S. Chaimusik
.....
(Asst.Emeritus. Prof. Dr.Sukit Chaimusik) Advisor

B Rashoti
.....
(Asst. Prof. Dr.Boonlert Rashoti) Co-Advisor

P. Suttthisarasophon
.....
(Phrasutthisarasophon) Member

P. Phuenchomphoo
.....
(Dr. Phairat Phuenchomphoo) Member

หัวข้อวิทยานิพนธ์	: การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องกรรมและสังสารวัฏในพุทธปรัชญาเถรวาท
ชื่อนักศึกษา	: พระมหาธีระศักดิ์ พลบุญโณ(พลบุญญา)
สาขาวิชา	: พุทธศาสนาและปรัชญา
อาจารย์ที่ปรึกษา	: ผศ. พิเศษ ดร.สุกิจ ชัยมุสิก
อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม	: ผศ. ดร.บุญเลิศ ราโชติ
ปีการศึกษา	: ๒๕๕๑

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์นี้ศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องกรรมและสังสารวัฏในพุทธปรัชญาเถรวาท โดยมีวัตถุประสงค์ดังนี้ ๑) เพื่อศึกษาเรื่องกรรมในพุทธปรัชญาเถรวาท ๒) เพื่อศึกษาสังสารวัฏในพุทธปรัชญาเถรวาท และ ๓) เพื่อศึกษาวิเคราะห์กรรมและสังสารวัฏในปรัชญาเถรวาท วิทยานิพนธ์นี้เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพ วิจัยเอกสาร แหล่งข้อมูลที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ พระไตรปิฎก อรรถกถา และเอกสารอื่นๆ ได้แก่ หนังสือ วิทยานิพนธ์

ผลการวิจัยพบว่า

กรรม หมายถึง การกระทำ และการกระทำนั้นจะดีหรือประกอบด้วยเจตนา กรรมในพุทธศาสนามีทั้งกรรมดี และกรรมชั่ว ซึ่งมีผลสะท้อนแก่ผู้กระทำ และผลแห่งกรรม หรือการกระทำนั้นยังมีผลต่อเนื่องจากปัจจุบันไปสู่นาคต และจะมีผลอย่างไรก็ขึ้นอยู่กับการกระทำชนิดของกรรมเป็นต้น พุทธปรัชญายังได้กล่าวถึงผลของกรรมหรือวิบากกรรมซึ่งเป็นเหตุนำไปสู่ การเวียนว่ายตายเกิดในภพภูมิต่างๆ ตามอำนาจกรรมที่กระทำ โดยมีจิตที่ยังมีเชื้อหรือกิเลสเป็นตัวตั้งสมกรรมไว้ ทำให้เวียนว่ายตายเกิดจนกว่าจะเข้าสู่พระนิพพาน

ผลการวิเคราะห์กรรม และสังสารวัฏในพุทธปรัชญา ทำให้ทราบแนวคิด ทฤษฎีของกรรม และสังสารวัฏอันเป็นเหตุและผลต่อกันตามกระแส หรือเหตุผลไม่มีที่สิ้นสุด จะตัดกรรมและสังสารวัฏได้ก็คือเมื่อจิตหลุดพ้นจากทุกข์ และบรรลุพระนิพพานอันเป็นจุดสูงสุดของพระพุทธศาสนาเถรวาท พร้อมทั้งทราบหลักธรรมที่เป็นเหตุหลุดพ้นจากกรรมและสังสารวัฏ ซึ่งจะนำไปสู่การศึกษา และสัมมาปฏิบัติสำหรับพุทธศาสนิกชน และคนทั่วไปควรจะนำหลักธรรมเหล่านี้ไปใช้ในการดำเนินชีวิต

Thesis Title	: The Analytical Study of Karma and Rounds of Rebirth in Theravāda Buddhist Philosophy
Student's Name	: Phramahateerasak Balabañño(Ponbanya)
Department	: Buddhism and Philosophy
Advisor	: Asst. Emeritus Dr. Sukit Chaimusik
Co - Advisor	: Asst. Dr. Boolert Rashoti
Academic Year	: B.E. 2551 (2008)

ABSTRACT

This thesis has made the critical study of Karma and Rounds of Rebirth in Theravada Buddhist philosophy with the following objectives: 1) to study Karma in Theravada Buddhist philosophy 2) to study Rounds of Rebirth therein and 3) to analytically study both therein. The thesis is the qualitative study processed by document research. Sources of data used for the research were the Tipitaka, commentaries and other documents like books and theses.

The results of research were found as follows :

'karma' denotes 'an action' and it, however, must accompany a doer's actual will. Karma in Buddhism is comprised of either bad or good one, which they definitely affect the doers, that is, its consequences have an impact on this life and future lives of doers. How serious its consequences will take its toll on doers depends on types of karma they have performed. In addition, Buddhist's philosophies still pinpoint consequences of karma as being one of key factors leading to the Round of Rebirth and planes of existence following powers of karma they have performed with having a state of consciousness or bondage acting as accumulations of karma. As a result, consequences of bad karma prompt one to be in the Round of Rebirth until he/she attains Nirvana.

Analytically studying, the research's results help the researcher realize concepts, theories of karma and the Round of Rebirth as the dependent origination or everlasting reasons. To obliterate both of them is when one's mind is deliberated from sufferings and achieves the summit of Theravada Buddhism, Nirvana, as well as knowing of the Buddha's principal teachings that precipitate the liberation of the two, resulting in further study and Buddhists' right observance. Above all, lay people should follow these of Buddha's principal teachings to lead their lives.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์เล่มนี้ สำเร็จลงได้ด้วยดีก็ด้วยความเมตตาจาก พระครูปลัดสัมพิพัฒน์วิริยจารย์ คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย และพระสุทธิสารโสภณ รองอธิการบดีวิทยาเขตร้อยเอ็ด มหาวิทยาลัยมหา-
มกุฏราชวิทยาลัย จึงขอกราบขอบพระคุณไว้เป็นอย่างสูง

ขออนุโมทนาขอบคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์พิเศษ ดร.สุกิจ ชัยมุสิก อาจารย์ที่ปรึกษา และ
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.บุญเลิศ ราโชติ อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม ผู้ได้เสียสละเวลาตรวจแก้และ
ให้คำปรึกษาอันดี ตลอดจนคณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ทุกท่านที่ให้คำแนะนำ คำปรึกษา
ข้อคิดเห็นต่าง ๆ และตรวจทานแก้ไขปรับปรุงข้อบกพร่องจนวิทยานิพนธ์เสร็จสมบูรณ์

ขอกราบขอบพระคุณคณาจารย์ทุกท่านที่คอยอบรมสอนสั่งตลอดระยะเวลาสองปีและให้
คำแนะนำช่วยเหลือในการดำเนินการทำสารนิพนธ์เล่มนี้

ขอกราบขอบพระคุณ พระเดชพระคุณหลวงพ่อพระราชมุนี เจ้าอาวาสวัดมหาธาตุ
(พระอารามหลวง) ที่ได้เมตตาให้ที่อยู่อาศัย ตลอดทั้งสนับสนุนค้ำหนุนทรัพย์ขงการวิจัยครั้งนี้สำเร็จ

ขอขอบพระคุณ/เจริญพรขอบคุณ คณาจารย์เจ้าหน้าที่มหาวิทยาลัยมหา-
มกุฏราชวิทยาลัย วิทยาลัยศาสนศาสตร์ โสธรทุกท่าน ที่ได้ปรับแก้ ให้คำปรึกษา และคำแนะนำจนวิทยานิพนธ์ และ
แม่ชีกาญจนา โภคสวัสดิ์ที่ช่วยเหลือรูปแบบในเล่มเสร็จสมบูรณ์ ตลอดจนนักศึกษาร่วมรุ่นพุทธศาสนา
และปรีชาทุกท่าน

ขออนุโมทนาขอบคุณ คุณยายชอง วันวิโก คุณย่าวันทา พันธา โยมพ่อสุบรรณ โยมแม่ไสว
พลปัญญา บิคารมารดา ผู้ให้กำเนิดชีวิตเลี้ยงดูผู้วิจัย และเป็นกำลังใจที่สำคัญ ขอบใจสำหรับนักเรียน
ทั้งแผนกบาลี และสามัญที่ช่วยในการพิมพ์ หากอนิสงส์จะมีพระภิกษุที่วิจัยเรื่องนี้ ขอบใจสงฆ์บังเกิด
แก่ท่านผู้มีพระคุณดังกล่าว ตลอดทั้งญาติพี่น้องร่วมสายโลหิต และเพื่อนร่วมชีวิตของข้าพเจ้า
เทอญ.

พระมหาธีระศักดิ์ พลปัญญา (พลปัญญา)

พ.อ.

ศุคนคปิฎก จุฬทกนิกาย อุทาน

หมวดพระอภิธรรมปิฎก(ภาษาไทย)

อภิ.วิ.

อภิธมปิฎก วิภังค

ปกรณ์วิเสส(ภาษาไทย)

วิสุทธิ.

วิสุทธิมคคปกรณ์

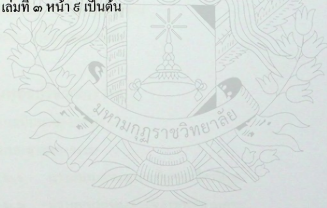
อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก(ภาษาไทย)

ตี.ส.อ.

สงยุตตนิกายสารคตปฎกาสินีสคาวคคณฐกถา

จากการอ้างอิงคัมภีร์พระไตรปิฎกและอรรถกถาดังที่กล่าวมา ผู้วิจัยได้กำหนดตัวเลขที่อยู่
หลังชื่อคัมภีร์ออกเป็นตอนๆ คือ

๑. คัมภีร์พระไตรปิฎกได้กำหนดเป็นสามตอน ได้แก่ เล่ม / ข้อ / หน้า เช่น วิ.มหา. ๔/๕/
๖. หมายถึง พระวินัยปิฎก มหาวรรค เล่มที่ ๔ ข้อที่ ๕ หน้าที่ ๖
๒. ในคัมภีร์ต่าง ๆ ได้กำหนดเป็นสองตอน ได้แก่ เล่ม / หน้า เช่น วิสุทธิ. ๓/๕. หมายถึง
คัมภีร์ วิสุทธิมรรค เล่มที่ ๓ หน้า ๕ เป็นต้น

สารบัญ

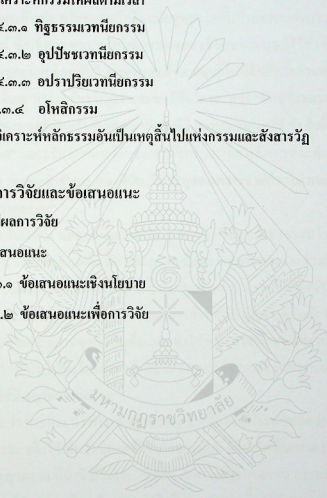
	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ข
กิตติกรรมประกาศ	ค
สารบัญคำย่อ	ง
สารบัญ	จ
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๒
๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย	๒
๑.๔ วิธีการดำเนินการวิจัย	๒
๑.๕ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๓
๑.๖ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๕
บทที่ ๒ กรรมในพุทธปรัชญาเถรวาท	๑๐
๒.๑ ความเป็นมาของกรรม	๑๐
๒.๒ ความหมายของกรรม	๑๐
๒.๒.๑ ความหมายของกรรมในพระไตรปิฎก	๑๑
๒.๒.๒ ความหมายของกรรมตามพจนานุกรม	๑๒
๒.๒.๓ ความหมายของกรรมตามที่ศณะนักปราชญ์	๑๓
๒.๓ ประเภทของกรรม	๑๕
๒.๓.๑ ประเภทของกรรมที่แบ่งตามลักษณะ	๑๕
๒.๓.๒ ประเภทของกรรมในอรรถกถา	๑๖
๒.๔ เกณฑ์วินิจฉัยกรรม	๑๕
๒.๔.๑ พิจารณาตัดสินด้วยมูลเหตุของการกระทำ	๑๕

	๒.๔.๒ พิจารณาที่ผลของกรรม	๒๐
	๒.๔.๓ พิจารณาตามหลักของมโนกรรม	๒๑
	๒.๔.๔ พิจารณาตามมติของวิญญูชน	๒๑
๒.๕	การให้ผลของกรรม	๒๑
	๒.๕.๑ ระดับการให้ผลของกรรม	๒๒
	๒.๕.๒ กรรมให้ผลในชาตินี้	๒๒
	๒.๕.๓ กรรมให้ผลในชาติหน้า	๒๓
	๒.๕.๔ กรรมให้ผลเนื่องถึงผู้อื่น	๒๔
	๒.๕.๕ การให้ผลของกรรมในจุฬารักษมวิภังคสูตร	๒๕
	๒.๕.๖ การให้ผลของกรรมในมหากรรมวิภังคสูตร	๒๖
๒.๖	การหยุดให้ผลของกรรม	๒๘
๒.๗	หลักกรรมอันเป็นเหตุสิ้นไปแห่งกรรม	๒๘
	๒.๗.๑ นิพเพธิกสูตร	๒๘
	๒.๗.๒ สวรรค์สูตร	๓๑
๒.๘	คุณค่าทางจริยธรรมที่เกิดจากการเข้าใจเรื่องกรรม	๓๓
	๒.๘.๑ เป็นคนหนักแน่นในเหตุผล	๓๔
	๒.๘.๒ เห็นผลที่ตนต้องการ	๓๔
	๒.๘.๓ มีความรับผิดชอบต่อตนเอง	๓๔
	๒.๘.๔ บุคคลมีสิทธิโดยธรรมชาติที่จะกระทำการต่าง ๆ	๓๕
บทที่ ๓	สังสารวัฏในพุทธปรัชญาเถรวาท	๓๖
	๓.๑ ความเป็นมาของสังสารวัฏ	๓๖
	๓.๑.๑ บุพเพนิวาสานุสสติญาณ	๓๖
	๓.๑.๒ จุตูปปาตญาณ	๓๗
	๓.๑.๓ อาสวกษญาณ	๓๗
	๓.๒ ความหมายของสังสารวัฏ	๓๘
	๓.๒.๑ ความหมายของสังสารวัฏตามทัศนะทางพระพุทธศาสนา	๓๘
	๓.๒.๒ ความหมายของสังสารวัฏตามพจนานุกรม	๓๘
	๓.๒.๓ ความหมายของสังสารวัฏตามทัศนะนักปราชญ์	๓๘
๓.๓	ประเภทแห่งสังสารวัฏ	๔๐

๓.๓.๑	เหมตุมวิภูสงสาร	๔๐
๓.๓.๒	มัชฌิมวิภูสงสาร	๔๐
๓.๓.๓	อุปริมวิภูสงสาร	๔๑
๓.๔	ความยาวนานแห่งสังสารวัฏ	๔๒
๓.๔.๑	อุปมาน้ำในมหาสมุทร	๔๒
๓.๔.๒	อุปมาน้ำนมกับน้ำในมหาสมุทร	๔๓
๓.๔.๓	อุปมากับปัดวยภูเขา	๔๓
๓.๔.๔	อุปมากับปัดวยเมล็ดพันธุ์ผู้ตกถาด	๔๔
๓.๔.๕	อุปมาด้วยกัปด้วยอายุพระสาวก	๔๔
๓.๕	กัปในพระพุทธศาสนา	๔๕
๓.๕.๑	การปิดภูเขาหิน	๔๕
๓.๕.๒	นุรุษหีบเอาเมล็ดพันธุ์ผู้ตกถาดออกจากพระนคร	๔๕
๓.๕.๓	สาวก ๔ รูประลึกชาติได้	๔๕
๓.๕.๔	เมล็ดทรายในแม่น้ำคงค	๔๖
๓.๖	ไตรวิภู	๔๖
๓.๖.๑	สภาวะธรรม ๓ ประการ	๔๖
๓.๖.๒	ความเกี่ยวเนื่องของสภาวะธรรม	๔๖
๓.๖.๓	ปัจจุสมรูปบาท	๔๗
๓.๖.๔	สายการเกิดและการดับตามหลักปัจจุสมรูปบาท	๔๗
๓.๗	จิตเป็นตัวนำไปเกิด	๔๘
๓.๗.๑	ไวพจน์ของจิต	๔๘
๓.๗.๒	ลักษณะทั่วไปของจิต	๔๘
๓.๗.๓	ลักษณะเฉพาะของจิตปุถุชน	๕๐
๓.๗.๔	กระบวนการนำไปเกิดของจิต	๕๑
๓.๘	กระบวนการเกิดใหม่	๕๒
๓.๘.๑	ภาวะเกี่ยวกับการเกิด	๕๒
๓.๘.๒	อารมณ์ที่จิตยึดเหนี่ยว	๕๓

๓.๕	ภพภูมิที่สัตว์ไปเกิด	๕๔
	๓.๕.๑ กามภพ	๕๔
	๓.๕.๒ รูปภพ	๕๕
	๓.๕.๓ อรูปภพ	๕๕
๓.๑๐	การเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ	๕๕
	๓.๑๐.๑ องค์ประกอบของการเกิด	๕๖
	๓.๑๐.๒ กำเนิดของสัตว์	๕๖
	๓.๑๐.๓ องค์ประกอบของการเกิดเป็นคน	๕๗
๓.๑๑	ลำดับแห่งการพัฒนาของทารกในครรภ์	๕๗
๓.๑๒	ข้อพิสูจนเกี่ยวกับการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ	๕๘
๓.๑๓	หลักธรรมอันเป็นเหตุลึกลงไปแห่งสังสารวัฏ	๖๑
	๓.๑๓.๑ สติปิฎกฐาน ๔	๖๑
	๓.๑๓.๒ สัมมัตถิยธรรม ๔	๖๓
	๓.๑๓.๓ อิทธิบาท ๔	๖๓
	๓.๑๓.๔ อินทรีย์ ๕	๖๔
	๓.๑๓.๕ พละ ๕	๖๕
	๓.๑๓.๖ โทษฉกต์ ๗	๖๕
	๓.๑๓.๗ มรรคมืองค์ ๘	๖๖
บทที่ ๔	วิเคราะห์กรรมและสังสารวัฏในพุทธปรัชญาเถรวาท	๖๘
	๔.๑ วิเคราะห์กรรมให้ผลตามหน้าที่	๖๘
	๔.๑.๑ ชนกกรรม	๖๘
	๔.๑.๒ อุปัตถกกรรม	๖๘
	๔.๑.๓ อุปปีฬกกรรม	๖๙
	๔.๑.๔ อุปมาตกรรม	๖๙

๔.๒	วิเคราะห์กรรมให้ผลตามกำลัง	๗๐
	๔.๒.๑ กรรมกรรม	๗๐
	๔.๒.๒ อาสันนกรรม	๗๑
	๔.๒.๓ อัจฉินกรรม	๗๑
	๔.๒.๔ กัตตาคารม	๗๑
๔.๓	วิเคราะห์กรรมให้ผลตามเวลา	๗๒
	๔.๓.๑ ทิฐธรรมเวทนียกรรม	๗๒
	๔.๓.๒ อุปปัชชเวทนียกรรม	๗๒
	๔.๓.๓ อปรปริญเวทนียกรรม	๗๓
	๔.๓.๔ อโหสิกรรม	๗๓
๔.๔.	วิเคราะห์หลักกรรมอันเป็นเหตุลื่นไถลแห่งกรรมและสังสารวัฏ	๗๔
บทที่ ๕	สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ	๗๖
	๕.๑ สรุปผลการวิจัย	๗๖
	๕.๒ ข้อเสนอแนะ	๗๗
	๕.๓.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย	๗๗
	๕.๓.๒ ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัย	๗๘
บรรณานุกรม		๘๐
ประวัติผู้วิจัย		๘๓

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

เนื่องจากสังคมอินเดีย หรือชมพูทวีปในสมัยพุทธกาลนั้นประชาชนส่วนมากนับถือศาสนาฮินดู หรือพราหมณ์ ซึ่งเชื่อว่า พระพรหมกำหนดชะตาชีวิตของมนุษย์ไว้ล่วงหน้า ที่เรียกว่าพรหมลิขิต ชีวิตของทุกคนจะต้องเป็นไปตามพรหมลิขิต มนุษย์ไม่มีสิทธิหรืออำนาจที่จะจัดการกับวิถีชีวิตของตนเองได้เลย พระองค์ทรงปฏิเสศพรหมลิขิตโดยตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย ก็เมื่อบุคคลมายึดเอาการบันดาลของพระผู้เป็นเจ้าของตนเป็นสาระ มันทะกิติ ความพยายามที่ดี ว่า สิ่งนี้ควรทำ สิ่งนี้ไม่ควรทำ ย่อมไม่มี ฯลฯ” และตรัสว่า คนจะเป็นอย่างไรก็เพราะกรรม หรือการกระทำของเขาเอง ดังมีพุทธพจน์รับรองว่า “คนจะต่ำช้าเพราะชาติก็หาไม่ จะสูงส่งเพราะชาติก็หาไม่ คนย่อมต่ำช้าเพราะกรรม ย่อมสูงส่งเพราะกรรม”

ฉะนั้น จึงเห็นได้ว่า ตลอดระยะเวลา ๔๕ พรรษาที่ทรงแสดงธรรม โปรดเวไนยสัตว์ หลักธรรมที่ทรงใช้มากที่สุดอย่างหนึ่ง คือ หลักกรรม ซึ่งพุทธศาสนิกชนบางส่วนมีความเข้าใจกฎแห่งกรรมคลาดเคลื่อนจากความเป็นจริง เมื่อไม่เข้าใจกฎแห่งกรรม ย่อมไม่เข้าใจว่า อะไรคือมูลเหตุแห่งความแตกต่างระหว่างบุคคล เช่น ความแตกต่างด้านสติปัญญา บุคลิกลักษณะ ความมั่งมี ความยากจน ความสุขและความทุกข์ เป็นต้น และทำให้พุทธศาสนิกชนจำนวนไม่น้อยเลิกเชื่อเลิกล้างถึงหลักกรรม หันไปพึ่งไสยศาสตร์และโหราศาสตร์ ตลอดจนแสวงหาอำนาจศักดิ์สิทธิ์อย่างปราศจากการใช้ปัญญาคิดใคร่ครวญ

กรรม แปลว่า การกระทำ การกระทำที่มีเจตนาเป็นองค์ประกอบถือว่าเป็นกรรม พุทธศาสนาแสดงเรื่องกรรม เพื่อให้เห็นว่า บุคคลที่ได้บรรลุอรหัตต์ ที่ไปเกิดเป็นเทวดา ที่ไปเกิดในนรก ที่มีปัญญาดี ที่มีปัญหาทรมาน ที่มีมั่งมี ที่ยากจน เป็นต้น ก็เพราะกรรมของคน กรรมนั้นมีแรงผลักดันคือ กิเลส เป็นเหตุให้สัตว์ต้องเวียนว่ายตายเกิดไปในภพต่างๆ ทั้งสุคติ และทุคติไม่รู้จักจบสิ้น มนุษย์ ทุกคนล้วนเคยเวียนว่ายตายเกิดมานับไม่ถ้วน พุทธศาสนาถือว่าการเกิดบ่อยๆ เป็นทุกข์ ดังนั้น กรรมและสังสารวัฏ จึงเป็นเรื่องที่ชาวพุทธควรทำความเข้าใจให้กระจ่าง เพื่อหาทางตัดต้นเหตุแห่งกรรมและสังสารวัฏ

หลักกรรมและสังสารวัฏมีความเกี่ยวเนื่องกันอย่างมาก เพราะมีปัญหาชีวิตหลายอย่างที่ไม้อาจเข้าใจได้ ถ้าปราศจากการเวียนว่ายตายเกิด เช่น ปัญหาเรื่องคนทำดีบางคน มีชีวิตอยู่อย่างทุกข์ทรมาน และคนชั่วบางคน มีชีวิตอยู่อย่างสุขสำราญ เป็นต้น อนึ่ง ช่วงชีวิตเดียวของบุคคล สิ้น

เกินไป ไม่เพียงพอสำหรับพิธีกรรมที่บุคคลทำไว้ การเวียนว่ายตายเกิดจะช่วยอธิบายกรรมในอดีตได้เป็นอย่างดี การศึกษาให้รู้แจ้งในเรื่องกรรม และสังสารวัฏ ตลอดทั้งหลักกรรมอันเป็นเหตุสืบไปแห่งกรรมและสังสารวัฏ เป็นเรื่องที่ควรศึกษาวิจัยอย่างเป็นระบบ เพราะเป็นเรื่องลึกซึ้งและละเอียดอ่อน หากไม่ศึกษาหรือทำความเข้าใจอย่างแจ่มแจ้งแล้ว ก็จะทำให้เกิดความสับสนและไขว้เขว ไม่มีจุดยืน ที่แน่นอน อันจะเป็นตัวนำไปสู่มิจฉาทิฎฐิ คือ เห็นผิดจากทำนองคลองธรรม

ด้วยเหตุผลดังกล่าวมานี้ ผู้วิจัยจึงเห็นว่า เรื่องกรรมและสังสารวัฏในพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท เป็นเรื่องน่าสนใจศึกษาค้นคว้า เพื่อนำมาเผยแผ่ให้บุคคลทั่วไปได้ศึกษา อันจะเป็นประโยชน์ทั้งในการปฏิบัติ และเผยแผ่ เพื่อส่งเสริมการศึกษาพระพุทธศาสนาให้กว้างขวางยิ่งขึ้น และเพื่อธำรงรักษาพระพุทธศาสนาสืบไป

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

การศึกษาเชิงวิเคราะห์ เรื่องกรรมและสังสารวัฏในพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทนี้ ผู้วิจัยได้กำหนดวัตถุประสงค์ของการวิจัยเอาไว้ ดังนี้

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษากกรรมในพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาสังสารวัฏในพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท
- ๑.๒.๓ เพื่อศึกษาวิเคราะห์กรรมและสังสารวัฏในพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท

๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร มุ่งศึกษาเรื่องกรรมและสังสารวัฏในพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท โดยการศึกษาเชิงวิเคราะห์จากเอกสาร คือ พระไตรปิฎก ธรรมถก และเอกสารอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง

๑.๔ วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องกรรมและสังสารวัฏในพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพจากเอกสาร ซึ่งได้มีขั้นตอนการศึกษาตามวิธีการต่างๆ ดังนี้

๑.๔.๑ ชั้นรวบรวมข้อมูล

๑. สืบรวจข้อมูลจากเอกสารปฐมภูมิ[Primary Source]คือ คัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง พร้อมทั้งคัมภีร์อื่นๆ ทางพระพุทธศาสนาเถรวาท
๒. รวบรวมข้อมูลจากเอกสารทุติยภูมิ[Secondary Source] คือตำรา หนังสือ งานวิจัย

วิทยานิพนธ์ เอกสาร วารสาร บทความ งานเขียนที่เกี่ยวข้องทั่วไป

๑.๔.๒ ชั้นวิเคราะห์ข้อมูล

๑. นำข้อมูลที่ได้จากข้อที่ ๑.๔.๑ มาทำการแยกแยะ จัดประเภทตามความเหมาะสมกับเนื้อหาที่วิจัย

๒. ศึกษาข้อมูลที่ได้จากข้อ ๑ ด้วยการวิเคราะห์ อธิบายความ ตีความ ให้ความหมายตามความเหมาะสมกับเนื้อหาที่วิจัย

๓. นำข้อมูลที่ได้จากข้อ ๒ ไปเขียนลงในบทความตามความสอดคล้องและเหมาะสมกับเนื้อหาที่วิจัย

๑.๔.๓. ชำนาญเสนอผลงานการวิจัย

การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องกรรมและสังสารวัฏในพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทนี้ ผู้วิจัยจะนำเสนอผลการวิจัยตามลำดับขั้นตอนตามระเบียบของมหาวิทยาลัย

๑.๕ เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องกรรมและสังสารวัฏในพุทธปรัชญาเถรวาทนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาทัศนะต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องและสอดคล้อง ตามที่ปรากฏในเอกสาร และงานวิจัย ทั้งนี้เพื่อนำมาเป็นปทัฏฐานต่อการวิจัย ซึ่งในที่นี้ ผู้วิจัยจะนำมากล่าวโดยสังเขป ดังนี้

๑.๕.๑ เอกสารที่เกี่ยวข้อง

พระธรรมปิฎก กล่าวถึงความหมายของกรรมว่า “กรรม แปลตามศัพท์ว่า การงาน หรือ การกระทำ แต่ในทางธรรมต้องจำกัดความจำเพาะลงไปว่า หมายถึง การกระทำที่ประกอบด้วยเจตนา หรือการกระทำที่เป็นไปด้วยความตั้งใจ ถ้าเป็นการกระทำที่ไม่มีเจตนา ก็ไม่เรียกว่าเป็นกรรมใน ความหมายทางธรรม และยังกล่าวถึงกรรมกับความดี- ความชั่วว่า กรรมเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับความดีและความชั่วโดยตรง เมื่อพูดถึงเรื่องกรรม จึงควรพูดถึงเรื่องความดีและความชั่วไว้ด้วย เพื่อช่วยให้เข้าใจเกี่ยวกับกรรมชัดเจนยิ่งขึ้น”^๑

สุชีพ บุญญาอนุภาพ กล่าวไว้ในหนังสือคุณลักษณะพิเศษของพระพุทธศาสนาว่า “คำว่ากฎแห่งกรรม เมื่อจะถอดความง่าย ๆ ก็คือกฎแห่งเหตุและผล หรือที่เราเข้าใจกันว่า ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว เพราะเหตุที่พระพุทธศาสนาดูว่า สัตว์โลกย่อมเป็นไปตามกรรม คือการกระทำย่อมจำแนกหรือแยกประเภทให้มนุษย์และสัตว์สัตว์เลวต่าง ๆ กัน จึงได้แสดงหลักกรรมไว้ ทางพระพุทธศาสนาไม่

^๑พระธรรมปิฎก(ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๒.

ยอมชัดเจนอะไรให้ไปอยู่ที่ความบังเอิญหรืออำนาจลึกลับของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ไหน พระพุทธศาสนาพยายามเผชิญหน้ากับเหตุผลทุกอย่าง โดยไม่ยอมโอนเรื่องอะไรไปให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์เลย เพราะฉะนั้นคำตอบของพระพุทธศาสนาจึงมีต่อเหตุการณ์ทุกอย่างในชีวิตมนุษย์ว่าเกี่ยวเนื่องมาจากเหตุคือการกระทำของมนุษย์ทั้งสิ้น”^๒

วสิน อินทสระ กล่าวถึงความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดของกรรมและสังสารวัฏ ไว้ในหนังสือหลักคำสอนสำคัญในพระพุทธศาสนา(พุทธปรัชญาเถรวาท)ว่า “หลักกรรมกับสังสารวัฏ หรือการเวียนว่ายตายเกิด มีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด หลักกรรมจะดำรงอยู่ไม่ได้ หรือถ้าได้ก็ไม่สามารถถ้าไม่มีเรื่องสังสารวัฏ เพราะชีวิตเดียวสั้นเกินไปไม่พอพิศุจน์กรรมให้หมดได้ มีปัญหาหลายอย่างที่น่าสงสัย เช่น ทำไมคนคิดบางคนจึงมีความเป็นอยู่อย่างต่ำ ลำบาก สุขภาพอนามัยไม่สมบูรณ์ ร่างกายอ่อนแอ ส่วนคนที่ใคร ๆ เห็นว่าชั่วบางคน กลับมีความเป็นอยู่อย่างสุขสบาย มีร่างกายแข็งแรง เราไม่อาจคลายความสงสัยได้ถ้าพิจารณากันเพียงชาติเดียว หลักกรรม และการเกิดใหม่จะบอกเราว่า คนที่เรารู้ว่าชั่วมัน เขาย่อมต้องเคยทำกรรมดีมาบ้างในอดีต และคนที่เราเห็นว่าดีอยู่ในเวลานี้ ย่อมต้องเคยทำกรรมชั่วมาบ้างเหมือนกัน กรรมดีย่อมให้ผลดี กรรมชั่วย่อมให้ผลชั่ว ตามอิทธิพลของมัน เพียงตรงที่สุดไม่เลือกที่รักผลที่ชัง อนึ่ง หลักทางพระพุทธศาสนา(ตามพระปัญญาครูผู้ของพระพุทธเจ้า) มีอยู่ว่า ครอบครัวยุคหนึ่งมีกิเลสอยู่ เขาย่อมต้องทำกรรมดีบ้าง ชั่วบ้าง กรรมดีย่อมมีวิบากดี กรรมชั่วมีวิบากชั่ว วิบากดีก็ให้เกิดสุข วิบากชั่ว ก่อให้เกิดทุกข์ สุขทุกข์เหล่านั้นย่อมมีชาติ คือความเกิดเป็นที่รองรับ ปราศจากความเกิดเสียแล้วที่รองรับสุขทุกข์ย่อมไม่มีกรรมก็เป็นหมัน ไม่มีผลอีกต่อไป”^๓

แสง จันทร์งาม กล่าวถึงเรื่องกรรมกับธรรมชาติว่า “ตามกฎธรรมชาตินั้นเป็นกิริยาทุกชนิด (action) ย่อมก่อให้เกิดปฏิกริยา (reaction) ที่พอเหมาะพอดีกันเสมอ ปฏิกริยาย่อมเกิดทันทีที่ได้ เกิดภายหลังเมื่อถึงโอกาสอันเหมาะสมก็ได้ แล้วแต่เหตุการณ์เหมือนคนชโมขของเขา ถ้ามีตำรวจอยู่ใกล้เตียงเขาจะถูกตำรวจจับทันที แต่ถ้าไม่มีตำรวจอยู่ในบริเวณนั้น เขาอาจจะถูกจับในภายหลัง ถ้าตำรวจจับเขาไม่ได้เลยจนหมดอายุความ เขาก็พ้นโทษไปเป็นอโหสิกรรม” และกล่าวถึงผลดีของการเชื่อในเรื่องกรรมไว้ในหนังสือเดียวกันนี้ว่า การเชื่อว่า “สัตว์มีกรรมเป็นของของตนจะ

^๒ สุชีพ ปุญญาณาภ, คุณลักษณะพิเศษแห่งพระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๑.

^๓ วสิน อินทสระ, หลักคำสอนสำคัญในพระพุทธศาสนา(พุทธปรัชญาเถรวาท), พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : บรรณาการ, ๒๕๑๕), หน้า ๖.

ช่วยให้คนรู้จักรับผิดชอบในตนเอง ไม่โยนความรับผิดชอบไปให้อำนาจภายนอกต่าง ๆ เช่น ญาติ
เทวดา ฟาดิน หรือโชคชะตา^๔

สมเด็จพระญาณวโรดม ได้กล่าวถึงเรื่องกรรมเก่า ใหม่ไว้ในหนังสือศาสนาต่าง ๆ ว่า “
เรื่องกรรมเก่า-ใหม่นี้อาจเกิดความ โดยกำหนดเอาชาติก่อนชาตินี้เป็นหลักตั้งนี้คือ กรรมที่ทำไว้
ใน ชาติปางก่อนเป็นกรรมเก่า กรรมที่ทำในชาตินี้เป็นกรรมใหม่ กรรมทั้งสองนี้ย่อมอาศัยกันและ
กัน เช่น เจ้าชายสิทธัตถะเสด็จออกบวชแล้วทรงบำเพ็ญเพียรเพื่อบรรลุโมกษธรรม และทรงประสบ
ความสำเร็จ คนอื่นออกบำเพ็ญเพียรแต่ไม่ประสบความสำเร็จ ทั้งนี้ เพราะกรรมเก่าคือบารมีที่
บำเพ็ญไว้แต่ชาติปางก่อนมีมากอย่างยิ่ง จึงทำให้ประสบความสำเร็จ กรรมเก่าคือบารมีดังกล่าว และ
กรรมใหม่ คือการบำเพ็ญเพียร ต่างอาศัยกันอย่างนี้ แต่กล่าวว่าการทำกรรมใหม่โดยไม่เกี่ยวกับ
กรรมเก่า ก็มีอยู่มากเหมือนกันมิใช่ต้องเกี่ยวกับกรรมเก่าไปทุกอย่าง”^๕

สุจิตรา อ่อนค้อม กล่าวถึงกรรมกับการเกิดใหม่ ว่า “พระพุทธศาสนาไม่เชื่อการมีอยู่ของ
วิญญาณหรือชีวาคนมันที่เที่ยงแท้อย่างที่ศาสนาพราหมณ์-ฮินดูเชื่อ ในทฤษฎีของพระพุทธศาสนา
เมื่อบุคคลตายลงไม่มีขันธโคขันธ์หนึ่งไปเกิดเป็นร่างกายใหม่ แต่การเกิดขึ้นของขันธ ๕ ใหม่ นั้น
เป็นผลของกรรมที่ขันธ ๕ เก่านี้ทำเอาไว้ ดังนั้นตัวเราในเวลานี้กับตัวเราในอนาคต(เมื่อไปเกิด
ใหม่)จึงไม่ใช่คนเดียวกันแต่ก็ไม่ใช่คนละคนกัน เพราะตัวเราที่เกิดขึ้นใหม่นั้นเป็นผลของตัวเราที่
เกิดในขณะนั้น ถ้าขณะนั้นไม่มีตัวเรา ตัวเราในอนาคตก็ไม่มี กล่าวคือเป็นบุคลิก(character) ของเราที่
ไปเกิดใหม่ สิ่งที่เกิดขึ้นใหม่นั้นเป็นบุคลิกของเราพร้อมทุกอย่าง เพียงแต่มันไม่ใช่ร่างกายอันนี้เท่า
นั่นเอง”^๖

พุทธทาสภิกขุ กล่าวถึงหลักกรรมไว้ว่า “เรื่องกรรมในพระพุทธศาสนา จะต้องพูดถึง
กรรมที่ทำให้สิ้นกรรมอีกด้วย กรรมดีก็ตามกรรมชั่วก็ตาม มีกรรมอันหนึ่งที่จะทำให้มันหมดไปทั้ง
กรรมดีและกรรมชั่ว เพื่อว่าจะไม่ต้องเป็นไปตามอำนาจของกรรมชั่ว หรือไม่ต้องเป็นไปตามอำนาจ
ของกรรมดี แต่จะดับเสียซึ่งอำนาจแห่งกรรมทุกชนิด ไม่เวียนว่ายตายเกิดไปตามกรรม จึงจะเรียกว่า
นิพพาน นี่คือ กัมมัคขัย หรือกัมมัคขโย ความสิ้นไปแห่งกรรม และกล่าวไว้อีกตอนหนึ่งในหนังสือ

^๔แสวง จันทร์งาม, พุทธศาสนวิทยา, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร: บรรณาการ, ๒๕๓๕), หน้า ๑.

^๕สมเด็จพระญาณวโรดม, ศาสนาคัมภีร์, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๒.

^๖สุจิตรา อ่อนค้อม, ศาสนาเปรียบเทียบ, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท
สหธรรมิก, ๒๕๔๕), หน้า ๑.

เล่มเดียวกันนี้ว่า เรื่องความสิ้นกรรม ก็คือเรื่องความไม่ยึดมั่นถือมั่น โดยความเป็นตัวตนหรือชอกชานะนั้นนั้นควรจะจำคำสั้นๆไว้เพื่อกันลืมว่า มีตัวก็มีกรรม หมกตัวก็หมกกรรม"^๑

เสถียรพงษ์ วรรณปก(ราชบัณฑิต) กล่าวถึงหลักกรรมไว้ว่า “หลักกรรมของพระพุทธเจ้าความจริงเป็นเรื่องเข้าใจง่าย เพียงแต่เราทำในใจอยู่เสมอว่า กรรมคือการลงมือทำด้วยตัวเอง กรรมมิใช่ “กฎ” สึกกลับมหัสจรรย์พันลึกอะไร อย่างที่เข้าใจผิดกันเป็นส่วนมาก ไม่ว่าจะพระพุทธองค์จะสอนอะไร ก็ทรงเน้น “กรรม” ไว้ด้วยเสมอ ไม่พูดตรง ๆ ก็แฝงไว้ ให้รู้กันเองยกตัวอย่างหลักคำสอนที่เราเรียกกันว่า “หัวใจพระพุทธศาสนา” การไม่ทำชั่วทั้งปวง การยังกุศล (ความดี) ให้ถึงพร้อม การทำจิตของตนให้ผ่องใส นี่เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย เน้นตรงไหน เน้นที่ “การกระทำ” ไม่ทำชั่วทั้งปวง ทำกุศลให้พร้อม และทำจิตให้ผ่องใส หลักกรรมก็ “แฝง” อยู่ในพระโอวาทนี้ ถ้าเราไม่พิจารณาก็อาจไม่ทราบ”^๒

บุญมี แทนแก้ว กล่าวถึงเรื่องกรรมและสังสารวัฏในหนังสือพุทธปรัชญาเถรวาทว่า “พระพุทธศาสนายอมรับว่า เมื่อทำกรรม ย่อมได้รับผลของกรรม และในเรื่องการเกิดใหม่ จะเกิดหรือไม่ดี อยู่ที่กรรมที่ตนทำไว้ เมื่อนุญยประกอบด้วยเบญจขันธ์หรือขันธ์ ๕ หรือ ประกอบด้วยรูปกับนาม ส่วนโคในขันธ์ทั้ง ๕ ที่นำพามนุญยเกิด ก็ตบง่าย ๆ ว่า “ส่วนที่เป็นจิต หรือ วิญญาณ” นั่นแหละเกิดใหม่”^๓

๑.๕.๒ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

พระมหาสมพงษ์ สุขุมโก (สิงห์สุพรรณ) ได้ศึกษาเชิงวิเคราะห์สังสารวัฏในพุทธปรัชญาเถรวาท พบว่า “ปัญหาเรื่องสังสารวัฏและการเวียนว่ายตายเกิดนี้มีความเกี่ยวข้องกับสัมพันธที่สะท้อนให้เห็นถึงโลกทัศน์และชีวิตทัศน์ในพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวกับปัญหาของชีวิตของมนุษย์เราได้ทุกแง่มุม ทำให้ไม่ต้องหาคู่ กระสับกระส่ายน้อยใจในชะตาชีวิตของตนเองและไม่ต้องอิงฉาวิชาความสุขของบุคคลอื่น เพราะเราได้เห็นแจ้งแล้วว่า ความทุกข์และความรุ่งเรือง ตลอดจนความล้มเหลวในชีวิตของแต่ละคนนั้น ล้วนแต่เป็นผลรวมแห่งกรรมของตนหรือกรรมของหมู่คณะของตนทั้งนั้น ตามทัศนะของพระพุทธศาสนาแล้ว สังสารวัฏนับเป็นเรื่องหนึ่งที่น่าจะช่วยให้บุคคลมองชีวิตในสายยาว ไม่มองในสายสั้นเพียงเพื่อความสุกความสมปรารถนาเฉพาะในปัจจุบันโดยไม่

^๑พุทธทาสภิกขุ, **อิทัปปัจจยคา**, (กรุงเทพฯพนมนคร : สำนักพิมพ์อรุณวิทยา, ๒๕๔๕), หน้า ๑.

^๒เสถียรพงษ์ วรรณปก, **เพื่อความเข้าใจถูกต้องเกี่ยวกับหลักกรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯพนมนคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๘), หน้า ๒.

^๓บุญมี แทนแก้ว, **พุทธปรัชญาเถรวาท**, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพฯพนมนคร : โอเคียนสโตร์, ๒๕๔๕), หน้า ๒.

คำนึงถึงทุกข์โทษอันจะมีมาในชาติหน้า ช่วยให้ออกทนได้ สามารถระดับประคองใจให้สงบอยู่ได้ แม้ในยามทุกข์ดำเนินชีวิตด้วยสติปัญญา ความรู้สึกและสภาพชีวิตเช่นนี้ ย่อมช่วยให้สังคมสงบสุข ปราศจากการเบียดเบียนกัน ก็การเบียดเบียนประหัตประหารล้างผลาญกัน ทั้งทางตรงและทางอ้อม มิใช่หรือ ที่เป็นอุปสรรคถ่วงที่สำคัญต่อการพัฒนาชีวิตและบ้านเมือง”^{๑๑}

บุญเลิศ เทียรเดช ได้ศึกษากรรมและการเกิดใหม่ในอภิธรรม จากการศึกษาพบว่า “กรรมตามแนวอภิธรรมหมายถึง การกระทำที่ประกอบไปด้วยเจตนา ถ้าเป็นการกระทำที่ไม่ประกอบไปด้วยเจตนา ไม่จัดเป็นกรรมตามหลักพระพุทธศาสนาเดรวาทกรรม และชีวิตจะดำเนินไปเกิดเป็นอะไร ก็ขึ้นอยู่กับบุคคลได้กระทำไว้ในทางกาย วาจา ใจ เป็นตัวกำหนด สาเหตุที่มีการกำเนิดใหม่หรือ การเวียนว่ายตายเกิดของวิญญาณนั้น ก็เพราะมีกิเลส และกรรมที่มีเจตนามีความปรารถนาในกามภพ รูปภพ และอรุภพ สัตว์จะไปเกิดในภพใดก็แล้วแต่กิเลสและกรรมของเขาที่เกี่ยวกับภพนั้น และกล่าวถึงอำนาจของกรรมว่า กรรมจึงมีอำนาจพิเศษในการสำรวจอดีตของวิญญาณทุกดวง กำหนดหมายให้ใครไปเกิดที่ใดเหมาะสมที่สุดกับกรรมในอดีตของเขา ความสัมพันธ์ของกรรมนี้จะติดตามเกาะเกี่ยวกับการดำเนินชีวิตของมนุษย์ทุกอย่างก้าว ไม่สามารถหลบหลีกได้ ซึ่งอาจจะให้ผลช้าหรือเร็วก็ขึ้นอยู่กับองค์ประกอบหรือปัจจัยตามที่ได้อธิบายมาทั้งหมด”^{๑๒}

พระมหาวิพนธ์ สุภจรี (วันคำ) ได้ศึกษาเสรีภาพในพุทธปรัชญาเดรวาท และได้พบว่า “หลักกรรมเป็นองค์ประกอบสำคัญด้านการใช้เสรีภาพ โดยพบว่า พื้นฐานเรื่องกรรม(karma) คือองค์ประกอบสำคัญด้านใช้เสรีภาพของบุคคลตามแนวพระพุทธศาสนาเดรวาท กรรมและการกระทำคือผลรวมของเอกภาพระหว่างกายและจิต ความกลมกลืนทั้งสองจึงจะเรียกว่าการกระทำ และเป็นการกระทำที่มีศักยภาพหรือมีอำนาจแฝงในตัวเอง เช่น คิดได้ พูดเป็น และการทำให้เป็นประจักษ์ ซึ่งการคิด การพูด และการทำทั้งสาม ได้สะท้อนถึงเสรีภาพของบุคคลที่ตรงจุด และในหลักคำสอนในพุทธ-ศาสนาเดรวาท ยังปรากฏว่า ความกลมกลืนทั้งสามคือหลักประกันของเจตนาเมื่อเป็นเช่นนั้น เจตนาคือกรรม กรรมคือเสรีภาพ และเสรีภาพคือเจตนา อย่างไรก็ตาม กรรมในฐานะเป็นระบบจริยศาสตร์ หรือเป็นพื้นฐานของการใช้เสรีภาพ เพราะเสรีภาพเป็นทัศนะที่มุ่งสู่การกระทำจริง ๆ และมีผลจริง ๆ ดังพุทธพจน์ว่า “ก็บุคคลทำกรรมใด ด้วยกาย ด้วยวาจา และด้วยใจ

^{๑๑}พระมหาสมพงษ์ สุขุมาลอ(สิงห์สุพรรณ), “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องสังสารวัฏในพุทธปรัชญาเดรวาท”, วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), ๘๕ หน้า.

^{๑๒}บุญเลิศ เทียรเดช, “การศึกษาเรื่องกรรมและการเกิดใหม่ตามแนวพระพุทธศาสนาเดรวาท”, วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), ๑๑๒ หน้า.

กรรมนั้นแหละเป็นของ ๆ เขา และเขาย่อมพาเอากรรมนั้นไป อนึ่งกรรมนั้นย่อมติดตามเขาไป เหมือนเงาตามตัวฉะนั้น เพราะฉะนั้น บุคคลควรทำดี”^{๑๖}

พระมหาพิเชษฐ ธีรวิไล (ดอกกรัก) ได้ศึกษาเรื่องกรรมและสังสารวัฏในพุทธปรัชญาเถรวาท ที่มีผลต่อการดำเนินชีวิตของพุทธศาสนิกชนไทยในปัจจุบัน จากการศึกษาค้นคว้าว่า “กฎแห่งกรรมมีบทบาทสำคัญมากในปรัชญาอินเดีย พระพุทธศาสนาสอนเรื่องกฎแห่งกรรมและผลแห่งกรรม ตลอดถึงบาป บุญ คุณ โทษ ชกเว้นปรัชญาจรวาก และอชิตเกสสัมพลที่ไม่เห็นด้วยในเรื่องกฎแห่งกรรม พระพุทธศาสนาถือว่า กฎแห่งกรรมเป็นหลักธรรมที่สำคัญอีกประการหนึ่ง พุทธศาสนิกชนในประเทศไทยบางส่วน ที่มีความเข้าใจกฎแห่งกรรมและผลแห่งกรรมคลาดเคลื่อนจากความเป็นจริง อยู่บ้าง เมื่อไม่เข้าใจกฎแห่งกรรม ย่อมไม่เข้าใจว่า อะไรคือมูลเหตุแห่งความแตกต่างระหว่างบุคคล เช่น ความแตกต่างด้านสติปัญญา บุคลิกลักษณะ ความมั่งมี ความยากจน ความสุขและความทุกข์ เป็นต้น”^{๑๗}

สุเทพ ปิ่นนิล ได้ศึกษาพุทธปรัชญาเรื่องกรรมในแปดวัฏฏ จากการศึกษาค้นคว้าว่า “พุทธปรัชญายอมรับว่า กรรมใด ๆ ที่กระทำลงไปแล้ว แม้เพียงเล็กน้อยก็จะไม่ให้เกิดผลนั้นย่อมไม่มี ดังพุทธพจน์ยืนยันว่า “กรรมทุกอย่างที่นรชนสั่งสมไว้แล้ว ย่อมมีผลเสมอไป ขึ้นชื่อว่ากรรมแม้เพียงเล็กน้อยที่ไม่ให้ผลนั้นย่อมไม่มี” ทั้งนี้ ไม่ได้หมายความว่า อุกุศลกรรมที่เราได้กระทำไปแล้วไม่สามารถแก้ไขอะไรได้เลย เนื่องจากยังมีกรรมภงประเภท ที่สามารถแก้ไขให้เป็นอโหสิกรรมได้”^{๑๘}

จากการศึกษาเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง พบว่า กรรม หมายถึง การกระทำที่ประกอบด้วยเจตนา โดยมีกิลเลสเป็นแรงกระตุ้นจากภายใน ซึ่งยังเป็นคำกลาง ๆ ยังไม่ดี หรือชั่ว ถ้าเป็นกรรมดี ก็เรียกว่า กุศลกรรม ถ้าเป็นกรรมไม่ดี ก็เรียกว่า อกุศลกรรม โดยมี กาย วาจา และใจ เป็นทางแสดงออกของกรรม ถ้าไม่มีเจตนา ก็ไม่เรียกว่า กรรม เป็นแต่เพียงกิริยา เช่น การกระทำของบุคคลวิกลจริต จิตวิปลาส หรือ การกระทำของพระอรหันต์ เป็นต้น ฉะนั้น กรรม จึงมีเจตนา หรือ ความ

^{๑๖}พระมหาวิพนธ์ สุภจรี (วันคำ), “การศึกษาแนวคิดเรื่องเสรีภาพในพุทธปรัชญาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕), ๑๕๖ หน้า.

^{๑๗}พระมหาพิเชษฐ ธีรวิไล (ดอกกรัก), “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องกรรมและสังสารวัฏในพุทธปรัชญาเถรวาทที่มีผลต่อการดำเนินชีวิตของพุทธศาสนิกชนไทยในปัจจุบัน”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔), ๑๔๘ หน้า.

^{๑๘}สุเทพ ปิ่นนิล, “พุทธปรัชญาเรื่องกรรมในแปดวัฏฏ”, วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕), ๑๕๕ หน้า.

จึงเป็นส่วนประกอบสำคัญ และการกระทำที่สำเร็จเป็นกรรมแล้ว ย่อมมีผลของการกระทำ หรือที่เรียกว่า วิบากกรรมเสมอ ดังนั้น ความหมายของกรรมในพระพุทธศาสนาจึงเน้นไปที่เจตนา

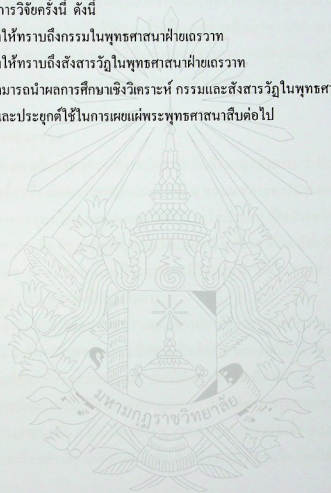
๑.๖ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

การศึกษาเชิงวิเคราะห์ เรื่อง กรรม และสังสารวัฏ ในพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท มีประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากการวิจัยครั้งนี้ ดังนี้

๑.๖.๑ ทำให้ทราบถึงกรรมในพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท

๑.๖.๒ ทำให้ทราบถึงสังสารวัฏในพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท

๑.๖.๓ สามารถนำผลการศึกษาเชิงวิเคราะห์ กรรมและสังสารวัฏในพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท ไปปรับใช้ในชีวิต และประยุกต์ใช้ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสืบต่อไป

บทที่ ๒

กรรมในพุทธปรัชญาเถรวาท

เรื่องกรรม เป็นหลักธรรมที่สำคัญอย่างหนึ่งในพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท มีความละเอียดลึกซึ้ง มีหลายแง่ หลายประเด็น ในที่นี้ ผู้วิจัย มุ่งที่จะศึกษา ความเป็นมา ความหมาย ประเภท เกณฑ์ วิถีฉลยกรรม การให้ผลของกรรม การหยุดให้ผลของกรรม หลักธรรมอันเป็นเหตุสิ้นไปแห่งกรรม และคุณค่าทางจริยธรรมที่เกิดจากการเข้าใจหลักเรื่องกรรม ตามลำดับ ดังนี้

๒.๑ ความเป็นมาของกรรม

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งกรรมนิยม คือ ถ้อยเรื่องกฎแห่งกรรมว่า มีบทบาทที่สำคัญประการหนึ่ง โดยครั้งหนึ่ง เมื่อพระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหารของอนาลปิงคิกเสรษฐี ตูกมานพโตเทษบุตร ได้ทูลถามพระพุทธเจ้าว่า อะไรเป็นเหตุ เป็นปัจจัยทำให้มนุษย์ที่เกิด มีความเลวและความประณีต คือ มนุษย์มีอายุสั้น มีอายุยืน มีโรคน้อย มีโรคมาก มีผิวพรรณทราม มีผิวพรรณงาม มีศักดิ์น้อย มีศักดิ์มาก มีโภคะน้อย มีโภคะมาก เกิดในสกุลต่ำ เกิดในสกุลสูง ไร้ปัญญา และมีปัญญา พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า

“กรรมเท่านั้น ที่ทำให้มนุษย์มีความแตกต่างกัน สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของของตน เป็นทายาทของกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย กรรมย่อมจำแนกสัตว์ให้เลวหรือประณีตได้”

จากข้อความที่กล่าวมานี้ เป็นที่มาแห่งกฎแห่งกรรมในทัศนะพระพุทธศาสนา ซึ่งอุบัติขึ้นในท่ามกลางระหว่างศาสนาอื่น ๆ และลัทธิต่าง ๆ พระพุทธศาสนาสอนเรื่องกรรมและการให้ผลของกรรมนั้นว่า มีอยู่จริง กล่าวคือ ทำดีได้ผลดี ทำชั่วได้ผลชั่ว ทำกรรมเช่นใด ย่อมได้ผลเช่นนั้นเสมอ

๒.๒ ความหมายของกรรม

กรรมมีความหมายหลายอย่าง แต่ในที่นี้ ผู้วิจัยมุ่งที่จะกล่าวถึงความหมายของกรรมในพระไตรปิฎก ตามพจนานุกรม และตามทัศนะนักปราชญ์ ดังนี้

๒.๒.๑ ความหมายของกรรมในพระไตรปิฎก

กรรมตามหลักพระสูตร หมายถึง การกระทำ เป็นคำกลาง ๆ ไม่ได้ระบุว่า เป็นกรรมดีหรือกรรมชั่ว ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ถ้าเป็นกรรมดี เรียกว่า กุศลกรรม ถ้าเป็นกรรมชั่ว เรียกว่า อकुศลกรรม กรรมดี กรรมชั่ว ย่อมเกิดขึ้นได้ เพราะมีเจตนาเป็นองค์ประกอบ ดังพุทธพจน์ว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เจตนานั้นแหละ เราเรียกว่า กรรม บุคคลลงใจแล้วจึงกระทำการ ด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ”^๒ และ คำว่า กรรม นั้น ที่จัดว่า เป็นกรรมที่สมบูรณ์ได้นั้นจะต้องประกอบด้วยลักษณะ ๔ ประการ คือ

๑) กิลส หมายถึง แรงกระตุ้นใจชนิดต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นเพราะสิ่งเร้า แรงกระตุ้นใจที่สำคัญ ๓ คือ โลก โกรธ หลง

๒) เจตนา หมายถึง ความตั้งใจ มีเจตจำนง มีความมุ่งหมาย เช่น เกิดความโกรธ (กิลส) ขึ้นมาแล้ว ตั้งใจจะฆ่าเขาให้ตาย(เจตนา) การกระทำที่ไม่มีเจตนา หรือผิดจากเจตนา ไม่จัดเป็นกรรมที่สมบูรณ์

๓) การเคลื่อนไหวกาย วาจา ใจ เพื่อกระทำตามความตั้งใจ

๔) เกิดผลสำเร็จตามความตั้งใจ เช่น โกรธขึ้นมา ตั้งใจจะฆ่า ลงมือฆ่า และคนที่ถูกฆ่าตายลงตามความตั้งใจ อย่างนี้จัดเป็นกรรมที่สมบูรณ์^๓

กรรมตามหลักอภิธรรม ได้แก่ การกระทำที่มีเจตนา หรือความตั้งใจ ที่เกิดพร้อมับอกุศลจิต ๑๒ มหากุศลจิต ๘ และรูปาวจร ๕ รวมเป็นเจตนา ๒๕ ดวง เป็นสมุฏฐานให้เกิดรูป คือร่างกายของสัตว์ทั้งหลาย เรียกรูปที่เกิดจากกรรมว่า กรรมขรูป^๔

โดยสรุปแล้ว กรรมในพระไตรปิฎก จึงหมายถึงเจตนา และเป็นเรื่องละเอียดอ่อน จะต้องใช้ปัญญาพิจารณา แม้แต่เจตนาเกิดขึ้นครั้งหนึ่ง หรือดวงหนึ่ง ก็แสดงว่า กรรมนั้นได้ปรากฏขึ้นแล้ว เจตนาเกิดขึ้นครั้งหนึ่ง ก็คือกรรมได้เกิดขึ้นแล้ว เมื่อกรรมเกิดขึ้นแล้ว ก็มีผลทันที เพราะเมื่อเจตนาเกิดขึ้น มีกิจกรรมเกิดขึ้นในจิตแล้ว จิตได้เคลื่อนไหว แม้เพียงความคิดก็ไม่ไร้ผล เป็นกรรมอันละเอียดที่สั่งสมไว้ในจิต

^๒ อัง.มก. ๒๒/๓๓๔/๔๖๔.

^๓ แสง จันทร์งาม, ประทีปธรรม, (กรุงเทพฯ : บรรณาคาร, ๒๕๓๕), หน้า ๑๖๒-๑๖๓.

^๔ พระธรรมวิสุทธิกวี(พิจิตร วิฑูวณฺโณ), จิตวิทยาในพระอภิธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๗๕.

๒.๒.๒ ความหมายของกรรมตามพจนานุกรม

กรรมในที่นี้ ผู้วิจัย มุ่งจะกล่าวถึงความหมายของกรรมตามพจนานุกรมฉบับต่างๆ เพื่อประโยชน์แก่การนำมาสนับสนุน และเป็นแนวทางในการศึกษาเรื่องกรรมในพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทได้อย่างถูกต้อง คือ

กรรม การกระทำ หมายถึง การกระทำที่ประกอบด้วยเจตนา คือ ทำด้วยความจงใจ หรือ จงใจทำ คีร์ตาม ชั่วก็ตาม เช่น ขุดหลุมพรางดักคนหรือสัตว์ให้ตกลงไปตาย เป็นกรรม แต่ขุด บ่อน้ำไว้กินไว้ใช้ สัตว์ตกลงไปตายเอง ไม่เป็นกรรม (แต่ถ้ารู้หรือว่าบ่อน้ำที่ตนขุดไว้อยู่ในที่ซึ่งคนจะพลัดตกได้ง่ายแล้วปล่อยปละละเลย มีคนตกลงไปตายก็ไม่พ้นเป็นกรรม) การกระทำที่ดีเรียกว่า “กรรมดี” ที่ชั่ว เรียกว่า “กรรมชั่ว”^๔

กรรม (กัมมะ) มีความหมายดังต่อไปนี้

๑) การ, การกระทำ, การงาน, กิจ, เช่น พลิกกรรม ต่างกรรมต่างวาระ, เป็นการดีก็ได้ ชั่วก็ได้ เช่น กุศลกรรม อกุศลกรรม.

๒) การกระทำที่ส่งผลร้ายมายังปัจจุบัน หรือซึ่งจะส่งผลร้ายต่อไป ในอนาคต เช่น บัณฑิตกรรมตามทันแล้ว ระเวงกรรมจะตามทันนะ.

๓) บาป, เคาระห์, เช่น คนมีกรรม กรรมของเงินแท้ ๆ.

๔) ความตาย ในคำว่า ถึงแก่กรรม.^๕

“Karma” เป็นคำที่ใช้ในความหมายว่า กรรม, การกระทำ, ผลของการกระทำที่ต่อเนื่องมาจากชาติก่อน ๆ, เคาระห์, โศก^๖

กรรม (กัม) การกระทำ, บาปเคาระห์ เเว, โดยปริยายใช้หมายถึงตายก็ได้ เช่น สองกระดองรีด จักกจิตก็ถึงกรรม(เขาวพจน์), พิธี เช่น เข้ากรรม, ผู้ถูกกระทำในระเบียบไวชากรรม^๗

^๔พระธรรมปิฎก(ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, (กรุงเทพมหานคร : เอส. อ. พรินดิงแมสโปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๓.

^๕ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๒), หน้า ๑๕.

^๖สอ เสถบุตร, New Model English-Thai Dictionary, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, ๒๕๔๑), หน้า ๓๑๕.

^๗มดิช, พจนานุกรม ฉบับมดิช, (กรุงเทพมหานคร : มดิช, ๒๕๔๗), หน้า ๑๐.

๒.๒.๓ ความหมายของกรรมตามทัศนะนักปราชญ์

การศึกษาความหมายของกรรมตามที่ได้กล่าวมาแล้ว ได้สะท้อนให้เห็นถึงความหมายในแง่มุมต่าง ๆ ที่ส่งเสริมความเข้าใจเรื่องกรรมได้เป็นอย่างดี คืออย่างไรก็ตาม กรรม นั้นได้ว่าเป็นหลักธรรมที่สำคัญในพุทธศาสนา ด้วยเหตุนี้ จึงปรากฏมีนักปราชญ์มากมาย ที่แสดงทัศนะเรื่องกรรมไว้ ดังนี้

กรรม คือ การกระทำ เป็นคำกลาง ๆ ถ้าทำดี เรียกว่า กุศลกรรม ถ้าทำชั่ว เรียกว่า อกุศลกรรม ถ้าทำเป็นกลาง ๆ ไม่ได้ไม่ชั่ว เรียกว่า อัพยาครกรรม คำว่า กรรม หรือ กัมม เป็นภาษาทางพระพุทธศาสนา ส่วนคำว่า กระทำ เป็นคำไทย และเป็นคำแปลของคำว่า กรรม หรือ กัมม นั้น คำว่า กรรม มาจากภาษาสันสกฤต คำว่า กมฺม มาจากภาษาบาลี เรานำภาษาของเขามาใช้เป็นภาษาไทย^๑

กรรม แปลตามศัพท์ว่า การงาน หรือการกระทำ แต่ในทางธรรมต้องจำกัดความจำเพาะลงไปว่า หมายถึง การกระทำที่ประกอบด้วยเจตนา หรือการกระทำที่เป็นไปด้วยความตั้งใจ ถ้าเป็นการกระทำที่ไม่มีเจตนา ก็ไม่เรียกว่าเป็นกรรมในความหมายทางธรรม^๒

กรรมนี้ หมายถึง การกระทำที่มีเจตนา หรือ ความตั้งใจ เป็นการกระทำทางกาย ทางวาจา และทางใจ เรียกว่ากรรมทั้งสิ้น คำว่า “กรรม” นี้ ยังเป็นคำกลาง ๆ คือ ยังไม่เป็นบุญเป็นบาป หรือเป็นกุศล อกุศล แต่ถ้าทำกรรมดี เป็นบุญ ก็เรียกว่า “กุศลกรรม-กรรมดี” ถ้าทำกรรมไม่ดี เป็นบาปก็เรียกว่า “อกุศลกรรม-กรรมชั่ว”^๓

กรรม ภาษาบาลีใช้คำว่า กมฺม แปลว่า การกระทำ หมายถึง การกระทำทุกอย่างที่แสดงออก จากตัวเรา นี้ว่ากันเฉพาะเรื่องกรรมของเรา เข้าใจกรรมของเราแล้ว ก็จะเข้าใจกรรมของคนอื่น ได้ง่าย ตัวเราทำอะไรบ้าง อ่านหนังสือ เขียนหนังสือ ดูหนัง กินข้าว ถือสิด ลักทรัพย์ ฆ่าเขา ชกค้อย ไหว้พระ ฯลฯ รวมความว่า การกระทำอะไรด้วยกาย พูดอะไรด้วยปาก คิดอะไรในใจ เรียกว่ากรรม

^๑สมเด็จพระญาณวโรดม, ศาสนาต่าง ๆ, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๑๔๔.

^๒พระธรรมปิฎก(ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑๕๗-๑๕๘.

^๓พระธรรมวิสุทธิกวี (พิจิตร ฐิตวณฺโณ), จิตวิทยาในพระอภิธรรม, อ่างแก้ว, หน้า ๗๔.

เราจำง่าย ๆ ว่า ทำ พุศฺ คิด สามอย่างนี้เรียกว่ากรรม ถ้าทำ พุศฺ คิด ในทางดี เป็นกรรมดี(กุศลกรรม) ถ้าทำ พุศฺ คิด ในทางไม่ดีก็เป็นกรรมชั่ว(อกุศลกรรม)^{๑๒}

“กรรม” มาจากภาษาบาลีว่า “กรฺ” แปลว่า การกระทำ หมายถึง พฤติกรรมจิตใจที่แสดงออกมาทางการกระทำทางกายและวาจา ในทางพุทธศาสนาถือเจตนาเป็นสิ่งสำคัญของกรรม และได้ยกเว้นการกระทำต่างๆ ต่อไปนี้ ไม่เรียกว่ากรรม คือ

๑) การกระทำใด ๆ ของบุคคลที่เกิดขึ้นโดยไม่ได้ตั้งใจ หรือถูกคนอื่นบีบบังคับให้กระทำโดยผู้ทำไม่มีเจตนา

๒) การกระทำของบุคคลลวิกลจริต จิตวิปลาส ที่ไม่มีความรู้สึกทางสติสัมปชัญญะ หรืออยู่ในภาวะที่ไม่สามารถจะรับผิดชอบทางศีลธรรม

๓) การกระทำของพระอริยบุคคลที่เอาชนะกิเลสตัณหา(พระอรหันต์) อยู่เหนืออกุศลแห่งกรรมแล้ว ซึ่งการกระทำของท่านเรียกว่า “กิริยา” ไม่เรียก “กรรม”

๔) ปรากฏการณ์ในธรรมชาติ ไม่เรียกว่ากรรม เพราะไม่มีเจตนาเป็นเพียงกิริยาและปฏิกิริยาเท่านั้น^{๑๓}

กรรม คือการกระทำ ดังนั้น กรรมจึงเป็นคำกลาง ๆ ไม่ดีไม่ชั่ว ส่วนจะดีหรือชั่วขึ้นอยู่กับการกระทำนั้น ๆ กล่าวคือ ถ้าทำชั่วก็เรียกว่า อกุศลกรรมหรือบาปกรรม หรือทุจริตกรรม แต่ถ้าทำดีก็เรียกว่า กุศลกรรม หรือบุญกรรมหรือสุจริตกรรม การกระทำกรรมทำได้ ๓ ทางด้วยกัน หรือที่เรียกว่า ไตรทวาร คือทำทางกาย เรียกว่า กายกรรม ทางวาจาเรียกว่า วจีกรรม และทางใจ เรียกว่า มโนกรรม^{๑๔}

คำว่า กรรม ในพระพุทธศาสนาแปลตามตัวว่า การกระทำ ที่เรียกว่าเป็นกรรมนั้น ย่อมประกอบด้วยเจตนาเป็นพื้นฐานของการกระทำ บางครั้งพระองค์ก็ตรัสว่าเจตนาตนเองเรียกว่ากรรม ดังพุทธพจน์ว่า “เรากล่าวเจตนาว่าเป็นกรรม บุคคลตั้งใจแล้ว หรือคิดแล้วย่อมกระทำกรรมทางกาย ทางวาจา หรือทางจิตใจ” กรรมที่เป็นไปทางกายเรียกว่า กายกรรม ที่เป็นไปทางวาจาเรียกว่า วจีกรรม และที่เป็นไปทางใจเรียกว่า มโนกรรม แต่อย่างไรก็ตามการกระทำทุกอย่างไม่ว่าจะเป็นไป

^{๑๒}ปิ่น มุฑกันต์, คำบรรยายพุทธศาสตร์ ภาค ๓, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๑๖๐-๑๖๑.

^{๑๓}นงเยาว์ ชาวงรงค์, ปรัชญาอินเดียสมัยโบราณ, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๒), หน้า ๘๘-๑๐๐.

^{๑๔}ปิ่น คอกบัว, แนวคิดเกี่ยวกับสังสารวัฏ : การเวียนว่ายตายเกิดในพระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : ศิลปบรรณาการ, ๒๕๔๓), หน้า ๔๖.

ทางกายหรือทางวาจา จะต้องมีใจประกอบด้วยเสมอ เพราะเจตนา นั้น เป็นกิริยาอยู่ในใจ แต่ที่เรียกว่ากายกรรมก็เพราะว่า การกระทำนั้นเกิดขึ้นทางกาย หรือที่เรียกว่า วชิกรรม เพราะการกระทำนั้น ปรากฏให้เห็นทางวาจา มีอยู่กรรมเดียวที่ไม่ต้องประกอบด้วยสองอย่าง คือ มโนกรรมเช่น การคิดพยาบาทปองร้าย การคิดให้ผู้อื่นประสบความพินาศฉิบหาย อย่างนี้จัดเป็นมโนกรรมอกุศล การคิดในทางดี เช่น คิดปรารถนาความสุข ความเจริญให้แก่ผู้อื่น ตั้งใจแผ่เมตตาให้ผู้อื่นมีความสุข ความเจริญ การพลอยยินดีในการที่เห็นผู้อื่นมีความสุข ความเจริญ เหล่านี้เรียกว่า มโนกรรมฝ่ายกุศล^๕

คำว่า “กัมม” ในภาษาบาลี หรือคำว่า “กรรม” ในภาษาสันสกฤต (มาจาก กฤ ธาตุ ในความกระทำ) แปลโดยพยัญชนะว่า “การทำ” หรือ “การกระทำ” แต่ในทฤษฎีกรรมของทางพุทธศาสนามีความหมายเจาะจง บ่งถึงการกระทำที่มีเจตนาเท่านั้น มิได้หมายถึงการกระทำทุกอย่าง ทั้งไม่ได้หมายถึงผลของกรรมอย่างที่หลายคนใช้กันอย่างผิด ๆ และไม่รัดกุมในศัพท์ ทางพระพุทธศาสนากรรมไม่ได้หมายถึงผลของกรรมเลย เพราะผลของกรรม เรียกว่า ผลหรือวิบากของกรรม^๖

ดังนั้น จากความหมายของกรรมที่ได้กล่าวมาแล้วทั้งจากทัศนะทางพระไตรปิฎก ตามพจนานุกรม และตามทัศนะนักปราชญ์ จะแตกต่างกันในบางความหมาย แต่ก็พอสรุปประมวลในความหมายว่า กรรม หมายถึง การกระทำที่ประกอบด้วยเจตนา จงใจทำพูดคิด ถ้าไม่มีเจตนาหรือความจงใจ การกระทำนั้นเป็นเพียงกิริยา หากสำเร็จผลเป็นกรรมไม่ ในประเด็นต่อไป ผู้วิจัย มุ่งจะกล่าวถึงประเภทของกรรม เพื่อให้เห็นหลักกรรมชัดเจนยิ่งขึ้น

๒.๓ ประเภทของกรรม

พุทธศาสนาได้แบ่งประเภทของกรรมออกเป็นหลายประเภท โดยมีจุดประสงค์เพื่อให้คนเข้าใจเรื่องกรรม และการให้ผลกรรม ในที่นี้ ผู้วิจัยมุ่งจะกล่าวถึงประเภทของกรรมที่แบ่งตามลักษณะต่าง ๆ และประเภทของกรรมในอรรถกถา ดังต่อไปนี้

๒.๓.๑ ประเภทของกรรมที่แบ่งตามลักษณะ

ประเภทของกรรมนั้น พระพุทธองค์ได้แบ่งประเภทของกรรมออก ตามคุณภาพของกรรม ตามหนทางที่จะนำไปสู่การกระทำกรรมหรือการแสดงออกของกรรม และตามสภาพที่สัมพันธ์กับวิบาก หรือการให้ผล ดังต่อไปนี้ คือ

^๕ สุจิตรา อ่อนค้อม, ศาสนาเปรียบเทียบ, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิก, ๒๕๔๕), ๒๕๕ หน้า ๘๗.

^๖ พระ ดร. ดับบลิท ราหุล, พระพุทธเจ้าสอนอะไร, แปลโดย รศ. ชูศักดิ์ ทัพย์เกสร และคณะ, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๖๕.

๑) คุณภาพของกรรม หรือ มูลเหตุที่ก่อให้เกิดกรรมได้ ๒ คือ อกุศลกรรม และ กุศลกรรม ดังนี้

(๑) อกุศลกรรม กรรมที่เป็นอกุศล การกระทำที่ไม่ดี กรรมชั่ว หรือ การกระทำที่เกิดจากกุศลมูลคือ โสกะ โทสะ หรือโมหะ

(๒) กุศลกรรม กรรมที่เป็นกุศล การกระทำที่ดีหรือกรรมดี หมายถึง การกระทำที่เกิดจากกุศลมูลคือ อโลกะ อโทสะ หรืออโมหะ

๒) หนทางที่นำไปสู่การกระทำกรรม หรือการแสดงออกของกรรม ได้ ๓ คือ กาย วาจา และจิตใจ ดังนี้

(๑) กายกรรม กรรมทำด้วยกายหรือการกระทำทางกาย

(๒) วาจากรรม กรรมที่ทำด้วยวาจาหรือการกระทำทางวาจา

(๓) มโนกรรม กรรมทำด้วยใจ หรือการกระทำทางใจ

๓) สภาพที่สัมพันธ์กับวิบาก หรือการให้ผล สามารถแบ่งเป็นคู่ ๆ ๔ คู่ คือ วิบากคำ ขาว ทั้งดำ-ขาว ไม่ดำ-ไม่ขาว ดังนี้

(๑) กรรมดำมีวิบากดำ

(๒) กรรมขาวมีวิบากขาว

(๓) กรรมทั้งดำและขาวมีวิบากทั้งดำและขาว

(๔) กรรมไม่ดำไม่ขาวมีวิบากไม่ดำไม่ขาว^{๑๑}

ความหมายของกรรมทั้ง ๔ คู่ ดังนี้

(๑) กรรมดำมีวิบากดำ หมายถึง การกระทำทางกาย ทางวาจา และทางใจที่ไม่ดี เช่น การฆ่าสัตว์ การลักทรัพย์ การประพฤติดีในกาม การพูดเท็จ และการดื่มสุราเมรัย เป็นต้น และกรรมนี้ย่อมมีวิบากดำ นั่นคือส่งผลด้วยการให้ไปเกิดในอบายภูมิ

(๒) กรรมขาวมีวิบากขาว หมายถึง การกระทำทางกาย ทางวาจาและทางใจที่ดี ซึ่งกรรมขาวนี้ตรงข้ามกับกรรมดำทุกประการ เช่น เว้นจากการฆ่าสัตว์ เว้นจากการลักทรัพย์ เว้นจากการประพฤติดีในกาม เว้นจากการพูดเท็จ และเว้นจากการดื่มสุราเมรัย เป็นต้น และกรรมนี้ย่อมมีวิบากขาว นั่นคือส่งผลด้วยการให้ไปเกิดในสุคติภูมิ

(๓) กรรมทั้งดำและขาวมีวิบากทั้งดำและขาว หมายถึง การกระทำทางกาย ทางวาจาและทางใจที่ดีบ้าง ไม่ดีบ้าง เช่น มีการฆ่าสัตว์บ้าง เว้นจากการฆ่าสัตว์บ้าง มีการลักทรัพย์บ้าง

^{๑๑}ม.ม. ๑๓/๘๘/๘๒.

เว้นจากการลักทรัพย์บ้าง อย่างนี้เป็นต้น และกรรมที่ดีและไม่ดีนี้ ย่อมมีวิบากให้ผลตามกรรมคือดีบ้าง ไม่ดีบ้าง

(๔) กรรมไม่คำไม่ขาวมีวิบากไม่คำไม่ขาว หมายถึง การกระทำทางกาย ทางวาจา และทางใจใด ๆ ที่ไม่ก่อให้เกิดความสุขหรือความทุกข์ หรือทั้งความสุข และความทุกข์อันเป็นไปเพื่อความสิ้นกรรม หมายถึง เจตนาเพื่อละกรรมทั้งสามข้างต้น ซึ่งเป็นสภาวะที่คับหนวดจนสิ้นแล้ว ซึ่งกรรมทั้งปวง วิบากไม่คำไม่ขาวนั้นก็คือ กรรมที่ทำเพื่อออกจากสังสารวัฏ ผลของมันก็คือ พระนิพพาน

จะเห็นได้ว่า ในขั้นต้นของการแบ่งกรรมนั้น พระพุทธองค์ทรงแบ่งกรรมออกเป็น กุศลกรรมและอกุศลกรรมบ้าง กายกรรม วาจากรรม และมโนกรรมบ้าง กรรมคำมีวิบากคำ กรรมขาวมีวิบากขาว กรรมทั้งคำและขาวมีวิบากทั้งคำและขาว กรรมไม่คำไม่ขาวมีวิบากไม่คำไม่ขาวบ้าง เท่านั้น ยังไม่เข้าไปแจกแจงกรรมให้ขยายไปมากมายนัก สำหรับกรรมในพระไตรปิฎก ๔ คู่ ดังแสดงไว้นี้ อาจกล่าวอีกนัยหนึ่ง คือ พระพุทธศาสนาได้แบ่งกรรมตามเจตนาของผู้กระทำที่มีจุดหมายไว้ ๔ ประการด้วยกัน คือ กรรมเลว กรรมดี กรรมทั้งดีทั้งเลว และกรรมทั้งไม่ดีไม่เลวนั้นเอง การที่จัดไว้ ๔ คู่นี้ มุ่งให้เราเห็นกรรมแต่ละอย่าง ไม่ว่าจะเป็นกุศลกรรม อกุศลกรรมก็ตาม ย่อมมีวิบากที่เป็นกุศล และอกุศลตามลักษณะของกรรมนั้น

๒.๓.๒ ประเภทของกรรมในอรรถกถา

ประเภทของกรรมในอรรถกถานั้น ได้แบ่งประเภทของกรรมตามการให้ผล มี ๓ ประเภท ดังพุทธพจน์ว่า “ภิกษุทั้งหลาย วิบากแห่งกรรมทั้งหลายเป็นไฉน ? เรากล่าวว่า วิบากแห่งกรรมทั้งหลายมี ๓ อย่าง คือ ในปัจจุบัน (ทิวเขว ชมเม) ในการเกิดครั้งต่อไป (อุพฺพชฺเว วา) ในลำดับต่อ ๆ ไปอีก (อปเร วา ปริยาเย)”^{๑๕} แต่ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค^{๑๖} และคัมภีร์อื่น ๆ ได้เพิ่มอโหสิกรรมเข้ามาอีก โดยจัดกรรมที่ให้ผลตามกาลไว้ ๔ ประการ พระอรรถกถาจารย์ จึงได้จัดประเภทของกรรมออกเป็น ๓ ประเภท ประเภทละ ๔ ประการ คือ แบ่งตามระยะเวลาของการให้ผล ตามการให้ผลตามหน้าที่ และตามลำดับของความหนักเบา ดังนี้

๑) ประเภทของกรรมที่ให้ผลตามกาลเวลา

(๑) ทัฏฐธัมมเวทนียกรรม ท่านกล่าวไว้ว่า เป็นกรรมที่ทำงานไปแล้วถือว่าเป็นกรรมรุนแรง เป็นกรรมให้ผลทันตาเห็น ผู้กระทำย่อมได้รับผลกรรมในอภิปาพนี้เลย แต่เมื่อตายไปแล้ว ถึงคราวให้ผล กรรมนั้นเป็นอโหสิกรรม

^{๑๕} อ.จ.ฉก. ๒๒/๖๓/๓๕๖.

^{๑๖} วิสุทธิ. ๓/๒๒๓.

(๒) อุปปีชเวทนียกรรม เป็นกรรมที่ไม่ค่อยรุนแรง เบากว่ากรรมข้อที่ ๑ กรรมนั้นจะให้ผลก็ต่อเมื่อผู้ทำไปเกิดในภพเป็นลำดับ พื้นจากภพนั้นก็เป็นอโหสิกรรม

(๓) อุปปราปรเวทนียกรรม เป็นกรรมที่เบากว่ากรรมทั้ง ๒ ข้อ แต่จักให้ผลก็ต่อเมื่อพ้นจากภพหน้าแล้ว แต่เมื่อกรรมนั้น ได้ชองเมื่อใด ย่อมจะให้ผลเมื่อนั้น

(๔) อโหสิกรรม เป็นกรรมที่เลิกให้ผลแล้ว เปรียบเหมือนลูกบอลที่ถูกเตะไปจนหมดแรงส่ง จึงหยุดอยู่กับที่ ไม่กลิ้งต่อไป

๒) ประเภทของกรรมที่ให้ผลตามหน้าที่

(๑) ชนกกรรม หมายถึง กรรมที่ผู้ทำให้เคลื่อนไปจากภพหนึ่งให้ไปเกิดหรือไปถือปฏิสนธิอีกภพหนึ่ง

๒) อุปัตถัมภกกรรม เป็นกรรมที่ไม่อาจแต่งปฏิสนธิเองได้ แต่จะเป็นกรรมที่คอยช่วยสนับสนุนกรรมอื่นที่แต่งปฏิสนธิได้เอง กรรมข้อนี้มีส่วนช่วยชนกกรรมมาก ถ้าช่วยสนับสนุนในทางที่ดีก็เป็นกุศล ถ้าช่วยข้าง ไม่ดีก็เป็นอกุศล

(๓) อุปปีพกกรรม เป็นกรรมที่เคยเป็นปฏิปักษ์ต่อกรรมทั้งสองข้อเมื่อชนกกรรมแต่งปฏิสนธิแล้ว ก็เข้าไปบั่นผลของชนกกรรม ไม่ให้เสียดผลเต็มที่ ถ้าชนกกรรมเป็นฝ่ายกุศล แต่งปฏิสนธิข้างดี กรรมนี้ก็เข้าไปบั่นให้ทุรพลคือมัวหมองลงนั่นเอง ถ้าชนกกรรมเป็นอกุศล แต่งปฏิสนธิข้างเลว กรรมนี้ก็เข้าไปกีดกันให้กรรมนั้นทุเลาบางางลงคือให้ดีขึ้น

(๔) อุปฆาตกรรม ถือว่าเป็นกรรมที่เป็นปฏิปักษ์ต่อชนกกรรม และอุปัตถัมภกกรรม คือ เข้าไปตัดรอนอำนาจต่าง ๆ ของกรรมทั้งสองให้หมดไป แต่เข้าไปทาหน้าที คือให้ผลแทนที่เสียเอง

๓) ประเภทของกรรมที่ให้ผลตามความหนักเบา

(๑) ฐกกรรม จัดว่า เป็นกรรมที่หนักที่สุดในบรรดากรรมทั้งหลาย ถ้าเป็นฝ่ายอกุศล ได้แก่ อนันตริยกรรม ๕ แต่ถ้าเป็นฝ่ายกุศล ได้แก่ สมาบัติ ๘ กรรมทั้งสองฝ่ายนี้ เป็นกรรมที่จะให้ผลก่อนกรรมอื่นๆ ทั้งหมด

(๒) พหุลกรรม หรืออาจิณณกรรม หมายถึง กรรมที่บุคคลนั้น ๆ เคยทำหรือประพฤตมาเป็นประจำ คือ ทำงานเคยทำเป็นนิสัย กรรมข้อนี้เมื่อฐกกรรมไม่มี ย่อมจะให้ผลก่อนกรรมทั้งหลาย คือมีผลหรือความรุนแรงรองลงมาจากฐกกรรมนั่นเอง

(๓) อาสันนกรรม เป็นกรรมที่ทำให้ก่อนจะตายหรือจนเจียนก่อนตาย คือให้ผลก่อนจะตายนั่นเอง ถึงแม้ว่ากรรมนี้จะมีผลเบาบางอย่างไรก็ตาม ก็ย่อมจะให้ผลแก่ผู้นั้นก่อนจะตายแน่นอน เปรียบเหมือนเงาของบุคคลผู้เดินไป ย่อมติดตามบุคคลนั้นไปทุกหนทุกแห่งจนใด กรรมข้อนี้ก็ให้ผลฉับนั้นเหมือนกัน

เลขทะเบียน ๖425446
เลขเรียกหนังสือ ๒๙๓.๓1๒๒
๕๖๗๗๓ ๑.1
วันที่ 12 ก.ค. 54

๑๕

(๔) กตัตตกรรมหรือกตัตตวาปนกรรม หมายถึง กรรมที่บุคคลทำลงไปด้วยความไม่รู้คือ ไม่มีเจตนาที่จะทำกรรมนั้น ๆ คือจะเข้าลักษณะทำลงไปด้วยความประมาทเลินเล่อของผู้กระทำ เมื่อถึงคราวที่กรรมนี้จะให้ผลแก่ผู้กระทำ ย่อมให้ผลพอประมาณ คือพอดี พอร้าย ไม่ค่อยจะรุนแรงเพราะทำลงไปโดยไม่รู้ ไม่มีเจตนา แต่ก็มีผลเหมือนกัน

นอกจากนี้ในชั้นอรธกถายังมีกรรม ๑๖ ที่กล่าวถึงกรรมให้ผลตามกาล ให้ผลตามหน้าที่ และให้ผลตามความหนักเบา เหมือนกรรม ๑๒ แต่ยังมีแบ่งประเภทตามฐานะให้ผล ดังนี้

(๑) อุกุศลกรรม คือ กรรมที่ให้ผลนำไปเกิดในอบายภูมิ ๔ ได้แก่ สัตว์นรก เปรต อสุรกาย สัตว์เดรัจฉาน

(๒) กามาวจรกุศลกรรม คือ กรรมที่ให้ผลนำไปเกิดในสุคติภูมิ ๗ ได้แก่ มนุษย์ และสวรรค์ ๖ ชั้น

(๓) รูปาวจรกุศลกรรม คือ กรรมที่ให้ผลนำไปเกิดในรูปพรหม ๔ ชั้น

(๔) อรูปาวจรกุศลกรรม คือ กรรมที่ให้ผลนำไปเกิดในอรูปพรหม ๔ ชั้น^{๒๐}

ประเภทของกรรม ๓ ประการดังกล่าว คือ กรรมให้ผลตามกาล ๔ ให้ผลตามหน้าที่ ๔ และให้ผลตามความหนักเบา ๔ รวมเป็นกรรม ๑๒ และยังมีกรรม ๑๖ อนึ่ง การให้ผลของกรรมนี้ จะกล่าวไว้อีกในการให้ผลของกรรมในจุฬามันวิภังคสูตร และมหากัมมวิภังคสูตร

๒.๔ เกณฑ์วินิจฉัยกรรม

เกณฑ์วินิจฉัยกรรม หมายถึง การศึกษาหากฎเกณฑ์ในการพิจารณาวินิจฉัยเรื่องของกรรม กฎเกณฑ์ในการพิจารณาตัดสิน ส่วนมากจะเกี่ยวกับมูลเหตุของการกระทำ ผลของกรรม หลักของมโนกรรม และตามมติหรือทัศนะของวิญญูชน ดังนี้

๒.๔.๑ พิจารณาตัดสินด้วยมูลเหตุของการกระทำ

การวินิจฉัยกรรมตามข้อนี้ อาศัยมูลเหตุซึ่งมีเจตนาเป็นองค์ประกอบภายในที่สำคัญสามารถที่จะบ่งชี้ได้ว่า กรรมที่คนทำไปแล้วเป็นกรรมดีหรือกรรมชั่ว โดยมีหลัก ดังนี้

๑) กรรม หรือการกระทำอย่างใดก็ตามที่ประกอบด้วยเจตนาอันเกิดขึ้นจากอกุศลมูล คือ โภคะ โทสะ โมหะ กรรมนั้นจัดเป็นกรรมฝ่ายชั่ว

๒) กรรม หรือการกระทำอย่างใดก็ตามที่ประกอบด้วยเจตนาอันเกิดขึ้นจากกุศลมูล คือ อโลคะ อโทสะ อโมหะ กรรมนั้นจัดเป็นกรรมฝ่ายดี

^{๒๐} พระพรหมโมลี(วิลาส ญาณวโร), กรรมที่ปณี, (กรุงเทพมหานคร : ดอกหญ้า, ๒๕๔๕),

เกณฑ์การวินิจฉัยกรรมเพื่อประกอบการตัดสินกรรมชั่วตามหลักของอภิสมฺมุต ถือว่าเป็นพิจารณาที่ต้นเหตุของกรรมทั้งหลาย บุคคลทำกรรมชนิดใด ก็สามารถตรวจสอบกรรมของตนได้ว่า กรรมนั้นเป็นกรรมดีหรือกรรมชั่ว ถ้าเป็นกรรมชั่วก็ส่งผลให้ตนเองมีความทุกข์ใจ เศร้าหมองเป็นเบื้องต้น เป็นไปเพื่อความอยากได้ ไม่อยากช่วยเหลือ เป็นไปเพื่อความคิดอาฆาตพยาบาท ปราศจากความเมตตา เป็นไปเพื่อความถ่มถุยถ่มหมาวโปะประกอบด้วยมิจฉาทิฏฐิ นอกจากนั้นก็ทำให้นคนอื่นได้รับความทุกข์ ความเดือดร้อน เสื่อมเกียรติ เสียชื่อเสียง มีแต่ความคับแค้นใจเป็นต้น ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย ต้นเหตุแห่งการเกิดขึ้นของกรรมทั้งหลาย มีอยู่ ๓ ประการ คือ โลกะเป็นต้นเหตุแห่งการเกิดขึ้นของกรรมทั้งหลาย โทสะเป็นต้นเหตุแห่งการเกิดขึ้นของกรรมทั้งหลาย โมหะเป็นต้นเหตุแห่งการเกิดขึ้นของกรรมทั้งหลาย”^{๒๐}

ส่วนเกณฑ์การวินิจฉัยกรรมเพื่อประกอบการตัดสินกรรมดี เบื้องต้นให้พิจารณาตามหลักอภิสมฺมุต ซึ่งเป็นเหตุแห่งกรรมดีทั้งหลาย เมื่อทำกรรมนั้นไปแล้ว กรรมนั้นย่อมเป็นไปเพื่อความเสียสละอย่างแท้จริง เป็นไปเพื่อสร้างความรักความเมตตาต่อกัน เป็นไปเพื่อความเสริมสร้างปัญญาอันประกอบด้วยสัมมาทิฏฐิ ส่งผลให้มีความสุข มีจิตใจผ่องใส ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย ต้นเหตุแห่งการเกิดขึ้นของกรรมทั้งหลาย มีอยู่ ๓ ประการ คือ อโลกะ เป็นต้นเหตุแห่งการเกิดขึ้นของกรรมทั้งหลาย อโทสะ เป็นต้นเหตุแห่งการเกิดขึ้นของกรรมทั้งหลาย อโมหะเป็นต้นเหตุแห่งการเกิดขึ้นของกรรมทั้งหลาย”^{๒๑}

๒.๔.๒ พิจารณาที่ผลของกรรม

การวินิจฉัยกรรมด้วยการพิจารณาตามข้อนี้ จะมุ่งไปที่วิบาก หรือผลของกรรมทั้งหลายที่เจ้าของกรรมได้รับเป็นหลัก ไม่มุ่งไปที่เหตุปัจจัยภายนอก คือพระผู้เป็นเจ้าของศาสนาอื่น ที่สามารถคลบบันดาลให้สิ่งต่าง ๆ ดำเนินไปตามที่พระองค์ประสงค์ แต่ให้พิจารณาด้วยเหตุผลที่เป็นเหตุปัจจัยภายในแทนกรรมใดที่บุคคลทำไปแล้ว ย่อมก่อให้เกิดความเดือดร้อนใจภายหลัง กรรมนั้นเป็นกรรมชั่ว ดังข้อความที่กล่าวว่า “กรรมที่บุคคลทำแล้ว ย่อมเดือดร้อนในภายหลัง มีน้ำตานองหน้า ร้องไห้อยู่ เสวยผลแห่งกรรมใด กรรมนั้นทำแล้วไม่เสีย”^{๒๒}

ส่วนกรรมใดที่บุคคลทำไปแล้ว ไม่เดือดร้อนในภายหลัง แต่กลับมีความอึดใจ เบิกบานใจ สบายใจ นึกถึงครั้งใดก็เต็มไปด้วยความสุข กรรมนั้นจัดเป็นกรรมดี ดังข้อความที่ว่า “กรรมใดที่

^{๒๐} อ.จ.ต.ก. ๒๐/๔๗๓/๑๗๑.

^{๒๑} อ.จ.ต.ก. ๒๐/๔๗๓/๑๗๒.

^{๒๒} พ.ร. ๒๕/๑๕/๒๓.

บุคคลทำไปแล้ว ไม่ทำให้เดือดร้อนในภายหลัง มีจิตใจเข้มแข็งเบิกบาน เสวยผลแห่งกรรมใด กรรมนั้น ทำแล้วดี”^{๒๔}

๒.๔.๓ พิจารณาตามหลักของมโนกรรม

มโนกรรม คือ ความรู้สึกคิดชอบชั่วดี โดยพิจารณาว่าการกระทำนั้น คนเองคิดเขียน คนเองได้หรือไม่ เสียความเคารพตนหรือไม่ อีกอย่างหนึ่ง ให้พิจารณาว่า กรรมที่ตนทำลงไปนั้น นักปราชญ์ หรือบัณฑิตชนทั้งหลาย ขอมรับหรือไม่ ชื่นชม สรรเสริญ สนับสนุนหรือไม่^{๒๕}

๒.๔.๔ พิจารณาตามมติของวิญญูชน

การวินิจฉัยกรรมด้วยการพิจารณาตามข้อนี้ พิจารณาความยอมรับของวิญญูชน คือ ท่านผู้รู้ หรือนักปราชญ์ หรือบัณฑิตชนว่า เป็นสิ่งที่วิญญูชนยอมรับหรือไม่ ชื่นชมสรรเสริญ หรือคิดเขียน ในกรณีนี้ เป็นการพิจารณาโดยมาตรฐานของสังคม คือ ตามบัญญัติทางศาสนา วัฒนธรรม ประเพณี และสถาบันต่าง ๆ ทางสังคม เช่น กฎหมาย เป็นต้น ซึ่งขึ้นต่อการใคร่ครวญตรวจสอบ ถิ่นกรองของวิญญูชนทั้งหลาย ตามกาลสมัย ที่มีให้ถือกันไปโดยงมงาย หรือผิดพลาดคลาดเคลื่อนไป ตลอดจนถึงการใคร่ครวญแล้วยอมรับ หรือไม่ของวิญญูชนเหล่านั้น ในแต่ละกรณี^{๒๖}

จากการศึกษาเกณฑ์วินิจฉัยกรรมทั้ง ๔ ประการข้างต้น จะเห็นได้ว่า การพิจารณาเพื่อประกอบกรณวินิจฉัยกรรมที่บุคคลทำลงไปแล้วว่าเป็นกรรมดีเหนือกรรมชั่ว ให้พิจารณาตามหลัก ๔ ประการนี้ โดยถือความรู้สึกภายในเป็นที่ตั้ง คือ กรรมอย่างใดที่ก่อให้เกิดความเดือดร้อนแก่ตนเองและผู้อื่น เป็นไปเพื่อทำจิตใจให้เศร้าหมอง เกิดความไม่สบายใจติดตามมาถือว่าเป็นกรรมชั่ว แต่ถ้าเป็นกรรมดียอมเป็นไปเพื่อก่อให้เกิดสุข ความเบิกบานใจถือว่าเป็นกรรมดี และเกณฑ์ที่นำมาพิจารณาตัดสินนั้น โดยยึด มูลเหตุของการกระทำ ผลของกรรม มโนกรรม และยึดทัศนคติของวิญญูชนดังกล่าว

๒.๕ การให้ผลของกรรม

การให้ผลของกรรมนั้น เป็นขั้นตอนที่สำคัญที่ทำให้คนเชื่อในหลักกรรม หรือเห็นว่ากรรมไม่ให้ผล และกรรมให้ผลตามความเป็นจริง ในที่นี้ ผู้วิจัยมุ่งศึกษาการให้ผลของกรรมในประเด็นต่อไปนี้เป็น ๒ ประการ คือ ระดับการให้ผลของกรรม กรรมที่ให้ผลในชาตินี้ กรรมที่ให้ผลในชาติหน้า กรรม

^{๒๔} พ.ศ. ๒๕/๑๕/๒๓.

^{๒๕} พระธรรมปิฎก(ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม, อ่างแล้ว, หน้า ๑๗๘.

^{๒๖} สุวาทย์ ภาณุจารี, การศึกษาชีวิตเชิงวิเคราะห์ ตามแนวคำสอนในพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : ธนาพรส แอนด์ กราฟฟิค จำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๑๐๓.

ให้ผลเนื่องถึงผู้อื่น การให้ผลของกรรมที่ปรากฏในจุฬามณีวิภังคสูตร และการให้ผลของกรรมที่ปรากฏในมหากรรมวิภังคสูตร ดังนี้

๒.๕.๑ ระดับการให้ผลของกรรม

ระดับการให้ผลของกรรมนั้น หมายถึง ผลของการกระทำสะท้อนกลับมาสู่ผู้กระทำกรรม เมื่อจัดเป็นระดับจะสะท้อนถึง จิตใจ บุคลิกภาพ วิถีชีวิต และค่านิยมสังคม ดังนี้^{๑๗}

๑) **ระดับจิตใจ** ว่ากรรมทำให้เกิดผลภายในจิตใจ มีการสั่งสมคุณสมบัติ คือกุศลธรรมและอกุศลธรรม คุณภาพและสมรรถภาพของจิต มีอิทธิพลปรุงแต่งความรู้ตื้นลึกถึกคิด ความโน้มเอียง ความนิยมชมชอบ และความสุขความทุกข์เป็นต้น อย่างไรก็ตาม

๒) **ระดับบุคลิกภาพ** ว่ากรรมทำให้เกิดผลในด้านการสร้างเสริมนิสัยปรุงแต่งลักษณะความประพฤติการแสดงออก ท่าทีการวางตนปรับตัว อากาโรคบสนองความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับคนอื่น ๆ และต่อสถานการณ์หรือสภาพแวดล้อมทั่ว ๆ ไปอย่างไรบ้าง การให้ผลระดับนี้ต่อเนื่องออกมาจากระดับที่หนึ่งนั่นเอง และมีขอบเขตคาบเกี่ยวกันแต่แยกพิจารณาเพื่อให้มองเห็นแง่มุมของการให้ผลชัดเจนยิ่งขึ้น

๓) **ระดับวิถีชีวิต** ว่ากรรมชักนำความเป็นไปในชีวิตของบุคคล ทำให้เขาได้รับประสบการณ์ที่นำปรารถนา และไม่นำปรารถนา ประสบผลตอบสนองจากภายนอก พบความเสื่อม ความเจริญ ความล้มเหลว ความสำเร็จ ลากยศสุขสรรเสริญ และความสูญเสียต่างๆ ที่ตรงข้าม ซึ่งรวมเรียกว่า โลกธรรมทั้งหลายอย่างไรบ้าง ผลระดับนี้อาจแยกมองได้สองนัย คือผลสนองปัจจัยด้านอื่น ๆ ของสภาพแวดล้อมที่เหินจากคนผลตอบสนองปัจจัยด้านบุคคลอื่นและสังคม

๔) **ระดับสังคม** ว่ากรรมที่บุคคลและคนทั้งหลายกระทำ มีผลต่อความเป็นไปของสังคมอย่างไรบ้าง เช่นทำให้เกิดความเสื่อม ความเจริญ ความร่วมเย็นเป็นสุข ความทุกข์ยากเดือดร้อน รวมกันของมนุษย์ทั้งหลาย รวมทั้งผลจากการที่มนุษย์กระทำต่อสภาพแวดล้อมอื่น ๆ แล้วย้อนกลับมาหาตัวมนุษย์ในระดับที่ ๑ และที่ ๒ คือ ผลภายในจิตใจ และบุคลิกภาพ เป็นของขอบเขตที่กรรมนิยาม เป็นใหญ่ระดับที่ ๓ เป็นของเขตที่กรรมนิยามกับสังคมนิยามเข้ามาสัมพันธ์กันและเป็นจุดที่มักเกิดความสับสน ก่อให้เกิดปัญหาซึ่งควรพิจารณาในที่นี้ ส่วนระดับที่ ๔ แม้จะเป็นเรื่องสำคัญ เพราะเป็นผลที่เกิดจากการกระทำร่วมกันของบุคคลในสังคม และมีผลย้อนกลับมาสู่มนุษย์ในที่สุด

๒.๕.๒ กรรมให้ผลในชาตินี้

การให้ผลของกรรม ตามทัศนะของพระพุทธศาสนา เชื่อว่า กรรมนั้นไม่สูญสลายไป แต่การให้ผลของกรรมนั้น ขึ้นอยู่กับชนิด และวาระของกรรม วิบากกรรมที่ให้ผลในชาตินี้ หรือ

^{๑๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม, อ่างแก้ว, หน้า ๑๘๑.

ปัจจุบัน จะต้องประกอบด้วยสมบัติ ๔^{๒๘} คือ คติ อุปธิ กาล และปโยคสมบัติ สมบัติในที่นี้แปลว่า ข้อดี หมายถึง ความเพียบพร้อมสมบูรณ์แห่งองค์ประกอบต่าง ๆ ซึ่งช่วยเสริมส่งอำนาจโอกาสให้ กรรมดีปรากฏผล และไม่เปิดช่องให้กรรมชั่วแสดงผล หรือเรียกว่า ส่วนประกอบอำนาจช่วยเสริม กรรมดี สมบัติ ๔ ประการ คือ

๑) **คติสมบัติ** สมบัติแห่งคติ ถึงพร้อมด้วยคติ หรือคติให้ คือ เกิดอยู่ในภพภูมิ ดินประเทศที่เจริญเหมาะหรือเกื้อกูลตลอดจนในระยะสั้นคือดำเนินชีวิตหรือไปในถิ่นที่อำนาจ

๒. **อุปธิสมบัติ** สมบัติแห่งร่างกาย ถึงพร้อมด้วยร่างกาย หรือรูปร่างให้ เช่น มีรูปร่างสวย ร่ากายสง่างาม หน้าตาทำทางดี น่ารัก น่านิยมเลื่อมใส สุขภาพดีแข็งแรง

๓) **กาลสมบัติ** สมบัติแห่งกาล ถึงพร้อมด้วยกาล หรือกาลให้ คือ เกิดอยู่ในสมัย ที่บ้านเมืองมีความสงบสุข ผู้ปกครองดี ผู้คนมีศีลธรรม ยกย่องคนดี ไม่ส่งเสริมคนชั่ว ตลอดจนในระยะสั้น คือทำอะไรถูกกาลเวลา ถูกจังหวะ

๔) **ปโยคสมบัติ** สมบัติแห่งการประกอบ ถึงพร้อมด้วยการประกอบกิจหรือ กิจการให้ เช่น ทำเรื่องตรงกับที่เขาต้องการ ทำกิจตรงกับความถนัดความสามารถของคน ทำการถึงขนาดถูกหลักครบถ้วนตามเกณฑ์หรือเต็มอัตรา ไม่ใช่ทำกึ่ง ๆ กลาง ๆ หรือเหยาะเหยาะ หรือไม่ถูกเรื่องกัน รู้จักจัดทำ รู้จักดำเนินการ

สมบัติ ๔ ประการที่กล่าวมาแล้วนั้น เป็นองค์ประกอบที่ช่วยให้ผลกรรมที่สั่งสมไว้ในจิต สามารถแสดงตัวออกมาเป็นรูปธรรมทันตาเห็นในชาติปัจจุบัน ท่านเรียกกรรมประเภทนี้ว่า ทิฏฐธรรมเวทนิยกรรม หมายถึง กรรมที่ให้ผลในชาติภพปัจจุบัน แต่กรรมจะให้ผลเช่นนั้นได้ ผู้ทำจะต้องมีสมบัติ ๔ ประการดังกล่าว

๒.๕.๓ กรรมให้ผลในชาติหน้า

กรรมบางชนิดที่สะสมไว้ในจิตให้ผลเป็นรูปธรรมในชาติหน้า เรียกว่า อุปัชชาเวทนิยกรรม กรรมประเภทนี้เกี่ยวข้องกับการเวียนว่ายตายเกิด ตามทศสนะทาง พระพุทธศาสนาเชื่อว่า ก่อนสิ้นชีวิต ขณะจิตนึกถึงกรรมใด จะไปเกิดใหม่ตามอำนาจของกรรมนั้น สิ่งที่ดีระลึกถึงก่อนตายมี กรรม กรรมนิมิต และคตินิมิต^{๒๙} ดังนี้

๑) **กรรม** ภาพกรรมดี กรรมชั่วที่เคยทำในอดีต มักหวนกลับมาให้เห็น ทั้ง ๆ ที่ลืมไปนานแล้ว ถ้าใครเคยฆ่าคนตายภาพเหตุการณ์เกี่ยวกับการฆาตกรรมจะหวนกลับมาปรากฏในจิต ถ้าใครเคยช่วยชีวิตคนไว้ ภาพคอนั้นจะมาปรากฏ นี้แสดงว่า นึกถึงกรรม หรือกระบวนการกระทำ

^{๒๘} อภ.วิ. ๓๕/๘๔๐/๔๕๕.

^{๒๙} วิสุทธิ ๓/๑๕๓.

ความดีหรือความชั่ว ดังพระบาลีว่า “ในสมัยนั้นกรรมทั้งหลายที่คนกระทำไว้ก่อนนั้น ย่อมเกาะติดในจิตของบุคคลผู้ใกล้ตายนั้น”^{๑๑๐}

๒) **กรรมนิमित** บางกรณีนึกเห็นภาพที่เป็นสัญลักษณ์ของการทำกรรม เช่น นึกเห็นมิดที่ตนเคยใช้ฆ่าวัว ในที่นี้ มิดเป็นนิमितหรือเครื่องเตือนความจำเกี่ยวกับการฆ่าวัว นึกภาพโบสถ์วิหารที่เคยสร้าง เป็นต้น ภาพเหล่านี้เป็นนิमितของกรรมดี ระลึกถึงนิमितของกรรมใด ก็จะไปเกิดใหม่ตามพลังของกรรมนั้น

๓) **คตินิमित** บางกรณีไม่นึกถึงกรรมในอดีต แต่กำลังนึกเห็นภาพของสิ่งที่จะไปเกิดในชาติหน้านั้นคือ เห็นคตินิमित หมายถึง ภาพเกี่ยวกับสิ่งที่จะไปเกิด เช่น จะไปเกิดในสวรรค์ คนนั้นจะนึกเห็นวิมาน จะไปเกิดเป็นสัตว์ประเภทกินหญ้า จะนึกเห็นทุ่งหญ้าเขียวขจี เป็นต้น ภาพเหล่านี้เป็นนิमितที่บอกล่วงหน้าว่า จะไปเกิดในภพภูมิใด คงเหมือนกับภาพที่บางคนฝันเห็นล่วงหน้าก่อนเกิดเหตุการณ์จริง (สุบินนิमित)^{๑๑๑}

กรรมให้ผลในชาติหน้านั้นจะเกิดขึ้น โดย ในวาระสุดท้ายของชีวิตจิตผู้ทำกรรมจะระลึกถึงกรรม กรรมนิमित หรือ คตินิमितประเภทใด จะไปเกิดในภพภูมิอันสอดคล้องกับกรรม กรรมนิमित หรือคตินิमित ประเภทนั้น

๒.๕.๔ กรรมให้ผลเนื่องถึงผู้อื่น

กรรมที่บุคคลหนึ่งทำแล้ว ผลมาเกี่ยวเนื่องถึงอีกบุคคลหนึ่งนั้นเป็นเรื่องที่เป็นไปได้ เพราะชีวิตของคนเกี่ยวเนื่องถึงกัน ในที่นี้ ผู้วิจัยมุ่งศึกษาผลกรรมที่เนื่องถึงบุคคล ครอบครัว หมู่คณะหรือสังคม ประเทศชาติ และโลก ดังนี้

๑) **กรรมส่วนบุคคล** กรรมส่วนบุคคลนั้น ใครทำ คนนั้นได้รับเพียงคนเดียว คือ เขาทำประโยชน์ส่วนตนของเขา เช่น การศึกษาหาความรู้ ใครทำคนนั้นได้รับเฉพาะตน เขาศึกษาเล่าเรียนเพียงคนเดียว ญาติพี่น้อง พ่อแม่ผู้ไม่ศึกษาเล่าเรียนพลอยรู้ไปด้วยหาได้ไม่ คอเมื่อเขารู้แล้วนำความรู้มาสั่งสอน บอกเล่า คนอื่นจึงจะพลอยรู้ไปด้วย เป็นต้น

๒) **กรรมของครอบครัว** กรรมของครอบครัวนั้น คือคนที่อยู่ในครอบครัวเดียวกัน คนใดคนหนึ่งทำดีหรือทำชั่ว มั่งมี หรือยากจนลง ผลย่อมตกแก่ครอบครัวด้วย เช่น พ่อแม่ทำดีมีชื่อเสียง ลูก ๆ ก็พลอยมีหน้ามีตา พ่อแม่ยากจนลง ลูก ๆ ก็พลอยลำบากไปด้วย เป็นต้น

^{๑๑๐}ม.อ. ๑๔/๓๒๓.

^{๑๑๑}พระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), กรรมและการเวียนว่ายตายเกิด. (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ระฆังทอง, ๒๕๔๖), หน้า ๖๕.

๓) กรรมของหมู่คณะหรือสังคม กรรมของหมู่คณะ หรือสังคม หรือสถาบัน ก็ทำนองเดียวกัน มีความเกี่ยวข้องถึงกัน คนในหมู่คณะเดียวกัน มีความสัมพันธ์กันทางชื่อเสียง เกียรติยศ หรือความเสื่อม อับยศ คนผู้ทำกรรมอยู่ในสถาบันใด สถาบันนั้นย่อมต้องพลอยเสียชื่อเสียง หรือได้ชื่อเสียง

๔) กรรมของประเทศชาติ กรรมของประเทศชาติเป็นกรรมระดับชาติ แม้บุคคล ผู้เดียวทำ อาจเป็นผลแก่ชาติ หรือเป็นภัยแก่ชาติได้ ยิ่งผู้ทำเป็นตัวแทนของชาติ เช่น ทูตทำสิ่งใดลงไป ย่อมหมายถึงการกระทำของชาติ เพราะเขาเป็นตัวแทนของชาติ ผู้ซึ่งเป็นประมุขของชาติ เช่น พระมหากษัตริย์ หรือประธานาธิบดี ทำสิ่งใดลงไป ย่อมกระทบกระเทือนถึงชาติเสมอ อาจทำให้คนรักชาติ หรือเกลียดชาติได้

๕) กรรมของโลก กรรมของโลก หมายถึง หลายชาติเดือคร้อน โลกก็เดือคร้อน คนในโลกระดังระสง่าย ค่ำครองชีพสงท่วโลก ประชาชนหาได้ไม่พอเลี้ยงชีพ หากความสงบสุขได้ยาก เป็นต้น^{๒๖}

จากการศึกษากรรมส่งผลเนื่องถึงผู้อื่น จะเห็นได้ว่า ผลกรรมนั้นนอกจากส่งผลถึงผู้ทำเองแล้ว ยังส่งผลถึง ครอบครัว สังคมหมู่คณะ ประเทศชาติ และโลกดังกล่าวนั้นแล้ว

๒.๕.๕ การให้ผลของกรรมในอุทกัมมวิภังคสูตร

การให้ผลของกรรมในอุทกัมมวิภังคสูตร^{๒๗} ที่ว่าด้วยเรื่องกฎแห่งกรรมสุภมานพ-โตเทยบุตร ได้ทูลถามพระพุทธเจ้าว่า อะไรเป็นเหตุปัจจัยให้มนุษย์ที่เกิดมาในโลกนี้ปรากฏความเลวและความประณีต กล่าวคือ บ้างอายุสั้น บ้างอายุยืน บ้างมีโรคน้อย บ้างมีโรคมาก บ้างมีผิวพรรณทราม บ้างมีผิวพรรณงาม บ้างมีศักดิ์น้อย บ้างมีศักดิ์มาก บ้างมีโศคน้อย บ้างมีโศคนอก เกิดในตระกูลต่ำ เกิดในตระกูลสูง ปัญญาทราม ปัญญาฉลาด เป็นต้น พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ที่เป็นเช่นนั้นเพราะกรรม เนื่องจากสัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน เป็นทายาทแห่งกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย กรรมย่อมจำแนกสัตว์ให้เลว และประณีต จากนั้นได้ตรัสเหตุแห่งความแตกต่างกันของมนุษย์ที่เกิดมา อันมีกรรมเป็นเหตุปัจจัยโดยสรุปมี ๑๔ ข้อ คือ

๑) ข่าสัตว์ตัดชีวิต มีใจทารุณ โหดร้าย เมื่อสิ้นชีพย่อมตกนรก เมื่อเกิดเป็นมนุษย์ทำให้อายุสั้น

^{๒๖}วสิน อินทสระ, หลักคำสอนสำคัญในพระพุทธศาสนา(พุทธปรัชญาเถรวาท), (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๘), หน้า ๔๑๑.

^{๒๗}ม.อ. ๑๔/๕๗๕-๕๘๗/๓๗๖-๓๘๕.

๒) ไม่เง่าสัตว์ตัดชีวิต มีใจเอ็นดูกรุณาต่อสัตว์ เมื่อสิ้นชีพย่อมไปสวรรค์ เมื่อเกิดเป็นมนุษย์ ทำให้อายุยืน

๓) เบียดเบียนสัตว์ให้เดือดร้อน ลำบาก เมื่อสิ้นชีพย่อมตกนรก เมื่อเกิดเป็นมนุษย์ ทำให้มีโรครมาก

๔) ไม่เบียดเบียนสัตว์ให้เดือดร้อน ลำบาก เมื่อสิ้นชีพย่อมไปสวรรค์ เมื่อเกิดเป็นมนุษย์ ทำให้มีโรคน้อย

๕) มักโกรธ มากไปด้วยความแค้นใจ เมื่อสิ้นชีพย่อมตกนรก เมื่อเกิดเป็นมนุษย์ ทำให้มีวิพพกรรม

๖) ไม่มักโกรธ ไม่มากไปด้วยความแค้นใจ ไม่ด่าทอ ไม่พยาบาท เมื่อสิ้นชีพย่อมไปสวรรค์ เมื่อเกิดเป็นมนุษย์ ทำให้มีวิพพกรรม

๗) มีใจริษยา มีใจคิดประทุษร้าย เมื่อสิ้นชีพย่อมตกนรก เมื่อเกิดเป็นมนุษย์ทำให้มีศักดิ์น้อย วาสนาน้อย

๘) ไม่ริษยา ไม่คิดประทุษร้าย เมื่อสิ้นชีพย่อมไปสวรรค์ เมื่อเกิดเป็นมนุษย์ทำให้มีศักดิ์สูง วาสนาสูง

๙) ตระหนี่ถี่เหนียว ไม่ให้ทาน ไม่สงเคราะห์คนที่ควรสงเคราะห์ เมื่อสิ้นชีพย่อมตกนรก เมื่อเกิดเป็นมนุษย์ทำให้ยากจน มีโรคะน้อย มีสมบัติน้อย

๑๐) ไม่ตระหนี่ถี่เหนียว ให้ทาน สงเคราะห์คนที่ควรสงเคราะห์ เมื่อสิ้นชีพย่อมไปสวรรค์เมื่อเกิดเป็นมนุษย์ทำให้มั่งคั่ง มีโรคะมาก มีสมบัติมาก

๑๑) ถือตัวจัด กระด้าง ไม่เคารพผู้ควรเคารพ เมื่อสิ้นชีพย่อมตกนรก เมื่อเกิดเป็นมนุษย์ทำให้เกิดในตระกูลต่ำ

๑๒) ไม่ถือตัวจัด ไม่กระด้าง เคารพผู้ควรเคารพ เมื่อสิ้นชีพย่อมไปสวรรค์ เมื่อเกิดเป็นมนุษย์ทำให้เกิดในตระกูลสูง

๑๓) ไม่สอบถามความสงสัยกับผู้รู้ ผู้ฉลาด ไม่ไต่ถามว่า อะไรเป็นกุศล อกุศล อะไรควรประพฤติ อะไรไม่ควรประพฤติ อะไรมีโทษ อะไรไม่มีโทษ เมื่อสิ้นชีพย่อมตกนรก เมื่อเกิดเป็นมนุษย์ทำให้โง่เง่า มีปัญญาน้อย

๑๔) สอบถามความสงสัยกับผู้รู้ ผู้ฉลาด ไต่ถามว่า อะไรเป็นกุศล อกุศล อะไรควรประพฤติ อะไรไม่ควรประพฤติ อะไรมีโทษ อะไรไม่มีโทษ เมื่อสิ้นชีพย่อมไปสวรรค์ เมื่อเกิดเป็นมนุษย์ทำให้เป็นผู้ฉลาด มีปัญญามาก

จากการศึกษาผลของกรรมในอุทกัมมวิภังคสูตร สรุปความได้ว่า ความแตกต่างกันในหมู่มนุษย์ที่เกิดขึ้น เป็นไปตามกฎแห่งกรรม หรือกฎแห่งเหตุและผล เหตุอย่างไร ผลอย่างนั้น ตัวอย่างที่ยกมา ๑๔ ข้อนี้ สามารถนำมาสรุปลงเป็นคู่ ๆ ได้ ๗ คู่ ดังต่อไปนี้

- ๑) ฆ่าสัตว์ตัดชีวิตทำให้อายุสั้น ไม่ฆ่าสัตว์ตัดชีวิตทำให้อายุยืน
- ๒) เบียดเบียนสัตว์ทำให้มีโรครมาก มีความเมตตากรุณา ไม่เบียดเบียนสัตว์ ทำให้มีโรคน้อย
- ๓) มักโกรธทำให้ไม่สวย อิมเข้มแจ่มใส ไม่มักโกรธทำให้เป็นคนน่าเกลียดใส
- ๔) มีใจริษยาผู้อื่นทำให้มีอำนาจน้อยมีนุติทาพลอยชินดีเมื่อเห็นผู้อื่นได้ดีมีความสุข ไม่ริษยาเขา ทำให้มีอำนาจมาก
- ๕) หมั่นทำบุญบริจาคทานอยู่เสมอ ทำให้มีความมั่งคั่งร่ำรวย ตระหนี่เหนียวแน่น ไม่บริจาคทาน ทำให้ยากจนขัดสน
- ๖) เย่อหยิ่งจองหอง ทำให้เกิดในตระกูลต่ำ อ่อนน้อมถ่อมตน ไม่เย่อหยิ่งจองหอง ทำให้เกิดในตระกูลสูง
- ๗) ใฝ่ใจหาความรู้ใหม่อยู่เสมอ ทำให้ฉลาด เกียจคร้านไม่ชวนขวยหาความรู้เสมอ ทำให้โง่งเงลา

๒.๕.๖ การให้ผลของกรรมในมหากัมมวิภังคสูตร

การให้ผลของกรรมในมหากัมมวิภังคสูตร^{๓๔} ที่กล่าวถึงการทำกรรมชั่ว ไปเกิดในนรกก็มี ไปเกิดในสวรรค์ก็มี และทำกรรมดี ไปเกิดในนรกก็มี ไปเกิดในสวรรค์ก็มี ดังนี้

- ๑) ผู้ทำกรรมชั่วทางกาย วาจา ใจ เมื่อสิ้นชีพย่อมไปนรกก็มี ทั้งนี้ เพราะบุคคลนี้ได้ทำกรรมชั่วต่อเนื่องกันมาตั้งแต่อดีตชาติ จนถึงชาติปัจจุบัน
- ๒) ผู้ทำกรรมชั่วทางกาย วาจา ใจ เมื่อสิ้นชีพย่อมไปสวรรค์ก็มี ทั้งนี้ เพราะบุคคลนี้ได้ทำกุศลกรรมไว้มากในชาติก่อน กุศลกรรมนั้นยังมีแรงให้ผลอยู่ ส่วนกรรมชั่วที่เขาทำใหม่ ยังไม่ทันให้ผล
- ๓) ผู้ทำกรรมดีทางกาย วาจา ใจ เมื่อสิ้นชีพย่อมไปสวรรค์ก็มี ทั้งนี้ เพราะบุคคลนี้ได้ทำกรรมดีต่อเนื่องกันมาตั้งแต่อดีตชาติ จนถึงชาติปัจจุบัน
- ๔) ผู้ทำกรรมดีทางกาย วาจา ใจ เมื่อสิ้นชีพย่อมไปนรกก็มี ทั้งนี้ เพราะบุคคลนี้ได้ทำกุศลกรรมไว้มากในชาติก่อน อกุศลกรรมนั้นยังมีแรงให้ผลอยู่ ส่วนกรรมดีที่เขาทำใหม่ ยังไม่ทันให้ผล

^{๓๔}ม.ญ. ๑๔/๕๕๘/๓๘๕.

จากการศึกษาผลของกรรมในมหากัมมวิภังคสูตร สรุปความได้ว่า นอกจากกรรมในปัจจุบันแล้ว ยังมีกรรมในอดีต ที่ส่งผลในจิต ที่สามารถส่งให้ไปเกิดทั้งในภพ และสวรรค์ดังกล่าวมาแล้ว

การให้ผลของกรรม ได้กล่าวไว้บ้างแล้วในประเภทของการให้ผลของกรรม หรือกรรม ๑๒ ประการที่กล่าวมาแล้ว ในที่นี้ เพราะมุ่งจะให้ทราบถึงการให้ผลของกรรมยังเกี่ยวกับระดับการให้ผลกรรม กรรมให้ผลกรรมในชาตินี้ กรรมให้ผลในชาติหน้า กรรมให้ผลเนื่องถึงผู้อื่น การให้ผลของกรรม ที่ปรากฏในอุพทัมมวิภังคสูตร และการให้ผลกรรมที่ปรากฏในมหากัมมวิภังคสูตร ดังได้กล่าวรายละเอียดไว้อีก

๒.๖ การหยุดให้ผลของกรรม

กรรมนั้น จะหยุดให้ผลของกรรมด้วยเหตุ ๓ ประการ หมดแรง กรรมอื่นเข้ามาแทรกแซง และบุคคลผู้ทำกรรมได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ คือ

๒.๖.๑. หมดแรง หมายถึง กรรมให้ผลจนสมควรแก่เหตุแล้ว เหมือนคนได้รับโทษจำคุก ๒ ปี เมื่อถึงกำหนดแล้ว เขาย่อมพ้นจากโทษนั้น นอกจากในระหว่าง ๒ ปีที่ถูกจองจำอยู่ เขาทำความดีมาก อาจให้ลดโทษลงเสีย ๆ การให้ผลของกรรมก็ทำนองเดียวกัน โดยปกติธรรมดากรรมจะให้ผลจนหมดแรง นอกจากเวลาที่กำลังให้ผลอยู่นั้น บุคคลผู้นั้นทำชั่วมากขึ้น มันก็จะให้ผลรุนแรงมากขึ้น ถ้าเขาทำความดีมากขึ้นผลชั่วยิ่งจะเพราะลง ในขณะที่กรรมดีกำลังให้ผล ถ้าเขาทำกรรมดีมากขึ้น ผลดีก็จะมียิ่งมากขึ้น ถ้าเขาทำกรรมชั่วในขณะที่นั้น ผลของกรรมดีก็จะเพราะลง

๒.๖.๒. กรรมอื่นเข้ามาแทรกแซง หมายถึง กรรมจะหยุดให้ผล เมื่อกรรมอื่นเข้ามาแทรกแซงเป็นครั้งคราว คือกรรมดีจะหยุดให้ผลชั่วคราว เมื่อบุคคลทำกรรมชั่วแรง ๆ เพื่อเปิดโอกาสให้กรรมชั่วนั้นมีกำลังให้ผลก่อน ถ้าขณะที่กำลังกรรมชั่วกำลังให้ผลอยู่ กรรมดีจะหยุดให้ผลชั่วคราว เมื่อบุคคล ผู้นั้นทำกรรมดีแรง ๆ เพื่อเปิดโอกาสให้ผลกรรมดีให้ผลก่อน นี่หมายความว่า จำเป็นและเร่งด่วนเท่านั้น โดยปกติ เมื่อกรรมอย่างหนึ่งให้ผลอยู่ กรรมอื่น ๆ ก็จะรอคอย เปรียบเหมือนเมื่อพระราชามีพระราชภารกิจบางอย่างอยู่ หากมีพระราชภารกิจอย่างใดอย่างหนึ่งที่ไม่รีบด่วนนัก ราชบุรุษ หรืออำมาตย์มนตรียอมพักราชกิจอย่างนั้นไว้ก่อนจะนำความกราบบังคมทูลต่อเมื่อราชกิจที่ทรงอยู่ (เช่นทรงต้อนรับแขกเมืองอยู่) เสร็จไปแล้ว ถ้าหากเป็นราชกิจที่รีบด่วนจริง ๆ เป็นเรื่องสำคัญที่สุด ก็สมารถนำความกราบบังคมทูลได้ทันที กระรับสั่งด้วยเขมมียิ่งก็ต้องหยุดไว้ก่อน

๒.๖.๓. บุคคลผู้ทำกรรมได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ หมายถึง ผู้ทำกรรมได้ตัดวิญญะคือ การเวียนว่ายตายเกิดเสียได้ มีชีวิตอยู่เป็นชาติสุดท้าย ไม่เกิดในภพใหม่อีก กรรมย่อมหมดโอกาสให้ผลอีกต่อไป วิญญานของท่านผู้นั้น บริสุทธิ์หมดเชื้อ เหมือนเมล็ดพืชที่สิ้นยางเหนียวแล้วปลูกไม่ขึ้นอีกต่อไป กรรมจะมีโอกาสให้ผลอยู่บ้างก็เฉพาะเวลาที่ท่านยังมีชีวิตอยู่เท่านั้น เช่น กรรม

ของพระมหาโมคคัลลานะ กรรมของพระองค์ลีลาดี เป็นอาทิ เมื่อท่านนิพพานแล้วกรรมต่างๆ ทั้งดี และชั่ว ไม่ว่าจะรุนแรงเพียงใดก็หมดโอกาสให้ผล เปรียบเหมือนบุคคลวิ่งหนีสุนัข สามารถว่ายน้ำข้าม ไปฝั่งโน้นได้แล้ว เหลือวิสัยของสุนัขที่จะไล่ตามไปได้ เมื่อบุคคลผู้นั้น ไม่กลับมาสู่ฝั่งนี้อีก สุนัขที่ เผื่ออยู่ก็จะตายไปเอง หนึ่ง ความไม่ควรแก่การเกิดอีกของบุคคลผู้มีคุณธรรมสูงสุด เพราะ ได้พัฒนา จิตอย่างดีที่สุดแล้วนั้น เปรียบเหมือน เมล็ดพืชซึ่งได้พัฒนาตัวมันเองอย่างดีที่สุดแล้วเมล็ดลีบ เนื้อ มาก เมล็ดพืชเช่นนั้นนำไปปลูกไม่ขึ้นอีก ไม่ว่าจะไถดินได้น้ำดีเพียงใด เป็นการสิ้นสุดแห่งการเวียน ว่ายตายเกิดของเมล็ดพืชเช่นนั้น^{๑๔}

จากการศึกษาการหยุดให้ผลของกรรม จะเห็นได้ว่า กรรมที่บุคคลทำลงไปแล้วนั้น สามารถ หยุดให้ผลกรรมได้ เพราะหมดแรงกรรม กรรมอื่นเข้ามาแทรกแซง และบุคคลผู้ทำกรรม ได้สำเร็จ เป็นพระอรหันต์ตัดภพชาติดังกล่าวมาแล้ว

๒.๗) หลักธรรมอันเป็นเหตุสิ้นไปแห่งกรรม

หลักธรรมอันเป็นเหตุสิ้นกรรม หมายถึง หลักธรรมที่ส่งผลให้ผู้ปฏิบัติดับกรรมได้ หรือ ทำให้กรรมสิ้นไป ห่างจากการเวียนว่ายตายเกิด ซึ่งในที่นี้ ผู้วิจัยมุ่งศึกษาในนิพเพทิกสูตร^{๑๕} และสา วัชชสูตร^{๑๖} ดังนี้

๒.๗.๑ นิพเพทิกสูตร

ในนิพเพทิกสูตรนี้ พระพุทธองค์ได้ตรัสหลักธรรมที่เป็นเหตุสิ้นไปแห่งกรรมไว้ โดยมากจะเกี่ยวกับ มรรคมีองค์ ๘^{๑๗} หรือ อัญญัติกมมรรค แปลว่า ทางมีองค์ ๘ ประการอัน ประเสริฐ คือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวาชามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ ดังนี้

๑) สัมมาทิฏฐิ คือ มีปัญญาอันเห็นชอบ ได้แก่ การเห็นในอริยสัจ ๔ คือ ทุกข์ เหตุ ที่ทำให้เกิดทุกข์ (สมุทัย) ความดับทุกข์ (นิโรธ) ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ (มรรค)

๒) สัมมาสังกัปปะ คือ คำหรือชอบ ได้แก่ คำริที่จะออกจากกาม(เนกขัมมะ) คำหริ ในการไม่พยาบาทปองร้ายผู้อื่น คำหริในการ ไม่เบียดเบียนผู้อื่น

^{๑๔} วคิน อินทสระ, หลักคำสอนสำคัญในพระพุทธศาสนา(พุทธปรัชญาเถรวาท), อ่างแก้ว, หน้า ๔๑๐.

^{๑๕} อ.จ.ภก. ๒๒/๓๓๔/๔๒๒.

^{๑๖} อ.จ.จตุกก. ๑๓/๓๓๔/๑๘๖.

^{๑๗} วิ.มหา. ๔/๓๕๕-๔๔๕/๑๕-๑๕.

๓) สัมมาวาจา คือ เจรจาชอบ ได้แก่ การเว้นจากวจีทุจริต ๔ คือ ไม่ประพฤติก้าวทางวาจา อันได้แก่ ไม่พูดเท็จ(มุสาวาทา) ไม่พูดส่อเสียด ขยงให้เขาแตกร้างกัน(ปิณฑช วาจา) ไม่พูด คำหยาบคาย(ผรุสสาย วาจา) ไม่พูดเพ้อเจ้อ เหลวไหล ไร้สาระ(สัมผัปปลาปา)

๔) สัมมากัมมันตะ คือ ทำการงานชอบ โดยประกอบการทำงานที่ไม่ผิดประเพณี ไม่ผิดกฎหมาย ไม่ผิดศีลธรรม และเว้นจากการทุจริต ๓ อย่างได้แก่ การเบียดเบียนฆ่าสัตว์ตัดชีวิต (ปาณาติบาต) การลักขโมย และฉ้อฉลคดโกง แก่งทำลายสิ่งของผู้อื่น(อทินนาทาน) การประพฤติผิดในกาม(กาเมสุมิฉจาร)

๕) สัมมาอาชีพะ คือ เลี้ยงชีวิตชอบ ได้แก่ การเว้นจากการเลี้ยงชีพในทางที่ผิด คือ การประกอบสัมมาอาชีพ คือ เว้นจากการค้าขายเครื่องประหารมนุษย์และสัตว์ เว้นจากการค้าขายมนุษย์ไปเป็นทาส เว้นจากการค้าสัตว์สำหรับฆ่าเป็นอาหาร เว้นจากการค้าขายน้ำเมา เว้นจากการค้าขาย ยาพิษ

๖) สัมมาวายามะ คือ มีความเพียรชอบ ๔ ประการ ได้แก่ เพียรระวังมิให้บาปหรือความชั่วเกิดขึ้น เพียรละบาปหรือความชั่วที่เกิดขึ้นแล้ว เพียรทำกุศลหรือความดีให้เกิดขึ้น เพียรรักษากุศลหรือความดีที่เกิดขึ้นแล้วให้คงอยู่

๗) สัมมาสติ คือ ระลึกชอบ ได้แก่การระลึกสติปัญญา ได้แก่ การระลึกในกาย เวทนา จิต และธรรม ๔ ประการคือ พิจารณากาย ระลึกได้เมื่อรู้สึกสบาย หรือไม่สบาย พิจารณาลมหายใจเข้าออกพิจารณาเวทนา ระลึกได้เมื่อรู้สึกสุข หรือทุกข์ หรือเฉยๆ มีราคะ โทสะ โมหะหรือไม่ พิจารณาจิต ระลึกได้ว่าจิตกำลังเศร้าหมองหรือผ่อนคลาย รู้เท่าทันความนึกคิด พิจารณาธรรมให้เกิดปัญญา ระลึกได้ว่า อารมณ์อะไรกำลังผ่านเข้ามาในใจ

๘) สัมมาสมาธิ คือ ตั้งใจชอบ ทำจิตให้สงบระงับจากกิเลสเครื่องเศร้าหมอง ให้มีอารมณ์แน่วแน่เป็นอันเดียว เพื่อให้จิตจดจ่อไม่ฟุ้งซ่าน หากอารมณ์อันไม่มีโทษให้จิตยึด จะได้ไม่พว่ไปหลายทาง ได้แก่การเจริญสมาธิทั้ง ๔ คือ ปฐมฌาน หรือฌานที่ ๑ ทุติยฌาน หรือฌานที่ ๒ ตติยฌาน หรือฌานที่ ๓ จตุตถฌาน หรือฌานที่ ๔

ในองศ์มรรคทั้ง ๘ นั้น ปัญญาอันเห็นชอบ คำหรือชอบ สงเคราะห์เข้าไปในปัญญาศึกษา เจรจาชอบ ทำการงานชอบ เลี้ยงชีวิตชอบ สงเคราะห์เข้าไปในศีลศึกษา ความเพียรชอบ ระลึกชอบ ตั้งใจชอบ สงเคราะห์เข้าไปในจิตศึกษา ดังนี้

๑) อริศีลศึกษา หรือ ศีล การฝึกความประพฤติทางกาย วาจา และอาชีพะ ได้แก่ รวมเอางค์ข้อ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีพะเข้ามา โดยสาระก็คือ การดำรงตนด้วยดีในสังคม รักษาระเบียบวินัย ปฏิบัติหน้าที่และความรับผิดชอบทางสังคมให้ถูกต้อง มีความสัมพันธ์ทางสังคม ที่ดีงาม เกื้อกูลเป็นประโยชน์ ช่วยรักษาและส่งเสริมสภาพแวดล้อม โดยเฉพาะหน้าที่ทาง

สังคม ให้อยู่ในภาวะเอื้ออำนวยแก่การที่ทุก ๆ คนจะสามารถดำเนินชีวิตที่ดีงาม หรือปฏิบัติตาม
ค่านิยมทางสังคม อันเป็นแนวทางที่ถูกต้อง

๒) อธิจิตศึกษา หรือ สมาธิ คือ การฝึกในด้านคุณภาพและสมรรถภาพทางจิต
ได้แก่การรวมเอาองค์มรรคข้อ สัมมาวาชามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ เข้ามา คือ การฝึกให้จิตใจ
เข้มแข็ง มั่นคง แน่วแน่ ควบคุมตนให้ดี มีสมาธิ มีกำลังใจสูง ให้เป็นจิตที่สงบ ผ่องใส เป็นสุข
บริสุทธิ์ ปราศจากสิ่งรบกวน หรือทำให้เศร้าหมอง โดยเฉพาะการใช้ปัญญาอย่างลึกซึ้ง และตรงตาม
ความเป็นจริง

๓) อธิปัญญาศึกษา หรือ ปัญญา คือ การฝึกปัญญาให้เกิดความรู้ความเข้าใจถึง
ทั้งหลายตามความเป็นจริง จนถึงความหลุดพ้น มีจิตใจเป็นอิสระ ผ่องใส เบิกบานโดยสมบูรณ์
ได้แก่รวมเอาองค์มรรคข้อ สัมมาทิฏฐิ และสัมมาสังกัปปะ สองอย่างแรกเข้ามา คือการฝึกอบรมให้
เกิดปัญญาบริสุทธิ์ที่รู้แจ้งชัดตามสภาพของความเป็นจริง ไม่เป็นความรู้ ความคิด ความเข้าใจที่ถูก
บิดเบือน เป็นต้น เพราะอิทธิพลของกิเลสมีวิชาและคัมภีร์เป็นผู้นำที่ครอบงำจิตอยู่ การฝึก
ปัญญาเช่นนี้ ต้องอาศัยการฝึกจิตให้บริสุทธิ์ผ่องใสเป็นพื้นฐาน เมื่อปัญญาที่บริสุทธิ์รู้เห็นตามเป็น
จริง ที่เกิดขึ้นแล้ว ก็กลับช่วยให้จิตนั้นสงบ มั่นคง บริสุทธิ์ ผ่องใสอย่างแน่นอยิ่งขึ้น และส่งผล
ออกไปในการดำเนินชีวิต คือ ทำใจวางใจ วางท่าที มีความสัมพันธ์กับสิ่งทั้งหลายอย่างถูกต้อง และ
ใช้ปัญญาที่บริสุทธิ์ ไม่เอนเอียง ไม่มีกิเลสแอบแฝงนั้น คิดพิจารณาแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ทำกิจ
ทั้งหลายในทาง ที่เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขอย่างแท้จริง”

๒.๗.๒ สาวัชชสูตร

ในสาวัชชสูตรนี้ พระพุทธองค์ได้ตรัสหลักธรรมที่เป็นเหตุสั้น ไปแห่งกรรมไว้ คือ
โพฆงค์^{๔๐} ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้ หรือองค์ของผู้ตรัสรู้ หมายถึง ธรรมหรือข้อปฏิบัติ
เพื่อยังวิชาและวิมุตติให้บริบูรณ์ กล่าวคือ ถึงที่สุดแห่งการดับทุกข์หรือการตรัสรู้ อันมี ๑ ประการ
คือ สติสัมโพฆงค์ ธรรมวิจยสัมโพฆงค์ วิริยสัมโพฆงค์ ปิณดีสัมโพฆงค์ ปัสสัทธิสัมโพฆงค์
สมาธิสัมโพฆงค์ และอุปกษสัมโพฆงค์ ดังนี้

๑) สติสัมโพฆงค์ ความระลึกได้ ความระลึกได้บ่อย ๆ ในกิจ(สิ่งที่ควร)ที่ทำ
มาแล้ว ความไม่เผอเรอ ความมีสติกำกับอยู่ในกิจ หรืองาน หรือธรรมที่ปฏิบัติ เช่น การปฏิบัติธรรม
การมีสติระลึกรู้เท่าทันเวทนา ความมีสติระลึกรู้เท่าทันจิตสังขาร เช่น ความคิดปรุงแต่ง คือ อากา
รของจิตที่พุ่งข้ามไปปรุงแต่ง ความมีสติระลึกรู้เท่าทันธรรม อันสติจักเกิดขึ้นจากการปฏิบัติ เช่น สติ

^{๓๙}พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม, อ่างแก้ว, หน้า ๕๑๔-๕๑๕.

^{๔๐}ถ.ม. ๑๕/๕๐๒/๑๓๗.

ปฏิฐาน ๔ ที่เป็นการมีสติในกาย เวทนา จิต ธรรม ซึ่งมีอันสงสยที่เนื่องสัมพันธ์กับโพชฌงค์ ๗ จึงเป็นเครื่องสนับสนุน(ปัจจัย)ให้มีสติยอมไปสู่การกระทำธัมมวิชยะ

๒) ธัมมวิชยะสัมโพชฌงค์ ธรรมวิชยะ หรือธรรมวิชัย ความสอดคล้อง สืบค้นธรรม, การวิจัยหรือค้นคว้าธรรม การพิจารณาในธรรม อันครอบคลุมถึงการเลือกเฟ้นธรรมที่ถูกต้อง ดังาม ถูกจริต และการค้นคว้า การพิจารณา การใคร่ครวญด้วยปัญญา หรือการมีโยนิโสมนสิการให้เกิดความรู้ ความเข้าใจอย่างถูกต้องอย่างแท้จริง ซึ่งตั้งอยู่บนพื้นฐานของความเข้าใจในธรรม (สภาวะธรรมชาติ โดยเฉพาะของทุกข์ ก็เพื่อใช้ในการดับทุกข์) เมื่อมีสติรู้เท่าทัน พร้อมทั้ง วิจัยค้นคว้าพิจารณาในกาย เวทนา จิต ธรรม ที่สติเท่าทันนั้น ๆ ย่อมยังให้เกิดความรู้ความเข้าใจตามความเป็นจริง ในสภาวะธรรม หรือธรรมต่าง ๆ ขึ้นเป็นลำดับ จึงไม่ให้เห็นเป็นไปตามความอยาก ความเชื่อ การอ่าน การฟังแต่อย่างเดียว ดังเช่นแต่กาลก่อน เช่นการเข้าใจในหลักปฏิจจนสมุปบาท พระไตรปิฎกขันธ์ อริยสัจ ๔ ขันธ ๕ สติปฏิฐานทั้ง ๔ ฯลฯ เมื่อเกิดความเข้าใจจากการธัมมวิชยะ ปัญญาย่อมสว่างกระจ่าง ย่อมรู้คุณ จึงเป็นปัจจัยเครื่องสนับสนุนก่อให้เกิดวิริยะ

๓) วิริยะสัมโพชฌงค์ ความเพียร หมายถึง ความข้มแข็ง ความพยายาม บากบั่น สู้ กิจ ไม่ย่อห่อนท้อแท้ต่อการปฏิบัติ และการพิจารณาธรรม(ธรรมวิชยะ) ตลอดจนการเพียรขกจิต ไม่ให้หกดุ ท้อแท้ เมื่อเกิดความเข้าใจในธรรมจากการพิจารณาธรรม ย่อมเป็นสุข เห็นประโยชน์ในการปฏิบัติ อุปาทานทุกข์น้อยลง หรือเบาบางลง ย่อมทำให้เกิดความเพียรขึ้นเป็นธรรมดา เมื่อเห็นคุณย่อมปฏิบัติด้วยความเพียร เมื่อปฏิบัติด้วยความเพียรอย่างแน่วแน่ในระยะหนึ่ง ไม่ซัดส่ายสอ แต่ ย่อมเป็นปัจจัยเครื่องสนับสนุนให้เกิดปีติ

๔) ปีติสัมโพชฌงค์ เมื่อมีสติพิจารณาในธรรม ด้วยความเพียร ย่อมเกิดความอิม ใเอิบอิมใจ ความดีมค้ำ ใจฟู ความเข้มข้ม ความปลานปล้ม อันปราศจากอามิส(ไม่เจือด้วยกิเลส)ขึ้น เป็นธรรมดา เมื่อวิริยะ อย่างแน่วแน่ในธรรมที่พิจารณา ไม่ซัดส่ายสอแต่ไปปรุงแต่งในสิ่งอื่น ๆ ได้ระยะหนึ่ง ย่อมบังเกิดอาการปีติ ความอิมเอิบ ความเข้มข้มขึ้น ซึ่งเมื่อความอิมเอิบ ความเข้มข้ม งามคลายไป ย่อมเป็นปัจจัยเครื่องสนับสนุนให้เกิดปัสสัทธิ

๕) ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ ความสงบกาย และความสงบใจ ความผ่อนคลายกายใจ อันเกิดแต่ปีติสุขที่ระงับไป เมื่อปีติ ความเข้มข้ม อิมเอิบ เข้มข้ม อันเกิดแต่ความเข้าใจกระจ่าง สว่างในธรรม สงบระงับลงแล้ว ย่อมยังผลให้เกิดการผ่อนคลาย กล่าวคือ เกิดความสงบกายสงบใจ ตามมา ไม่เครียด ไม่กระวนกระวาย กายใจโปร่งเบาสบาย กล่าวคือ เมื่อกายสงบระงับย่อมเกิดความสุข จึงเกิดการเสวยสุข เมื่อกายสงบระงับแล้วย่อมเป็นสุข เมื่อเป็นสุขแล้ว ย่อมเป็นปัจจัย เครื่องสนับสนุนน้อมนำให้เกิดสมาธิสัมโพชฌงค์ จิตตั้งมั่น

๖) **สมาธิสัมโพชฌงค์** ความมีจิตตั้งมั่น เพราะเมื่อกายสงบ ย่อมพบสุข เมื่อพบสุข จิตย่อมตั้งมั่น เพราะย่อมไม่ซัดส่ายสอแต่ไปฟุ้งซ่าน หรือปรุงแต่ง จึงมีจิต หรือสติแนบแน่นอยู่กับ กิจหรืองานที่ทำ อันเป็นไปตามธรรมชาติ หรือธรรมชาตินั่นเอง เช่น มีสติอย่างต่อเนื่องกับธรรมที่ พิจารณา หรือการปฏิบัติ ได้อย่างต่อเนื่อง ไม่ซัดส่าย ไม่วอกแวก ดังนั้น สมาธิในสัมโพชฌงค์ จึง หมายถึง การมีจิตตั้งมั่น อยู่นิ่งได้อย่างต่อเนื่องหรือแนบแน่นในการปฏิบัติตนเอง เป็นจิตชนิดที่มีสติ เป็นไปอย่างว่องไว และเป็นปัจจัยเครื่องสนับสนุนในการน้อมนำไปในอุเบกขา

๗) **อุเบกขาสัมโพชฌงค์** การวางใจเป็นกลาง วางทีละข้อมุมตามความจริง หรือยอมรับ ตามความจริง แล้วละเสียโดยการตั้งมั่นวางเฉย หรือปล่อยวางโดยอาศัยกำลังของจิตอันเกิดแต่สติ สมาธิ และปัญญานั้นเอง วางเฉย หมายถึง รู้สึกอย่างไรก็เป็นอย่างนั้นเป็นธรรมดาไม่ต้องฝืน แต่ ตั้งใจกระทำ หรือปฏิบัติด้วยการไม่(คิดนึก)ปรุงแต่ง ไม่สอแต่ไปในเรื่องหรือกิจนั้น ๆ ทั้งในทางดี หรือชั่ว(ทางร้าย) กล่าวคือ ไม่คิดเอนเอียง ไม่สอแต่ ไม่ซัดส่าย ไม่ยึดมั่นในสิ่งใด เช่น ไม่ไปปรุง แต่งด้วยด้อยคิดหรือกิริยาจิต ในเวทนา(ความรู้สึกรับรู้เมื่อกระทบสัมผัสอันอาจชอบใจหรือไม่ชอบใจ) หรือสังขารชั้นต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นเช่น จิตฟุ้งซ่าน จิตมีโทสะ ฯลฯ ด้อยคิดหรือความคิดนึกที่ เกิดขึ้น เช่น การคิดปรุงแต่ง หรือการเอนเอียงไปคิดเห็นว่าสิ่งนั้นถูก หรือสิ่งนั้นผิด ไม่ปรุงแต่งทั้ง ในบุญหรือบาป ไม่ปรุงแต่งไปทั้งดีหรือชั่ว ไม่ปรุงแต่งว่าเราถูกหรือเราผิด เกิดความรู้สึกอย่างไร ก็เกิดอย่างนั้น ไม่เป็นไร เป็นเรื่องปกติที่ถูกต้องเป็นธรรมดา เพียงวางจิตหรือสติหรือความคิดให้เป็น กลาง ด้วยปัญญารู้เท่าทันกับภาวะของสังขาร โดยเฉพาะเรื่อง เกิด แก่ เจ็บ ตาย ความทุกข์ และสุข ภัยที่สุดก็สามารถที่ทำให้สิ้นกรรม

จากการศึกษาโพชฌงค์ ๗ จะเห็นได้ว่า โพชฌงค์ ๗ นอกจากจะเป็นหลักธรรมเพื่อการ บรรลุธรรม ซึ่งนำไปสู่การสิ้นกรรมแล้ว ยังเป็นเครื่องวัดระดับของการบรรลุธรรมด้วย คือเมื่อผู้ ปฏิบัติธรรม ได้ปฏิบัติไปตามองค์ธรรมแล้ว องค์ธรรมทั้ง ๗ จะปรากฏตัวให้เห็น และดำเนินไป ตามลำดับจากข้อต้นไปหาปลาย และเพิ่มมากขึ้น ไปตามลำดับ มีสติมากขึ้น ธรรมวิริยะก็เพิ่มขึ้น มีผล ให้เกิดความเพียรในการปฏิบัติมากยิ่งขึ้น ความปิติใจในการปฏิบัติก็มากขึ้น จนเกิดความระงับทั้ง กายและจิต จิตจึงตั้งมั่นเข้าสู่พระนิพพาน จนสามารถวางเฉยในสภาวะธรรมทั้งหลาย

๒.๘ คุณค่าทางจริยธรรมที่เกิดจากการเข้าใจเรื่องกรรม

เรื่องกรรมนั้นเป็นหลักธรรมที่สำคัญอย่างหนึ่งในพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทดังกล่าวมาแล้ว ฉะนั้น หลักกรรมจึงมีคุณค่าทางจริยธรรมหลายอย่าง ในที่นี้ ผู้วิจัยมุ่งศึกษาคุณค่าทางจริยธรรมของ หลักกรรมตามพุทธพจน์ หลักกรรมตามพุทธพจน์ ๔ ประการ คือ

๒.๘.๑. เป็นคนหนักแน่นในเหตุผล คือ รู้จักมองเห็นการกระทำและผลของการกระทำตามแนวทางของเหตุปัจจัย ไม่เชื่อสิ่งงมงาย ตีนขาว ถึงอุกฤษ์งามยามดี ดังพุทธพจน์ว่า

“บุคคลประพฤติชอบเวลาใด เวลานั้น ได้ชื่อว่า เป็นอุกฤษ์ดี มงคลดี เป็นชาติดี อรุณดี เป็นขณะดี ยามดี และเป็นอันได้ทำบูชาดีแล้วในท่านผู้ประพฤติพรหมจรรย์ทั้งหลาย เมื่อกายกรรมของเขา ก็เป็นสิทธิโชค วชิรกรรม ก็เป็นสิทธิโชค มโนกรรมก็เป็นสิทธิโชค ปณิธานของเขา ก็เป็นสิทธิโชค ครั้นกระทำกรรมทั้งหลายที่เป็นสิทธิโชคแล้ว เขาย่อมได้ประสบแต่ผลที่มุ่งหมายอันเป็นสิทธิโชค”^{๑๑}

๒.๘.๒. เห็นผลที่ตนต้องการ จุดหมายที่ปรารถนาจะเข้าถึง จะสำเร็จได้ด้วยคารลงมือทำ ต้องพึ่งตนเอง และลงมือกระทำความเพียรด้วยตนเอง ดังพุทธพจน์ว่า

“ภิกษุไม่หมั่นประกอบความเพียรในการฝึกอบรมจิต ถึงจะมีความปรารถนาว่า ขอให้จิตของเราหลุดพ้นจากอาสวะเกิด ดังนี้ จิตของเธอก็จะหลุดพ้นไปจากอาสวะได้ก็หาไม่ เหมือนไข้ไก่ ๘ ฟองก็ตาม ๑๐ ฟองก็ตาม ๑๒ ฟองก็ตาม แม่ไก่ไม่นอนทับ ไม่กก ไม่ฟัก ถึงแม่ไก่จะมีความปรารถนาว่า ขอให้ลูกของเราใช้เล็บ หรือจะงอยปาก ทำลายเปลือกไข้ออกมา โดยสวัสดิ์เกิด ดังนี้ ลูกไก่จะใช้ปลายเล็บ หรือจะงอยปาก ทำลายเปลือกไข้ ออกมาได้ก็หาไม่”^{๑๒}

๒.๘.๓. มีความรับผิดชอบต่อตนเอง ที่จะงดเว้นจากกรรมชั่ว และรับผิดชอบต่อผู้อื่น ด้วยการกระทำกรรมดีต่อเขา ดังพุทธพจน์ว่า

“หญิง ชาย ภฤหัสถ์ หรือบรรพชิต ควรพิจารณาเนื่อง ๆ ว่า เรามีกรรมเป็นของของตน เป็นผู้รับผลของกรรม (เป็นทายาทแห่งกรรม) มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย เราทำกรรมอันใดไว้ ดีก็ตาม ชั่วก็ตาม เราจะได้รับผลของกรรมนั้น”^{๑๓}

“ถ้าท่านกลัวทุกข์ ก็อย่าทำกรรมชั่วทั้งในที่ลับ และที่แจ้ง ถ้าท่านจักทำ หรือทำอยู่ซึ่งกรรมชั่ว ถึงแม้จะหะหนิไป ก็ย่อมไม่พ้นจากทุกข์ได้เลย”^{๑๔}

^{๑๑}อง.ติก. ๒๐/๕๕๕/๓๖๕.

^{๑๒}ส.ป. ๑๔/๕๒๖/๓๔๘.

^{๑๓}อง.ปญจก. ๒๒/๕๖/๘๒.

^{๑๔}ป.อ. ๒๕/๑๑๕/๑๕๐.

๒.๘.๔. บุคคลมีสิทธิโดยธรรมชาติที่จะกระทำการต่างๆ เพื่อแก้ไขปรับปรุง สร้างเสริมตนเองให้ดีขึ้นไป โดยเท่าเทียมกัน ไม่มีการแยกชั้นวรรณะ ดังพุทธพจน์ว่า

“บุคคลจะเป็นพราหมณ์เพราะชาติ (กำเนิด) ก็หาไม่ จะมีใช่พราหมณ์เพราะชาติก็หาไม่ จะชื่อว่า เป็นพราหมณ์ ก็เพราะกรรม ไม่ใช่พราหมณ์ก็เพราะกรรม เป็นขวานาก็เพราะกรรม (การทำงานอาชีพที่ทำ) เป็นศิลปินก็เพราะกรรม เป็นพ่อค้าก็เพราะกรรม เป็นคนรับใช้ก็เพราะกรรม เป็นโจรก็เพราะกรรม ฯลฯ เป็นราชาก็เพราะกรรม บัณฑิตทั้งหลาย ผู้เห็นปฏิจสงฆูปาท จลาศในกรรมและวิบาก ย่อมเห็นกรรมนั้นแจ่มชัด ตามความเป็นจริงว่า โลกย่อมเป็นไปเพราะกรรม หมู่สัตว์ย่อมเป็นไปเพราะกรรม สัตว์ทั้งหลาย ถูกผูกมัดกันไว้ด้วยกรรม เหมือนลิ่มสลักของรถที่กำลังแล่นไปฉะนั้น”^{๔๔}

จากการศึกษาคุณค่าทางจริยธรรมของหลักกรรม จะเห็นได้ว่า หลักกรรมในพุทธศาสนา ทำให้บุคคลหนักแน่นในเหตุผล ทั้งตนเองเป็นสำคัญ รับผิดชอบต่อการกระทำของตนเอง ไม่ตัดสินบุคคลด้วยชาติชั้นวรรณะ แต่ตัดสินที่กรรม คือการกระทำ ดังรายละเอียดที่กล่าวมาแล้ว

จากการศึกษา เรื่องกรรม ในพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท ความเป็นมาแห่งกรรม ความหมายทั้งในพระไตรปิฎก พจนานุกรม และทัศนะของนักปราชญ์ ประเภทของกรรม ทั้งในพระไตรปิฎกและอรรถกถา เกณฑวิวินิจฉัยกรรม โดยพิจารณาตามที่มาเหตุของการกระทำ ผลของกรรม หลักมโนธรรม และคามมติของวิญญูชน การให้ผลของกรรม ทั้งระดับจิตใจ บุคลิกภาพ วิถีชีวิต และสังคม การให้ผลของกรรมในชาตินี้ ชาติหน้า กรรมมีผลเนื่องถึงผู้อื่น และผลของกรรมในพระสูตร ทั้งในอุทกัมมวิภังคสูตร และมหากัมมวิภังคสูตร การหยุดให้ผลของกรรมที่เกิดจาก หมดแรง กรรมอื่นเข้าแทรกแซง และ ผู้ทำกรรมได้สำนึกพระอรหันต์ หลักธรรมอันเป็นเหตุสิ้นไปแห่งกรรมทั้งใน นิพเพทธิสูตร และ สāvāชชสูตร และคุณค่าทางจริยธรรมที่เกิดจากการเข้าใจหลักเรื่องกรรม โดยพิจารณาตามแนว พุทธพจน์ในด้านเป็นคนหนักแน่นในเหตุผล ผลที่ต้องการ มีความรับผิดชอบต่อตนเอง และบุคคล มีสิทธิโดยธรรมชาติที่จะกระทำการต่าง ๆ ตามลำดับ ดังกล่าวมาแล้ว

^{๔๔} ม.ม. ๑๓/๑๐๓/๒๔๔.

สังสารวัฏในพุทธปรัชญาเถรวาท

เรื่องสังสารวัฏ เป็นหลักธรรมที่เกี่ยวพันกับหลักกรรม เพราะหลักกรรมจะเป็นไปไม่ได้ ถ้าไม่มีเรื่องสังสารวัฏ เพราะมีปัญหาชีวิตหลายอย่างที่มองเข้าใจได้ ถ้าปราศจากการเวียนว่ายตายเกิด ในที่นี้ ผู้วิจัย มุ่งที่จะศึกษา ความเป็นมาของสังสารวัฏ ความหมาย ประเภท ความยาวนาน แห่งสังสารวัฏ กับในพระพุทธศาสนา ไตรวัฏ จิตเป็นตัวนำไปเกิด กระบวนการเกิดใหม่ ภพภูมิ ที่สัตว์ไปเกิด การเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ ลำดับแห่งการพัฒนาการของทารกในครรภ์ ข้อพิสูจน์เกี่ยวกับการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ และหลักธรรมอันเป็นเหตุสิ้นไปแห่งสังสารวัฏ ตามลำดับ ดังนี้

๓.๑ ความเป็นมาของสังสารวัฏ

เรื่องสังสารวัฏนี้ มีปรากฏขึ้นในพระญาณของพระพุทธเจ้าในวันตรัสรู้ ๒ ประการ คือ บุพเพนิวาสานุสสติญาณ จุตูปปาตญาณ ส่วนอสาวิกขยญาณนั้นไม่มีการเวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป ในที่นี้ ผู้วิจัยมุ่งจะกล่าวถึงเกี่ยวกับ บุพเพนิวาสานุสสติญาณ จุตูปปาตญาณ และอสาวิกขยญาณ ตามลำดับ ดังนี้

๓.๑.๑ บุพเพนิวาสานุสสติญาณ หมายถึง ญาณที่สามารถระลึกอดีตชาติ หรือชาติก่อนได้ เป็นจำนวนมาก กล่าวคือ ระลึกชาติได้ หนึ่งชาติ สองชาติ เป็นต้น ในญาณนี้ยังระลึกถึงที่ละเหยียดอีกด้วย ในเรื่องบุพเพนิวาสานุสสติญาณนี้ พระพุทธเจ้าได้ตรัสกับวัจจะในจุฬหังคะโคตตสูตร^๑ ว่า

“ดูก่อนวัจจะ ก็เราเพียงต้องการเท่านั้นย่อมระลึกชาติได้เป็นอันมาก คือระลึกได้หนึ่งชาติบ้าง สองชาติบ้าง สามชาติบ้าง ... ตลอดสังขวิภฏุกัปเป็นอันมากบ้าง ตลอดวิวิภฏุกัปเป็นอันมาก ตลอดสังขวิภฏุกัปเป็นอันมากบ้างว่า ในภพโน้น เรามีชื่ออย่างนั้น มีโคตรอย่างนั้น เสวยสุข เสวยทุกข์อย่างนั้นๆ มีกำหนดอายุเพียงเท่านั้น ครั้นจุติจากภพนั้นแล้ว ได้ไปเกิดในภพโน้น แม้ในภพนั้น เราได้มีชื่ออย่างนั้น มีโคตรอย่างนั้น มีผิวพรรณอย่างนั้น มีอาการอย่างนั้น เสวยสุข เสวยทุกข์อย่างนั้น มีกำหนดอายุเพียงเท่านั้น ครั้นจุติจาก

^๑ม.ม. ๑๓/๒๔๒/๒๓๘.

ภพนั้นแล้วได้มาเกิดในภพนี้ เราข้อมระลึกชาติก่อนได้เป็นอันมาก พร้อมทั้ง
อาการ พร้อมทั้งอุเทศด้วยประการนี้”

๓.๑.๒ จูตูปปตญาณ ได้แก่ ญาณที่พระองค์สามารถเห็นหมู่สัตว์ทั้งหลาย กำลังจุติ(ตาย)
กำลังอุบัติ(เกิด) นั้น หมายความว่า สัตว์ที่กำลังตาย และกำลังเกิด สัตว์บางพวกทำดี ก็ไปสถานที่ดี
และ บางพวกทำชั่วก็ไปสถานที่ไม่ดี ในญาณนี้ พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ว่า

“ดูก่อนวิจจะ ก็เราเพียงต้องการเท่านั้น ข้อมจะเห็นหมู่สัตว์ที่กำลังจุติ
กำลังอุบัติ เลว ประณีต มีผิวพรรณดี มีผิวพรรณทราม ได้ดี ตกยาก ด้วยจักขุอัน
บริสุทธิ์ลี้ถ่วงจักขุมนุษย์ ข้อมรู้ชัดซึ่งหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรมว่า สัตว์เหล่านี้
ประกอบด้วยกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต ติเตียนพระอริยเจ้า เป็นมิจฉาทิฎฐิ
ชิดถิถการกระทำด้วยมิจฉาทิฎฐิ เบื้องหน้าเมื่อตายเพราะกายแตก เขาเข้าถึงอบาย
ทุกติ วินิบาต นรก ส่วนสัตว์เหล่านี้ ประกอบด้วย กายสุจริต วจีสุจริต มโนสุจริต
ไม่ติเตียน พระอริยเจ้า เป็นสัมมาทิฎฐิ ชิดถิถการกระทำด้วยอำนาจสัมมาทิฎฐิ
เบื้องหน้าเมื่อตายเพราะกายแตก ข้อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์”

ในญาณนี้ เมื่อพิจารณาแล้วจะเห็นได้ว่า ทำไมคนเราจึงไม่เห็นสัตว์ที่เกิดที่ตาย จากข้อความ
ที่อ้างข้างบนนี้ จะเห็นได้ว่า พระองค์ทรงเห็นบรรดาสัตว์กำลังตาย กำลังเกิด ด้วยทิพจักขุ หรืออา
ทิพย์ ซึ่งมนุษย์ปุถุชนไม่สามารถเห็นได้ จูตูปปตญาณเป็นวิชาที่เกี่ยวข้องถึงกฎแห่งกรรม และ
สังสารวัฏ พระองค์ทรงมีทิพจักขุด้วยญาณทั้ง ๓ คือ อตัตตัญญาน อนาคตังสญาณ และ ปัจจุป
ป็นนังสญาณ ดังนี้

๑) อตัตตัญญาน ปรีชาหยังเห็นเหตุการณ์ในส่วนอดีตกาลว่า เป็นเหตุกาลอะไร
ครั้งไหน อย่างไร เป็นต้น เหมือนตนเองได้เห็นมาก่อน

๒) อนาคตังสญาณ ปรีชาหยังเห็นเหตุการณ์ในอนาคตอันไกล ว่าเป็นเช่นไร
เกิดขึ้นเมื่อไร ที่ไหน เป็นต้น ญาณนี้ จะสามารถพยากรณ์เหตุการณ์อนาคตได้อย่างแม่นยำคาดเห็น

๓) ปัจจุปป็นนังสญาณ ปรีชาหยังรู้เห็นเหตุการณ์ในปัจจุบันอันจะเกิดขึ้น
ในระยะใกล้ และรู้ได้ว่า เป็นเหตุการณ์อะไร เกิดขึ้นที่ไหน มองเห็นเหตุการณ์เฉพาะหน้าได้อย่าง
แจ่มแจ้ง

๓.๑.๓ อาสวักขยญาณ หมายถึง พระญาณที่ทำอาสวะกิเลสให้หมดไปสิ้นไป พระองค์
ทรงกระทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ ในญาณนี้ ถือว่าเป็นวิชาสูงสุดในพระพุทธศาสนา
พระองค์สามารถทำลายกิเลสอาสวะได้โดยเด็ดขาด พระองค์ได้ตรัสไว้ ดังนี้

“ดูก่อนวิจฉะ เราทำให้แจ้งแล้วซึ่งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไป ด้วยปัญญาอันยิ่งด้วยตนเองในปัจจุบันแล้วเข้าถึงอยู่”

จากการศึกษาที่มาแห่งหลักสังสารวัฏ จะเห็นได้ว่า ญาณ ๓ นั้นเป็นหลักฐานยืนยันว่า ทางพระพุทธศาสนายอมรับเรื่องสังสารวัฏแบบข้ามภพ ข้ามชาติอย่างแน่นอน เรื่องสังสารวัฏนี้ พยายามชี้ให้เห็นว่า การตายไม่ใช่กระบวนการสุดท้ายของชีวิต หรือจบสิ้นเท่านั้น ชีวิตใหม่ต้องดำเนินต่อไปอย่างต่อเนื่องตามแรงแห่งกรรม

๓.๒ ความหมายของสังสารวัฏ

สังสารวัฏมีความหมายหลายอย่าง แต่ในที่นี้ ผู้วิจัยมุ่งที่จะกล่าวถึงความหมายของสังสารวัฏตามที่ชนะทางพระพุทธศาสนา ตามพจนานุกรม และตามที่ชนะนักปราชญ์ ดังนี้

๓.๒.๑ ความหมายของสังสารวัฏตามที่ชนะทางพระพุทธศาสนา

สังสารวัฏ หมายถึง ภาวะแห่งกรรมอันเป็นไปตามเหตุปัจจัย กล่าวคือ การเกิดใหม่ของสัตว์นั้น ต้องอาศัยกรรมไปเกิด แต่กรรมที่เป็นเหตุให้สัตว์ไปเกิดนั้น ก็เป็นไปตามเหตุปัจจัยเช่นกัน นั่นคือ จิตหรือวิญญาณเป็นปัจจัยให้ปรุงแต่งเจตนาออกไปเป็นการกระทำ และการกระทำนั้นจะชื่อว่าเป็นกรรม และก่อให้เกิดผลคือวิบากได้นั้น ก็จะต้องประกอบด้วยกิเลส เป็นเหตุของกรรมนั้น องค์ประกอบของเหตุปัจจัยดังกล่าว จึงจะมีผลให้เกิดการเวียนว่ายตายเกิด หรือสังสารวัฏเกิดขึ้นได้ และเป็นไปได้ด้วยตัวของมันเอง

๓.๒.๒ ความหมายของสังสารวัฏตามพจนานุกรม

สังสารวัฏ หมายถึง ภพที่เวียนเกิดเวียนตาย , การเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในโลก , สังสารวัฏฏ์ หรือ สงสารวัฏฏ์ โดยแยกออกได้ ดังนี้

สงสาร หมายถึง การเวียนว่ายตายเกิด, การเวียนตายเวียนเกิด^๑

วัฏฏ์ หมายถึง วงกลม, การหมุน, การเวียนไป, รอบแห่งการเวียนเกิดเวียนตาย^๒

^๑ม.ม. ๑๓/๒๔๒/๒๓๗.

^๒พระธรรมปิฎก(ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, (กรุงเทพมหานคร : เอส. อา. พรินต์ติ้ง แมสโปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๒๖๗.

^๓ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒, (กรุงเทพฯ: กทม., ๒๕๔๒), หน้า ๗๗๗.

^๔เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๔๖.

เมื่อเอาศัพท์ทั้ง ๒ มารวมกัน เป็นสังสารวัฏ หรือวัฏสงสาร จึงแปลว่า การเวียน
ว่ายตายเกิดอยู่ในห้วงวัฏสงสาร คือโลก หรือภพ

๓.๒.๓ ความหมายของสังสารวัฏตามทัศนะนักปราชญ์

คำว่า “วัฏฏะ” แปลว่า “วน” หรือ “วงกลม” ซึ่งประกอบด้วยองค์ประกอบ ๓
ประการ คือ กิเลส กรรม และวิบาก(คือผลของกรรม) กิเลสเป็นเหตุให้ทำกรรม เมื่อทำกรรมแล้ว
ก็ก่อให้เกิดวิบาก วิบากเป็นเหตุให้เกิดกิเลสต่อไปอีกใหม่^๖

สังสารวัฏ แปลตามตัวอักษรว่า การเวียนว่ายตายเกิดเป็นวงกลม โดยใจความ
หมายถึง การที่สิ่งมีชีวิตโดยเฉพาะอย่างยิ่งมนุษย์ เวียนว่ายตายเกิด คือ ตายแล้วเกิด ตายแล้วเกิด
ใหม่ แล้วตายอีก แล้วเกิดใหม่อีกวนเวียนอยู่อย่างนี้ อย่างไม่มีวันจบสิ้นนี้คือกรทนต์ที่ยาวไปเป็นวงกลม^๗

การที่สัตว์ใน โลกทั้งปวงทุกรูปทุกนาม ต้องท่องเที่ยววนเวียนอยู่ในภูมิทั้งหลาย
คือต้องเวียนว่ายตายเกิด อยู่ใน โลกต่าง ๆ อย่างไม่มีวันสิ้นสุดนั้น ในทางพระพุทธศาสนาเรียกชื่อว่า
วัฏสงสาร = การท่องเที่ยวเวียนตายเวียนเกิด เพราะวัฏฏะวนเวียน^๘

คำว่า เวียนว่ายตายเกิด มีความหมาย คือ ตายแล้ว จึงไปเกิด หรือ เกิด - ตายทางกาย
เมื่อ ไม่ใช่เกิด - ตายทางจิต และการเวียนว่ายตายเกิดก็เช่นกัน หมายถึง เมื่อตายแล้ว วิญญาณจึงจะ
ไปถือกำเนิดในร่างอื่น ในชาติใหม่ต่อไป เป็นอย่างนี้เรื่อยไป ครบห้าที่ซึ่งมีกิเลส ส่วนจะไปเกิดใน
สุคติภูมิ หรือทุคติภูมิ ขึ้นอยู่กับกรรมที่ได้ทำไว้

จากการศึกษาความหมายของสังสารวัฏทั้งจากทัศนะพุทธศาสนา พจนานุกรม และทัศนะ
นักปราชญ์ โดยสรุปแล้ว สังสารวัฏ หมายถึง การเวียนว่ายตายเกิดตามอำนาจกรรมดี หรือกรรมชั่ว
ที่กระทำ การเวียนว่ายตายเกิดเช่นนี้ ก็เพราะภาวะ หรือผลแห่งเชื้อจากกิเลส กรรม และวิบาก

^๖แสง จันทร์งาม, พุทธศาสนวิทยา, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: บรรณาการ,
๒๕๓๕), หน้า ๑๘๖.

^๗สุนทร ธีรังสี, “ความสัมพันธ์ระหว่างสังสารวัฏกับมรรคผลนิพพานในพุทธปรัชญา”,
เสนอในที่ประชุมราชบัณฑิตและภาคีสมาชิก สำนักธรรมศาสตร์และการเมือง, (กรุงเทพมหานคร :
ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๓๓), หน้า ๒.

^๘พระพรหมโมลี(วิลาศ ฉฺวณวโร), ภูมิวิลาสินี, (กรุงเทพมหานคร : คอกหญ้า, ๒๕๔๕),
หน้า ๓๒๔.

^๙พิน คอกบัว, แนวคิดเกี่ยวกับสังสารวัฏ : การเวียนว่ายตายเกิดในพระพุทธศาสนา,
พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : ศิลปบรรณาการ, ๒๕๔๓), หน้า ๒.

๓.๓ ประเภทแห่งสังสารวัฏ

วัฏสงสารนี้ เมื่อจะจำแนกเป็นประเภทใหญ่ๆ มี ๓ ประเภท คือ ภูมิชั้นต่ำ ภูมิชั้นกลาง และ ภูมิชั้นสูง ดังนี้

๓.๓.๑ **เหมภูมิวัฏสงสาร** การท่องเที่ยวเวียนเกิดเวียนตาย อยู่ในภูมิชั้นต่ำ ชั้นทรมาน อันมีความทุกข์มาก หรือมีทุกข์โดยส่วนดีขกถ่าคือ นiryami เปตติวิสัยภูมิ อสุรกายภูมิ และคิริจณภูมิ ดังนี้

๑) นiryami เป็นภูมิที่ปราศจากความสุขสบาย สัตว์ทั้งหลายที่อาศัยอยู่ในภูมินี้ เรียกว่าสัตว์นรก ต้องเสวยทุกขเวทนาอันแสนสาหัส หากความสุขสบายมิได้เลย

๒) เปตติวิสัยภูมิ เป็นพวกที่ไม่มีที่อาศัยอยู่โดยเฉพาะ แต่จะกระจายอยู่ทั่วไป ตามป่า ตามภูเขา เหว เกาะ ทะเลมหาสมุทร

๓) อสุรกายภูมิ ได้แก่สัตว์ที่ปราศจากความรุ่งโรจน์ ความเป็นอิสระ และความสนุกรื่นเริง อสุรกายคือพวกอสูรหรืออสูระ

๔) คิริจณภูมิ เป็นภูมิของสัตว์ที่มีที่อยู่โดยเฉพาะ เจริญงามมี ๒ ชนิด คือ ชนิดที่เห็นได้ด้วยตา และชนิดที่ไม่เห็นได้ด้วยตา กล่าวคือมีทั้งที่เป็นสัตว์ใหญ่โต และที่เล็กทมองไม่เห็น

๓.๓.๒ **มัชฌิมวัฏสงสาร** การท่องเที่ยวเวียนเกิดเวียนตาย อยู่ในภูมิชั้นกลาง เป็นโลกชั้นดี มีโลกิยสุขพอประมาณ คือมีสุขบ้าง ทุกข์บ้าง หรือมีสุขโดยส่วนเดียวแต่เป็นสุขชั้นโลกีย์ ซึ่งมีอยู่ ๘ ภูมิ คือ มนุสสภูมิ จากุมหาราชิกาภูมิ ดาวดึงสภูมิ ขามาภูมิ คุสติคาภูมิ นิมมานคติภูมิ และปรนิมมิตวสวัตติภูมิ ดังนี้

๑) มนุสสภูมิ เป็นภูมิที่จัดอยู่ในสุคติภูมิชั้นต่ำสุด

๒) จากุมหาราชิกาภูมิ คือ สวรรค์ สวรรค์ที่ท้าวมหาราช ๔ ปกครอง ท้าวมหาราชทั้ง ๔ ได้แก่ ท้าวธตรัฐระ ท้าววิรุฬหกะ ท้าววิรูปกะ และท้าวกุเวระ หรือเวสสุวรรณ บรรดาเทวดาทั้งหลายที่อยู่ในชั้นจากุมหาราชิกานี้ เป็นบริวารอยู่ภายใต้อำนาจของท้าวมหาราชทั้งสิ้น

๓) ดาวดึงสภูมิ คือ แคนแห่งเทพ ๓๓ มีท้าวสักกะ(พระอินทร์) เป็นใหญ่

๔) ขามาภูมิ คือ แคนแห่งเทพผู้ปราศจากความทุกข์ ปราศจากความลำบากและมีความสุขที่เป็นทิพย์

๕) คุสติคาภูมิ คือ แคนแห่งเทพผู้เอบอ้อมด้วยสิริสมบัติของคน เทวดาทั้งหลายในภูมินี้ มีความยินดีและแช่มชื่นอยู่เป็นนิจ

๖) นิมมานคติภูมิ คือ แคนแห่งเทพผู้ยินดีในการนมรมิต เทวดาทั้งหลายที่อยู่ในภูมินี้ ย่อมนมรมิตกามคุณทั้ง ๕ ขึ้น ตามความพอใจของตนเอง แล้วมีความยินดีเพลิดเพลินในอารมณ์เหล่านั้น

วิญญาณัญญาตนภูมิ คือ ภูมิเป็นที่ตั้งของวิญญาณัญญาตนฌาน เป็นชั้นที่เข้าถึงภาวะวิญญาณไม่มีที่สิ้นสุด

อากิญจัญญาตนภูมิ คือ ภูมิเป็นที่ตั้งของอากิญจัญญาตนฌาน เป็นชั้นที่เข้าถึงภาวะอากาศไม่มีอะไร

เนวสัณญาณาสัณญาตนภูมิ คือ ภูมิเป็นที่ตั้งของเนวสัณญาณาสัณญาตนฌาน เป็นชั้นที่เข้าถึงภาวะมีสัญญาไม่ใช่ ไม่มีสัญญาไม่ใช่

อรุปาวจรภูมิ ๔ เป็นชั้นที่ท่องเที่ยวอยู่ในรูปแม้จะละกาม ละรูปได้แล้ว แต่ยังปรารถนารูป เป็นอารมณ์ สัตว์ที่เกิดในชั้นเหล่านี้ จึงได้ชื่อว่าอรุปรพรม คือ เป็นพรหมที่ไม่มีรูป มีแต่นามชั้น ๔ เกิดขึ้นติดต่อกัน โดยไม่มีระหว่างกัน นับตั้งแต่ปฏิสนธิเป็นต้นมา

บรรดาภูมิทั้ง ๓๑ ภูมินี้ ยกเว้นสุทธาวาสภูมิทั้ง ๕ แล้ว ย่อมเป็นที่อุบัติเกิดเป็นที่อยู่ และเป็นที่ตายแห่งสัตว์ทั้งหลายทุกรูปทุกนาม สัตว์โลกทั้งหลายย่อมต้องท่องเที่ยวเวียนเกิดเวียนตายอยู่ในภูมิเหล่านี้เรื่อยไป ไม่มีวันสิ้นสุดลงได้ ต้องอยู่ภายในวัฏสงสารนี้ ไม่มีภูมิใดที่ภูมิหนึ่งอย่างแน่นอน

๓.๔ ความยาวนานแห่งสังสารวัฏ

พระพุทธองค์ทรงแสดงเกี่ยวกับกาลเวลาแห่งสังสารวัฏ หรือการเวียนว่ายตายเกิด ซึ่งใช้เวลายาวนานมาก ตามทัศนะพุทธศาสนา บุคคลไม่อาจสาวไปหาจุดเริ่มต้น และเบื้องปลายแห่งสังสารวัฏได้ พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า “สังสารวัฏนี้ กำหนดที่สุดเบื้องต้นเบื้องปลายมิได้” ในที่นี้ ผู้วิจัยมุ่งจะศึกษาความยาวนานของสังสารวัฏตามข้ออุปมาที่พระพุทธองค์ทรงอุปมาสังสารวัฏด้วยหญ้า แผ่นดิน น้ำในมหาสมุทร น้ำนมกับน้ำในมหาสมุทร ภูเขา เมล็ดพันธุ์ฝักกาคา อายุพระสาวก แม่น้ำคงคา ท่อนไม้ โครกกระชูดคน การมองคนมั่งมี และภิกษุเมืองปาวา ๓๐ รูป การอุปมาทั้งหมด ๑๓ อุปมา แต่จะกล่าวเพียง ๕ อุปมา ดังนี้

๓.๔.๑ อุปมาน้ำในมหาสมุทร

พระผู้มีพระภาค ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาครีสุวว่า “ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน น้ำคาที่หลังไหลของพวกเธอผู้ท่องเที่ยวไปมา คร่ำคราญร้องไห้อยู่ เพราะประสบสิ่งที่ไม่ชอบใจ เพราะพลัดพรากจากสิ่งที่พอใจ โดยกาลนานนี้ กับน้ำในมหาสมุทรทั้ง ๔ สิ่งไหนจะมากกว่ากัน”

ภิกษุเหล่านั้นกราบทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้จะเจริญ น้ำคาที่หลังออกของพวกข้าพระองค์ผู้ท่องเที่ยวไปมา คร่ำคราญร้องไห้อยู่ เพราะการประสบสิ่งที่ไม่พอใจ เพราะพลัดพรากจากสิ่งที่พอใจ โดยกาลนานนี้ มากกว่าส่วนใหญ่ ส่วนน้ำในมหาสมุทรทั้ง ๔ ไม่มากกว่าเลย”

พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

“พวกเธอทราบธรรมที่เราแสดงแล้วอย่างนี้ถูกต้องแล้ว น้ำค้ำที่หลั่งออกของพวกเธอ ผู้ท่องเที่ยวไปมาโดยกาลนานนี้แหละมากกว่า ส่วนน้ำในมหาสมุทรทั้ง ๔ น้อยกว่า พวกเธอได้ประสบมรณกรรมของมารดาตลอดกาลนาน น้ำค้ำที่หลั่งไหลออกของพวกเธอเหล่านั้น ผู้ประสบมรณกรรมของมารดา บิดา พี่ชาย น้องชาย พี่สาว น้องสาว บุตร ธิดา ความเสื่อมแห่งญาติ ความเสื่อมแห่งโคกะ ได้ประสบความเสื่อมเพราะโรค ตลอดกาลนาน น้ำค้ำที่หลั่งออกของพวกเธอเหล่านั้น คร่ำครวญร้องไห้อยู่ เพราะประสบสิ่งไม่พอใจ เพราะพลัดพรากจากสิ่งที่พอใจนั้นแหละมากกว่า ส่วนน้ำในมหาสมุทรทั้ง ๔ ไม่มากกว่าเลย ชื่อนั้นเพราะเหตุไร ? เพราะสงสารนี้กำหนดที่สุดเบื้องต้น เบื้องปลายไม่ได้”^{๑๑}

๓.๔.๒ อุปมาน้ำนมน้ำในมหาสมุทร

พระผู้มีพระภาค ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาแล้วได้ตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน ? น้ำนมมารดาที่พวกเธอผู้ท่องเที่ยวไปมาอยู่โดยกาลนานนี้ ค่อมแล้ว กับน้ำในมหาสมุทรทั้ง ๔ ไหนจะมากกว่ากัน ?” ภิกษุเหล่านั้นกราบทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ น้ำนมมารดาที่พวกข้าพระองค์ผู้ท่องเที่ยวไปมาโดยกาลนาน ค่อมแล้วนั้นแหละมากกว่า น้ำในมหาสมุทรทั้ง ๔ ไม่มากกว่าเลย”

พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสว่า “พวกเธอทราบธรรมที่เราแสดงแล้วอย่างนี้ถูกต้องแล้ว น้ำนมมารดาที่พวกเธอผู้ท่องเที่ยวไปมาอยู่โดยกาลนาน ค่อมแล้วนั้นแหละมากกว่า น้ำในมหาสมุทรทั้ง ๔ ไม่มากกว่าเลย ชื่อนั้นเพราะเหตุไร ? เพราะสงสารนี้กำหนดที่สุดเบื้องต้น เบื้องปลายไม่ได้”^{๑๒}

๓.๔.๓ อุปมาภัยด้วยภูเขา

ภิกษุรูปหนึ่งได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ณ พระมหาวิหารชื่อว่าเขตวัน ถวายบังคม นั่งที่ควรส่วนข้างหนึ่งเรียบร้อยแล้ว ได้ขูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญก็ปหนึ่ง นานเพียงไร ?

^{๑๑} ตี.นิ. ๑๖/๔๒๑/๒๑๒.

^{๑๒} ตี.นิ. ๑๖/๔๒๓-๔๒๔/๑๗๕.

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ภิกษุ กัปหนึ่งนานแล มิใช่่ง่ายที่จะนับกับว่าเท่านี้ปี ๑๐๐ ปี เท่านี้ ๑,๐๐๐ ปี หรือว่า เท่านี้ ๑๐๐,๐๐๐ ปี” ภิกษุทูลถามว่า “ก็พระองค์อาจจะอุปมาได้ไหม พระเจ้าข้า ?” พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

“ อาจอุปมาได้เหมือนอย่างภูเขาหินลูกใหญ่ชาวโยชนหนึ่ง กว้างโยชนหนึ่ง สูงโยชนหนึ่ง ไม่มีช่อง ไม่มีโพรง เป็นแท่งทึบ บุษยพึงเอาค้ำ แคว้นกาสิมาแล้วปีคภูเขานั้น ๑๐๐ ปีต่อครั้ง ภูเขาหินลูกใหญ่นั้น พึ่งถึงการหมดไป สิ้นไป เพราะความพยายามนี้ ยิ่งเร็วกว่า ส่วนกัปหนึ่ง ยังไม่ถึงการหมดไป สิ้นไป กัปนานอย่างนี้ บรรดากัปที่นานอย่างนี้ พวกเธอที่ชิวไป แล้ว มิใช่หนึ่งกัป มิใช่ร้อยกัป มิใช่พันกัป มิใช่แสนกัป ซ้อนัน เพราะเหตุไร ? เพราะสงสารนี้กำหนดที่สุดเบื้องต้น เบื้องปลายไม่ได้”^{๑๖}

๓.๔.๔ อุปมากัปกับด้วยเมล็ดพันธุ์ผักกาด

พระผู้มีพระภาค ตรัสว่า

“ เหมือนอย่างนครที่ทำด้วยเมล็ด ข้าว โยชนหนึ่ง กว้างโยชนหนึ่ง สูงโยชนหนึ่ง เต็มด้วยเมล็ดพันธุ์ผักกาด รวมกันเป็นกลุ่มเป็นก้อน บุษยพึงหยิบเอาเมล็ดพันธุ์ผักกาดเมล็ดหนึ่ง ๆ ออกจากนครนั้น โดยล่องไปหนึ่งร้อยปีต่อเมล็ด เมล็ดพันธุ์ผักกาดกองใหญ่นั้น พึ่งถึงความสิ้นไป หมดไป เพราะความพยายามนี้ ยิ่งเร็วกว่า ส่วนกัปหนึ่งยังไม่ถึงความสิ้นไป หมดไป กัปนานอย่างนี้ บรรดากัปที่นานอย่างนี้ พวกเธอทองที่ชิวไปแล้วมิใช่หนึ่งกัป มิใช่ร้อยกัป มิใช่พันกัป มิใช่แสนกัป ซ้อนัน เพราะเหตุไร ? เพราะสงสารนี้ กำหนดที่สุดเบื้องต้น เบื้องปลายไม่ได้”^{๑๗}

๓.๔.๕ อุปมากัปด้วยอายุพระสาวก

พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสว่า

“ภิกษุทั้งหลาย อาจอุปมาได้ดังนี้ คือ พระสาวก ๔ รูปในศาสนานี้เป็นผู้มีอายุ ๑๐๐ ปี มีชีวิตอยู่ ๑๐๐ ปี หากว่าท่านเหล่านั้น พึ่งระลึกถอยหลังไปได้วันละแสนกัป กัปที่ท่านเหล่านั้นระลึกไม่ถึงยังมีอยู่อีก สาวก ๔ รูป

^{๑๖} ตี.นิ. ๑๖/๔๒๕-๔๓๐/๑๘๐-๑๘๑.

^{๑๗} ตี.นิ. ๑๖/๔๓๑-๔๓๒/๑๘๐-๑๘๑.

ของเราผู้มีอายุ ๑๐๐ ปี มีชีวิตอยู่ ๑๐๐ ปี ฟังท่ากาละโดยล่วงไป ๑๐๐ ปีๆ โดยแท้แล ก็ผ่านไปผ่านไปแล้ว ล่วงไปแล้ว มีจำนวนมากอย่างนี้แล มิใช่ง่ายที่จะนับกับเหล่านั้นว่า เท่านี้กับ เท่านี้ร้อยกับ เท่านี้พันกับ หรือว่าเท่านี้แสนกับ ซ้อนนั้น เพราะเหตุไร ? เพราะสงสารนี้กำหนดที่สุดเบื้องต้น เบื้องปลาย ไม่ได้^{๑๔}

นอกจากนี้พระพุทธองค์ยังให้มองเห็นหญิงเหมือนมารดา ชายเหมือนบิดา เหมือนพี่ชาย น้องชาย เห็นหญิงเหมือนพี่สาวน้องสาว ชายเหมือนบุตร หญิงเหมือนธิดา เพราะในสังสารวัฏนี้ทุกคนล้วนเคยเป็นญาติเกี่ยวข้องกัน

๓.๕ กัปในพระพุทธศาสนา

พระพุทธองค์ตรัสเรื่องกัปหนึ่ง มีความยาวนานมาก กัปไม่สามารถจะนับเท่านี้ปี เท่านี้ร้อยปี เท่านี้พันปี และเท่านี้แสนปี ดังพุทธพจน์ว่า ลุกก่อนกิกขุ กัปหนึ่งนานแล มิใช่ง่ายที่จะนับกับนั้นแล้ว เท่านี้ปี เท่านี้ ๑๐๐ ปี เท่านี้ ๑,๐๐๐ ปี เท่านี้ ๑๐๐,๐๐๐ ปี^{๑๕} ในที่นี้ ผู้วิจัยมุ่งจะศึกษาความยาวนานของกัป ตามที่พระองค์ทรงอุปมากัปเหมือน การปีกลูเขาคิน บุรุษหิบบเอามะล็ดพันธ์ผักกาดออกจากพระนคร สาวก ๔ รูประลึกชาติได้ และเมล็ดทรายในแม่น้ำคงคอง ดังนี้

๓.๕.๑ การปีกลูเขาคิน ภูเขาหินลูกใหญ่ยาวโยชน์หนึ่ง กว้าง โยชน์หนึ่ง สูง โยชน์หนึ่ง ไม่มีห้อง ไม่มีโพรง เป็นแท่งทึบ บุรุษพึงเอาฝ่าแคว้นกาสิมาแล้วปีกลูเขานั้นร้อยปีต่อครั้ง ภูเขาหินลูกใหญ่ พึ่งถึงการหมดไปสิ้นไปเพราะความพยายามนี้ ยังเร็วกว่าแล ส่วนกัปหนึ่งยังไม่ถึงการหมดไปสิ้นไปกัป นานอย่างนี้แล บรรดากัปที่นานอย่างนี้ พวกเธอท่องเที่ยวไปแลมิใช่หนึ่งกัป มิใช่ร้อยกัป มิใช่พันกัป มิใช่แสนกัป^{๑๖}

๓.๕.๒ บุรุษหิบบเอามะล็ดพันธ์ผักกาดออกจากพระนคร นครที่อาศัยเหล็กยาวโยชน์หนึ่ง กว้าง โยชน์หนึ่ง สูง โยชน์หนึ่งเต็มด้วยเมล็ดพันธ์ผักกาดรวมกันเป็นกลุ่มก้อน บุรุษหิบบเอามะล็ดพันธ์ผักกาดเมล็ดหนึ่ง ๆ ออกจากนครนั้นโดยล่วงไปร้อยปีต่อเมล็ด เมล็ดพันธ์ผักกาดกองใหญ่นั้น พึ่งถึงความสิ้นไปหมดไป เพราะความพยายามนั้น ยังเร็วกว่าแล ส่วนกัปหนึ่งยังไม่ถึงความสิ้นไปหมดไป

^{๑๔} ตี.นิ. ๑๖/๔๓๓-๔๓๔/๑๘๑-๑๘๒.

^{๑๕} ตี.นิ. ๑๖/๔๒๕/๒๑๕.

^{๑๖} ตี.นิ. ๑๖/๔๓๐/๒๑๕-๒๑๖

กัปนานอย่างนี้แล บรรดากัปที่นานอย่างนี้ พวกเธอท่องเที่ยวแล้วมิใช่หนึ่งกับ มิใช่ร้อยกับ มิใช่พัน กัป มิใช่แสนกัป^{๑๑๖}

๓.๕.๓ สวาก ๔ รูประลึกชาติได้ มีสวาก ๔ รูปในศาสนานี้ เป็นผู้มียาอุรุษยปี มีชีวิตร้อยปี หากว่า ท่านเหล่านั้นทิ้งระลึกถอยหลังไปได้วันละแสนกัป กัปที่ท่านระลึกได้นั้น ไม่ถึงยั้งที่มีอยู่ สวาก ๔ รูปของเรามียาอุรุษยปี มีชีวิตร้อยปี พึ่งทำกาละโดยล่วงไปร้อยปี ๆ โดยแท้แล กัปที่ท่านไปแล้วมีจำนวนเท่านี้แลมิใช่จ่ายที่จะนับกับเหล่านั้นว่า เท่านี้กัป เท่านี้ร้อยกัป เท่านี้พันกัป หรือว่า เท่านี้แสนกัป^{๑๑๗}

๓.๕.๔ เมล็ดทรายในแม่น้ำคงคา แม่น้ำคงคานี้ย่อมเกิดแต่ที่ใด และย่อมถึงมหาสมุทร ณ ที่ใด เมล็ดทรายในระยะนี้ ไม่เป็นของง่ายที่จะกำหนดว่า เท่านี้เมล็ด เท่านี้ ๑,๐๐๐ เม็ด หรือว่าเท่านี้ ๑๐๐,๐๐๐ เม็ด กัปทั้งหลายที่ท่านไปแล้ว ล่วงไปแล้ว มากกว่าเมล็ดทรายเหล่านั้น มิใช่จ่ายที่จะนับกับเหล่านั้นว่า เท่านี้กัป เท่านี้ ๑,๐๐๐ กัป หรือว่าเท่านี้ ๑๐๐,๐๐๐ กัป^{๑๑๘}

จากข้ออุปมาปฏิบัติตามพุทธพจน์นี้ สอนให้เห็นว่า สังสารวัฏนี้ยาวนานมาก กำหนดที่สุด เบื้องปลาย และเบื้องต้นไม่ได้ สัตว์ที่ยังมีวิชาซ่อมท่องเที่ยวไปในสังสารวัฏ

๓.๖ ไตรวัฏ

ไตรวัฏ แปลว่า วน ๓ หรือวงจร ๓ เพื่อให้เข้าใจกฎแห่งกรรม และสังสารวัฏในทางพระพุทธศาสนาคือยิ่งขึ้น ในที่นี้ ผู้วิจัยมุ่งที่จะศึกษาไตรวัฏใน ๓ ประเด็น คือ สภาวะธรรม ๓ ประการ ความเกี่ยวเนื่องของสภาวะธรรม ปฏิจจนุปบาท และสายการเกิดและการดับตามหลักปฏิจจนุปบาท ดังนี้

๓.๖.๑ สภาวะธรรม ๓ ประการ คือ

- ๑) กิเลส คือ สิ่งที่ทำให้เศร้าหมอง
- ๒) กรรม คือ การทำดีและการทำชั่ว
- ๓) วิบาก คือ ผลของกรรม

๓.๖.๒ ความเกี่ยวเนื่องของสภาวะธรรม

ไตรวัฏ เป็นการเวียนรอบ ๓ ประการ คือ กิเลส ได้แก่ โลก โกรธ หลง ก็เป็นเหตุให้คน หรือสัตว์ต้องสร้างกรรม เมื่อทำกรรมแล้ว ก็เป็นเหตุให้รับวิบาก คือผลของกรรม ที่คนทำไว้

^{๑๑๖} ตี. นี. ๑๖/๔๓๑/๒๑๖.

^{๑๑๗} ตี. นี. ๑๖/๔๓๔/๒๑๗.

^{๑๑๘} ตี. นี. ๑๖/๔๓๖/๒๑๘.

เมื่อได้รับวิบาก คือผลของกรรม ที่ตนทำไว้ ก็เกิดกิเลสอีก เมื่อเกิดกิเลส ก็เป็นเหตุให้ทำกรรมอีก เมื่อทำกรรมก็เป็นเหตุให้ได้รับวิบากอีก วนเวียนกันอยู่อย่างนี้ อย่างไม่มีที่สิ้นสุด เรียกว่า ไตรวัฏฏวน ๓ ทำให้โซ่แห่งชีวิตดำเนินไปอย่างไม่ขาดสายคือทำให้การเวียนว่ายตายเกิดยังมีอยู่อีกต่อไป ดังนั้นจึงเป็นการต่อเนื่องของสภาวะธรรม

๓.๖.๓ ปฏิจสงมุปบาท

ปฏิจสงมุปบาท คือ การที่สิ่งทั้งหลายอันอาศัยกันและกันเกิดขึ้นและดับไป ผู้วิจยมุ่งจะกล่าวถึงองค์ธรรมของปฏิจสงมุปบาท และสาขการเกิดและการดับตามหลักปฏิจสงมุปบาท ดังนี้

องค์ธรรมของปฏิจสงมุปบาท

- ๑) อวิชา ได้แก่ การไม่รู้หรือสงสัย หรืออวิชา ๘
- ๒) สังขาร ได้แก่ สังขาร สภาพที่ปรุงแต่ง ได้แก่ กายสังขาร วจีสังขาร จิตตสังขาร หรือ ปุญญาภิสังขาร อปุญญาภิสังขาร และ อนณญาภิสังขาร
- ๓) วิญญาณ ความรู้แจ้งอารมณ์ ได้แก่ วิญญาณ ๖
- ๔) นามรูป ได้แก่ นามและรูป นามได้แก่ เวทนา สัญญา เจตนา ผัสสะ มนสิการ รูปได้แก่ มหาภูตรูป ๔ และอุปาทายรูป ๒๔ รวมเรียกว่า รูป ๒๘
- ๕) สฬายตนะ อายตนะ ๖ ได้แก่ อายตนะภายใน ๖
- ๖) ผัสสะ ความกระทบ หมายถึง การกระทบกันแห่งอายตนะภายในและภายนอก ได้แก่ สัมผัส ๖
- ๗) เวทนา ความเสวยอารมณ์ ได้แก่ เวทนา ๖
- ๘) ตัณหา ความทะยานอยาก ได้แก่ ตัณหา ๖ มีรูปตัณหา เป็นต้น
- ๙) อุปาทาน ความยึดมั่น ได้แก่ อุปาทาน ๔
- ๑๐) ภพ ภาวะแห่งชีวิต ได้แก่ ภพ ๓ คือ กามภพ ๑ รูปภพ ๑ อรูปภพ ๑
- ๑๑) ชาติ ความเกิด ได้แก่ ความปรากฏแห่งขันธทั้งหลาย คือ การได้อายตนะ
- ๑๒) ชรามรณะ ความแก่และความตาย ได้แก่ ชรา ความเสื่อม อายุ กับมรณะ ความสลายแห่งขันธ

๓.๖.๔ สาขการเกิดและการดับตามหลักปฏิจสงมุปบาท มีดังนี้

(๑) สาขเกิด เรียกว่า สมุทยวาร เพราะปัจจัยอาศัยกันและกันเกิด คือ เมื่อสิ่งนี้มีสิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิด สิ่งนี้จึงเกิด ดังนี้

- ๑) เพราะอวิชาเป็นปัจจัย จึงมีสังขารทั้งหลาย

- ๒) เพราะสังขารเป็นปัจจัย จึงมีวิญญาณ
- ๓) เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย จึงมีนามรูป
- ๔) เพราะนามรูปเป็นปัจจัย จึงมีสฬายตนะ
- ๕) เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย จึงมีผัสสะ
- ๖) เพราะผัสสะเป็นปัจจัย จึงมีเวทนา
- ๗) เพราะเวทนาเป็นปัจจัย จึงมีคิดหา
- ๘) เพราะคิดหาเป็นปัจจัย จึงมีอุปาทาน
- ๙) เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย จึงมีภพ
- ๑๐) เพราะภพเป็นปัจจัยจึงมีชาติ

๑๑) เพราะชาติเป็นปัจจัย จึงมีชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โสมนัส อุปายาส
 ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ย่อมมีได้ด้วยอาการอย่างนี้ เป็นต้น

(๒) สายดับ เรียกว่า นิโรธวาร เพราะปัจจัยอาศัยกันและกันดับ เมื่อสิ่งนี้ไม่มีสิ่ง
 นี้จึงไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับสิ่งนี้จึงดับ ดังนี้

- ๑) เพราะอวิชชาดับ สังขารจึงดับ
- ๒) เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ
- ๓) เพราะวิญญาณดับ นามรูปจึงดับ
- ๔) เพราะนามรูปดับ สฬายตนะจึงดับ
- ๕) เพราะสฬายตนะดับ ผัสสะจึงดับ
- ๖) เพราะผัสสะดับ เวทนาจึงดับ
- ๗) เพราะเวทนาดับ คิดหาจึงดับ
- ๘) เพราะคิดหาดับ อุปาทานจึงดับ
- ๙) เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ
- ๑๐) เพราะภพดับ ชาติจึงดับ
- ๑๑) เพราะชาติดับ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โสมนัส อุปายาส จึงดับ

ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ย่อมมีได้ด้วยอาการดังนี้

ดังนั้น ปฏิจสงมฺปาบาทนี้ ถ้านับโดยอาการที่เป็นเหตุของกันและกันก็มี ๑๑ อย่าง
 แต่ถ้านับเรียงตัวทั้งเหตุและผลจะได้ ๑๒ อย่างด้วยกันกับตัวปัจจัยอาการแต่ละอย่าง

๓.๗ จิตเป็นตัวนำไปเกิด

จิต คือธรรมชาติชนิดหนึ่งที่เป็นนามธรรม ไม่มีรูปร่าง อาศัยอยู่ในร่างกายของสัตว์ทั้งหลาย เป็นธรรมชาติที่รับรู้อารมณ์ เมื่อจิตยังมีกิเลสอยู่ ย่อมท่องเที่ยวไปในสังสารวัฏตามอำนาจกิเลสและกรรมของคน ในที่นี้ ผู้วิจัยมุ่งศึกษา ไวพจน์ของจิต ลักษณะทั่วไปของจิต ลักษณะเฉพาะของจิต ปุถุชน และกระบวนการนำไปเกิดของจิต ดังนี้

๓.๗.๑ ไวพจน์ของจิต

จิตนั้นมีอย่างเดียว แต่เรียกชื่อต่างกัน เพราะทำหน้าที่ต่างกัน จึงมีชื่อเรียกต่างกัน ในที่นี้ ผู้วิจัยมุ่งศึกษา ๓ คำ คือ จิต มโน วิญญาณ ดังนี้

๑) คำว่า จิต หมายถึง ธรรมชาติที่คิด นอกจากคิดแล้ว ยังสั่งสมสิ่งที่คิดนั้น ไว้ด้วย ในฐานะเป็นผู้ให้เก็บสั่งสม จึงถูกเรียกตามคุณสมบัติส่วนนี้ว่า จิต^{๒๐}

๒) คำว่า มโน หมายถึง ธรรมชาติที่น้อมไปในอารมณ์ที่รู้ ตามที่พระพุทธองค์ ครัสต์แสดงเอาไว้ หมายถึงอาหารเป็นที่รู้ซึ่งธรรมารมณ์ เรียก มโนทวาร^{๒๑}

๒) คำว่า วิญญาณ หมายถึง อาการรู้ของจิตอย่างหนึ่งซึ่งเรียกว่า วิญญาณขันธ อันเกิดจากทวารทั้ง ๖ อีกอย่างหนึ่ง หมายถึงธาตุรู้ ซึ่งเรียกว่า วิญญาณธาตุ

๓.๗.๒ ลักษณะทั่วไปของจิต

จิต มโน หรือวิญญาณ มีลักษณะหลายอย่าง ในที่นี้ ผู้วิจัยมุ่งศึกษาลักษณะทั่วไป ๔ อย่างของจิต คือ ไปได้ไกล ท้ายไปแต่ผู้เดียว ไม่มีรูปร่าง และมีถ้าเป็นที่อาศัย ดังนี้

๑) ไปได้ไกล (ทรงจุม) หมายถึงความว่า รับอารมณ์ที่อยู่ไกลได้ คำว่า อารมณ์ที่ไกลมีความหมายดังต่อไปนี้ คือ อารมณ์ที่เป็นปัจจุบัน อารมณ์ที่เป็นอดีต และอารมณ์ที่เป็นอนาคต ดังนี้

อารมณ์ที่เป็นปัจจุบัน (ปัจจุบันนารมณ์) ได้แก่ สิ่งสัมผัสที่อยู่ภายนอกหรือรอบตัวเรา มีรูป เสียง กลิ่น รส โสภณรูปหะ อารมณ์เหล่านี้เป็นปัจจุบัน ในขณะที่เราได้เห็น หรือได้ยิน ฯลฯ และที่นับว่าอยู่ไกล ก็เพราะภายนอกจากตัวเรา(อารมณ์ที่อยู่ภายในตัวเรา ได้แก่อาการ ๓๒ อาการ คือ ผม ขน เล็บ เป็นต้น)

อารมณ์ที่เป็นอดีต (อดีตารมณ์) ได้แก่ธรรมารมณ์ คือสิ่งหรือเรื่องราวต่างๆ ที่เกิดขึ้นในความคิดซึ่งเป็นเหตุการณที่เกิดขึ้น และผ่านพ้นไปแล้ว แต่เราได้หวนกลับไปคิดใหม่ที่

^{๒๐}ปิ่น มุกกันต์, ปาฐกถาเรื่องจิต, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๑๓๓.

^{๒๑}บรรจบ บรรณรุจิ, จิต มโน วิญญาณ, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : ไริเรณสมาธิ, ๒๕๓๓), หน้า ๑๔.

จัดว่าอยู่ไกล ก็เพราะอารมณ์ที่เราระลึกถึงนั้น ครั้งหนึ่งก็คือปัจจุบันอารมณ์ที่อยู่ในตัวเรานั้นเอง แต่บัดนี้ มันได้ผ่านพ้นไปแล้ว หนึ่ง ลักษณะของอดีตในทางพระพุทธศาสนา หมายถึงเวลาหรือเหตุการณ์ที่ผ่านพ้นไปแล้ว ทั้งในช่วงระยะเวลาที่ยาวนาน เช่น จากเดือนเป็นปี หรือในช่วงระยะเวลาที่สั้น จากวันเป็นชั่วโมง จากชั่วโมงเป็นนาที หรือจากนาทิม้าเป็นวินาที ก็ถือว่าเป็นอารมณ์ที่เป็นอดีตทั้งสิ้น

อารมณ์ที่เป็นอนาคต (อนาคตอารมณ์) ได้แก่ธรรมารมณ์ คือการคิดถึงเรื่องราวต่างๆ ที่จะเกิดขึ้นในกาลข้างหน้า ที่จัดว่าอยู่ไกล ก็เพราะอารมณ์ที่เราระลึกไปถึงนั้น ส่วนมากก็ไม่พ้นไปจากรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ อันเป็นสิ่งล้อมรอบตัวไปได้ แต่ວັນยังไม่ได้มาถึงเท่านั้น หนึ่ง ลักษณะของ "อนาคต" ในทางพระพุทธศาสนาหมายถึงระยะเวลาหรือเหตุการณ์เช่นเดียวกับอดีต ต่างแต่ว่าเป็นระยะเวลาที่ยังไม่มาถึง หรือเป็นเหตุการณ์ที่ยังไม่เกิดขึ้นเท่านั้น อารมณ์ทั้งหมด ที่กล่าวมานี้ คนเราสามารถรับรู้ได้ก็ด้วยอาศัยจิตเป็นตัวการ

๒) **เที่ยวไปแต่ผู้เดียว (เอกจร)** หมายความว่า จิตมีการเกิดดับทีละขณะ กล่าวคือเมื่อเกิดความคิดขึ้นมาแล้ว ความคิดนั้นก็เกิดขึ้นทีละอย่างตามลำดับก่อนหลัง แม้บางครั้งจะดูเหมือนว่าในขณะที่เดียวกันเรามีความคิดหลายอย่างเกิดขึ้นพร้อมกัน แต่ในความเป็นจริงแล้วความคิดนั้นก็กันไปทีละขณะ ส่วนที่เราเห็นว่าเกิดขึ้นพร้อมกัน เป็นเพราะความไหวของจิตซึ่งเกิดดับได้เร็วมาก จนกระทั่งเราไม่สามารถกำหนดแยกได้ว่า เกิดดับขณะไหน และคิดเรื่องอะไรเกิดก่อนหลัง

๓) **ไม่มีรูปร่าง (อสรีร)** หมายความว่า จิตเป็นพลังงานนามธรรม ที่ไม่มีตัวตนให้มองเห็นหรือให้ถูกต้องได้ เหมือนกับร่างกาย แต่สามารถไปไหนมาไหนได้ ต่างแต่ว่าร่างกายเมื่อจะไปไหนนั้น ร่องรอยของการไปหรือการมาย่อมปรากฏ อย่างน้อยที่สุดก็ทำให้คนอื่นมองเห็น สำหรับจิตนั้นสามารถไปไหนมาไหนได้เหมือนร่างกายจริง แต่ไม่มีร่องรอยปรากฏให้เห็น ทั้งนี้เพราะจิตเป็นนามธรรมไม่มีตัวตน ไม่มีรูปร่างเหมือนร่างกาย

๔) **มีอำนาจที่อาศัย (กุหาสข)** หมายความว่า จิตนั้นแม้จะเป็นนามธรรม แต่ก็ต้องมีที่อยู่อาศัยเหมือนกัน ที่อยู่อาศัยของจิตที่เรียกว่า ถ้ามัน เมื่อว่าโดยกว้าง ก็หมายถึงร่างกายของเรา แต่เมื่อว่าโดยแคบเข้าก็หมายถึงหทัยวัตถุ (สมอง)

๓.๗.๓ ลักษณะเฉพาะของจิตปุณฺณ

ลักษณะโดยทั่วไปของจิตได้กล่าวมาแล้วในที่นี้ ผู้ซึ่งมุ่งศึกษาเฉพาะลักษณะจิตของปุณฺณ ซึ่งมีลักษณะเฉพาะที่ คั่นรน กวัดแกว่ง รักษาไว้ยาก ห้ามไว้ได้ยาก มันตกไปสู่อารมณ์กามเสมอ เห็นได้ยาก เป็นสภาวะที่ละเอียด เกิดดับเร็ว ดังนี้

๑) **คั่นรน (ผุทฺทน)** หมายความว่า คั่นรนออกไปรับอารมณ์ที่กระทบตามทวารต่าง ๆ ท่านเปรียบเหมือนปลาที่ถูกเหยี่ยวขึ้นบก ซึ่งมีแต่จะคั่นลงน้ำทำเสีย

๒) กวิตแกว่ง (จปल्ली) หมายความว่า ขาดความมั่นคง แม้บางครั้งจะมองดูสงบนิ่ง แต่เมื่อมีอารมณ์มากระทบเข้า ก็อดที่จะหวั่นไหวไปตามอารมณ์นั้นไม่ได้

๓) รักษาไวยาก (ทुरुกข) หมายความว่า การที่จะรักษาจิตให้มั่นคงคืออยู่แต่สิ่งที่ติตลอดเวลานั้น เป็นสิ่งที่ทำได้ยากมาก

๔) ห้ามไว้ได้ยาก (ทุนนิवारย) หมายความว่า ไม่ใช่แต่เพียงการรักษาจิตให้อยู่ในความดีเท่านั้นที่ทำได้ยาก แม้การห้ามจิตจากความชั่วคือ ความพยายามระงับจิตไม่ให้คิดในสิ่งที่ไม่ดีนั้น ก็ทำได้ยากเหมือนกัน

๕) ข่มได้ยาก (ทุนนิคุห) หมายความว่า เมื่อจิตเคลื่อนก่อกว้างอยู่กับความชั่วแล้ว การที่จะบีบบังคับให้จิตใจอดหย่างออกมาจากความชั่ว ก็เป็นสิ่งที่ทำได้ยาก(ความยากในข้อนี้เปรียบเหมือนกับการบีบบังคับคนติดยาเสพติด ไม่ให้เสพยาอีก เป็นสิ่งที่ทำได้ยาก) เพราะ

๖) มั่นคงไปสู่อารมณ์กามสมอ (กานนนิปาติน)

๗) เห็นได้ยาก (สุททุทส)

๘) เป็นสภาวะที่ละเอียด (สุนิปุ่น)

๙) เกิดดับเร็ว (ลหุ)^{๒๖}

จากลักษณะของจิตดังกล่าวนี้ แสดงให้เห็นได้ว่า จิตของปุณฺชนนั้น คั่นรณ กลับกลอก เกี่ยวเกาะอารมณ์กามตลอดเวลา การเกี่ยวเกาะเช่นนั้นเองที่ทำให้เราพลัดตกลงไปในหุบเหวแห่งอกุศลธรรมเนื่อง ๆ แม้ว่าบางครั้งความคิดที่เป็นกุศล จะเกิดขึ้นมาบ้าง แต่แล้วอกุศลธรรมก็จะเกิดขึ้นมาหลอกล่อ ให้เราหันหลังให้กับกุศลธรรมแล้วเดินตามมันไป จิตของปุณฺชน คกอยู่ในลักษณะเช่นนี้เอง จึงทำให้เราต้องประสบกับความทุกข์ยากอย่างใหญ่หลวง

๓.๗.๔ กระบวนการนำไปเกิดของจิต

กระบวนการนำไปเกิดของจิต หมายถึง กระบวนการที่จิตทำหน้าที่ ๒ ประการ คือ จุติวิญญาน และปฏิสนธิวิญญาน ดังนี้

๑) จุติวิญญาน คำว่า จุติ รูปศัพท์แปลว่า เคลื่อนย้าย แต่ในทางอภิธรรมหมายถึง การดับครั้งสุดท้ายของจิตในชาตินี้ หรือในชาติหนึ่งๆ เราได้ทราบกันมาแล้วว่า ตามปกติจิตของคนเรานั้น มีการเกิดดับอยู่ตลอดเวลา การดับครั้งสุดท้ายนั้น เราเรียกว่า จุตินิโรธ หรือ จุติวิญญาน คือ จิตที่บ่งให้รู้ว่า เราต้องตายแล้ว คนเราทุกคนตลอดถึงสัตว์ทุกประเภท เมื่อถึงคราวจะตาย สัญลักษณ์ประการแรกที่บ่งให้รู้ คือ การหมดความรู้สึกลงประสาทสัมผัสทั้ง ๕ สัญลักษณ์ต่อมา คือ ความคิดต่างๆ ในมโนทวารจะไม่เกิด จะอยู่ในอาการที่ไม่รู้สึกตัว ลักษณะอาการเช่นนี้แหละ ที่

^{๒๖} พ.ธ. ๒๕/๑๓/๑๕.

ภาษาอภิธรรมเรียกว่า จิตตภวังค์ และจิตที่ตกภวังค์นั้น หรือภวังค์จิตนี้เอง ซึ่งเป็นตัวการรักษาชีวิตให้ดำรงอยู่มาตลอดเวลานั้น แต่ว่ามีอาการเกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลานั้นก็ระดับรูปไป อันเป็นความดับครั้งสุดท้าย นั่นหมายความว่า ในชีวิตหนึ่ง ในชาติหนึ่ง ได้สิ้นสุดลงแล้ว เพราะเหตุที่การดับครั้งสุดท้าย หมายถึงการตายของคนและสัตว์ ภวังคจิตชนิดนี้ จึงมีชื่อเรียกว่า จุตติวิญญาณ

๒) ปฏิสนธิวิญญาณ คำว่า ปฏิสนธิ ตามรูปศัพท์แปลว่า กลับมาอีก แต่ในทางอภิธรรม หมายถึง การเกิดใหม่ การได้ชีวิตใหม่ ว่ากันโดยสถานะแล้ว จิตของคนและสัตว์ เมื่อดับแล้วก็เกิดใหม่ทันที ไม่มีอะไรที่จะมาคั่นไว้ไม่ให้เกิดได้เลย เพราะเหตุที่คนเราได้ชื่อว่าตาย เพราะจิตดับ และไปเกิดใหม่ก็เพราะจิตเกิด ในเมื่อดับแล้วก็เกิดทันที ก็หมายความว่า หลังจากตายแล้วคนเราเกิดใหม่ได้ชีวิตใหม่ทันที ภวังควิญญาณ(ที่ดับแล้ว) เกิดใหม่ เป็นเหตุให้ได้ชีวิตใหม่ นี้แหละเรียกว่า ปฏิสนธิวิญญาณ ซึ่งได้เชื้อ(กิเลส ตัณหา อุปาทาน) มาจากจุตติวิญญาณ ชีวิตใหม่ที่ได้หลังจากตายเพราะปฏิสนธิวิญญาณเป็นปัจจัยนี้ เป็นชีวิตที่สมบูรณ์แบบ กล่าวคือ มีร่างกายอวัยวะครบถ้วน ถอดแบบไปจากคนตาย ซึ่งเป็นเจ้าของร่างเดิม ตลอดถึงความรู้สึกนึกคิดต่างๆ ก็จะไม่เปลี่ยนแปลง ทั้งนี้เพราะปฏิสนธิวิญญาณได้รับเชื้อไปจากจุตติวิญญาณดังกล่าวมาแล้วนั่นเอง จึงเรียกว่าปฏิสนธิวิญญาณ

จากการศึกษาการนำไปเกิดของจิต จะเห็นได้ว่า ในกระบวนการแห่งการสืบต่อภพชาติหรือการเวียนว่ายตายเกิดนั้น จิตเป็นตัวสำคัญในการนำไปเกิด โดยมีกรรมเป็นปัจจัยที่จะนำไปสู่ภพนั้น ๆ ซึ่งถือว่ เป็นกระบวนการนำไปเกิดของจิต

๓.๘ กระบวนการเกิดใหม่

กระบวนการเกิดใหม่ หมายถึง กระบวนการที่จิตกำลังจะดับเพื่อถือปฏิสนธิในภพใหม่ ผู้วิจิยมุ่งจะกล่าวถึง ภาวะเกี่ยวกับการเกิด และอารมณ์ที่จิตยึดเหนี่ยว ดังนี้

๓.๘.๑ ภาวะเกี่ยวกับการเกิด

ภาวะการเกิดตามทัศนะของพระพุทธศาสนา เชื่อในเรื่องสังสารวัฏหรือ การเวียนว่ายตายเกิด และถือว่า คนเราทุกคนล้วนแล้วเคยเกิดมาทั้งนั้น จนนับชาติไม่ถ้วน บางคนเคยเกิดในสถานที่ที่ดีบ้าง บางคนเกิดในสถานที่ไม่ดีบ้าง ตามอำนาจแห่งผลกรรมที่ตนได้กระทำมา ปัญหาที่สงสัย คือกระบวนการเกิดใหม่แบบข้ามภพ ข้ามชาตินั้น จะเอาอะไรไปเกิดใหม่ และมีกระบวนการหรือวิธีเกิดใหม่ลักษณะเช่นใด แต่ที่นี้ ผู้วิจิยมุ่งจะได้อธิบายต่อไปนี้

ชีวิตของคนเรานั้นประกอบด้วยขันธ์ ๕ (เบญจขันธ์) ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ กล่าวโดยสรุป ขันธ์ ๕ ได้แก่ รูปกับนาม ส่วนที่เป็นรูปได้แก่ รูป ส่วนที่เป็นนามได้แก่ เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ พุทธศาสนาถือว่า รูปกับนามนั้น ต้องอาศัยกันและกัน เรียกว่า

เป็นเหตุเป็นปัจจัยแก่กันและกันเสมอ แต่เมื่อมีการตายเกิดขึ้น รูปกับนามนั้น จะต้องออกจากกัน โดยสิ้นเชิง ร่างกายจะต้องทิ้งไว้ในภพนี้ และนามธรรมหรือจิต จะต้องดำเนินการแสวงหาที่เกิดต่อไป

๓.๘.๒ อารมณ์ที่จิตยึดเหนี่ยว

อารมณ์ที่จิตยึดเหนี่ยวอันเป็นกระบวนการให้เกิดใหม่ ตามหลักของพระพุทธศาสนา เมื่อนมุษย์หรือสัตว์โลกทั้งหลายใกล้จะตาย จะแสดงพฤติกรรมออกมาทางจิต เรียกว่า มรณาสันนา-การ และวิดิจิต คือจิตที่ออกมารับอารมณ์ทางทวารทั้ง ๖ ในทวารใด ทวารหนึ่ง วิดิจิตของผู้ใกล้จะตายเรียกว่ามรณาสันนาวิดิ จะรับอารมณ์ ๓ ประการคือ กรรม กรรมนิमित และคตินิมิต จิตของผู้ใกล้จะตายจะห้วง หรือยึดอารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง คือ กรรม กรรมนิमित และคตินิมิต ดังนี้

๑) **กรรม** ได้แก่ กรรมอารมณ์ที่เกี่ยวกับกุศล และอกุศล ผู้ใกล้จะตายจะมีกรรมอารมณ์ปรากฏขึ้นอย่างใดอย่างหนึ่ง กรรมอารมณ์ที่เป็นกุศล จะปรากฏว่า คนเคยได้กระทำความดีมา เช่น ให้ทาน รักษาศีล บวชพระ เป็นต้น เมื่อจวนใกล้ตาย ภาวะจิตของเขาจะห้วงคิดถึงในสิ่งที่ดีที่งาม จิตใจที่จะเบิกบาน สดชื่น แจ่มใส ไม่เศร้าหมอง เวลาตายก็ตายอย่างสงบ ส่วนที่เป็นอกุศล ตรงกันข้ามกับกุศล จิตจะคิดถึงผลกรรมชั่วที่ตนเคยกระทำมา จิตใจจะเศร้าหมอง เวลาตายมักตายอย่างกระวนกระวาย หรือกระสับกระส่าย กุศลกรรมและอกุศลกรรมที่ได้กระทำมานั้นจะฝังอยู่ในจิตใจ(ภวังคจิต) ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า“ในสมัยนั้น กรรมทั้งหลายที่ตนทำไว้ก่อนนั้น ย่อมเกาะติดในจิตของบุคคล ผู้ใกล้ตายนั้น”^{๒๐} กรรมอารมณ์จะแสดงออกมาทางพฤติกรรมทางใจเท่านั้น

๒) **กรรมนิमित** ได้แก่ เครื่องหมาย หรืออุปกรณ์ในการทำกรรม กรรมนิमितนี้จะปรากฏได้ในทวารทั้ง ๖ (รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และใจ) กรรมประเภทนี้ จะแสดงนิमित หรือเครื่องหมายออกมาปรากฏของผู้ใกล้ตาย ถ้าเป็นฝ่ายกุศล ภาพกรรมนิमितจะเป็นภาพ เช่น โบสถ์ วิหาร โรงเรียน พระพุทธรูป เป็นต้น จิตของเขาจะยึดเหนี่ยวอารมณ์นั้น ย่อมทำให้ไปเกิดในสุคติ ถ้าเป็นฝ่ายอกุศล ภาพกรรมนิमितจะปรากฏออกมาเป็นภาพ ดาบ หอก มีด ปืน เป็นต้น คนประเภทนี้ เวลาตาย มีหุดติเป็นที่ห้วง

๓) **คตินิมิต** หมายถึง เครื่องหมายบอกให้ทราบคิด หรือภาพที่จะไปเกิดจะไปเกิดในสุคติภพ หรือทุคติภพ จะบอกทางให้เราทราบ ถ้าหากเป็นคตินิมิตฝ่ายกุศลจะนำไปสู่สุคติ จะปรากฏเป็นทิพยสมบัติ เทพบิดร วิมาน ปราสาท พระราชวัง เป็นต้น ถ้าฝ่ายอกุศล คตินิมิตนี้จะนำไปเกิดในทุคติจะปรากฏให้เห็นเป็นเปลวไฟ นายนิรยบาล สุนัข แร้ง กา นรก เป็นต้น คตินิมิตนี้ จะปรากฏในทวารทั้ง ๖ แต่ส่วนมากปรากฏทางจักขุทวารหรือ(ทางตา) และมนทวาร ทางใจ

^{๒๐}ม.ญ. ๑๔/๔๖๕/๓๕๐.

ด้วยเหตุนี้เองประเพณีไทย เมื่อบุคคลใกล้จะตาย พวกญาติพี่น้องจึงได้นิมนต์พระสงฆ์ มาเจริญพระพุทธมนต์ต่ออายุ แท้จริงแล้วการกระทำเช่นนี้เพื่อทำให้จิตใจสงบ ไม่ฟุ้งซ่าน ทำจิตใจ ให้เป็นสมาธิ ระลึกถึงพระรัตนตรัย เวลาตายก็จะไปสู่สุคติ

ดังนั้น กระบวนการเกิดใหม่ในพระพุทธศาสนาได้แก่จิต หรือวิญญาณ ในมหานิทานสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า “ถ้าวิญญาณไม่ก้าวลงสู่กรรมมารคา นามรูปจะเกิดอยู่ในครรภนั้นไม่ได้”^{๒๔} พระพุทธพจน์นี้ แสดงให้เห็นว่า จิตหรือวิญญาณนั้น ไม่ตายไปกับร่างกาย จะต้องไปแสวงหาที่อยู่ อาศัยใหม่ แต่จิตหรือวิญญาณอยู่ได้กฎแห่งไตรลักษณ์มีลักษณะ เกิด ดับ เกิด ดับทุกขณะ ตามหลัก พระพุทธศาสนา จุตวิิญญาณหรือจุตจิตได้แก่ วิญญาณที่ดับในชาติก่อน และปฏิสนธิวิญญาณที่เกิด ในภพใหม่ จุตวิิญญาณดับแล้วจึงส่งไปให้ปฏิสนธิวิญญาณอีกต่อไป

๓.๕ ภพภูมิที่สัตว์ไปเกิด

เนื่องจากกรรมเป็นเหตุปัจจัยนำสัตว์ทั้งหลายให้ต้องเวียนว่ายตายเกิดในวัฏสงสารตามภพ ภูมิต่าง ๆ และกรรมนั้น มีทั้งที่เป็นกุศลและอกุศล ดังนั้น หมู่สัตว์ที่เวียนว่ายจึงเกิดในที่ดีบ้าง ที่เลว บ้าง ตามกรรมที่ตนได้กระทำเอาไว้ ภพอันเป็นที่อยู่ของสัตว์จึงแบ่งออกเป็น ๓ ภพ ตามระดับของ กรรมที่ทำได้ กามภพ รูปภพ และอรุภพ ได้แก่

๓.๕.๑ กามภพ หมายถึง ภพอันเป็นที่อยู่ของสัตว์ผู้เสพทานที่ยังปรารถนากามเป็นอารมณ์ คือ ยังเกี่ยวข้องกับกามคุณ ๕ มี รูป รส กลิ่น เสียง และโผฏฐัพพะ เป็นต้น กามภพ ได้แก่ กามาวจร ภูมิ ๑๑ ภูมิ เรียงลำดับจากต่ำไปหาสูงดังนี้

- ๑) นรก เป็นภูมิที่ปราศจากความสุขสบาย สัตว์ทั้งหลายที่อาศัยอยู่ในภูมินี้ เรียกว่าสัตว์นรก ต้องเสวยทุกข์เวทนาอันแสนสาหัส หากความสุขสบายมิได้เลย
- ๒) เปรต เป็นพวกที่ไม่มีที่อาศัยอยู่โดยเฉพาะ แต่จะกระจายอยู่ทั่ว ๆ ไปตามป่า ตามภูเขา เหว เคาะ ทะเล มหาสมุทร
- ๓) อสุรกาย ได้แก่สัตว์ที่ปราศจากความรุ่งโรจน์ ความเป็นอิสระ และความสนุก รื่นเริง อสุรกายคือพวกอสูรหรืออสูระ
- ๔) เจริญาน เป็นภูมิของสัตว์ที่มีที่อยู่โดยเฉพาะ เจริญานมี ๒ ชนิด คือ ชนิดที่ เห็นได้ด้วยตา และชนิดที่ไม่เห็นได้ด้วยตา กล่าวคือมีทั้งที่เป็นสัตว์ใหญ่โต และที่เล็กตมมองไม่เห็น
- ๕) มนุษย์ เป็นภูมิที่จัดอยู่ในสุคติภูมิชั้นต่ำสุด

๖) จาตุมหาราชิกา คือ สวรรค์ สวรรค์ที่ท้าวหาราช ๔ ปกครอง ท้าวมหาราชทั้ง ๔ ได้แก่ ท้าวธตรัฐระ ท้าววิรุฬหก ท้าววิรุฬกะ และท้าวฤๅษะ หรือเวสสุวรรณบรรคาเทวดาทั้งหลายที่อยู่ในชั้นจาตุมหาราชิกานี้เป็นบริวารอยู่ภายใต้อำนาจของท้าวมหาราชทั้ง ๔ นี้

๗) ดาวดึงส์ คือ แคนแห่งเทพ ๓๑ มีท้าวสักกะ (พระอินทร์) เป็นใหญ่

๘) ยามา คือ แคนแห่งเทพผู้ปราศจากความทุกข์ ปราศจากความลำบากและมีความสุขที่เป็นทิพย์

๙) ดุสิต คือ แคนแห่งเทพผู้เฝ้าด้วยสิริสมบัติของคน เทวดาทั้งหลายในภูมินี้ มีความยินดีและชุ่มชื่นอยู่เป็นนิจ

๑๐) นิมมานรดี คือ แคนแห่งเทพผู้ยินดีในการเนรมิต เทวดาทั้งหลายที่อยู่ในภูมินี้ ย่อมเนรมิตกามคุณทั้ง ๕ ขึ้นตามความพอใจของตนแล้วมีความยินดีเพลิดเพลินในอารมณ์เหล่านั้น

๑๑) ปรนิมมิตวสวัตดี คือ แคนแห่งเทพผู้ยังอำนาจให้เป็นไปในสมบัติที่ผู้อื่นเนรมิตให้ เทวดาทั้งหลายที่อยู่ในภูมินี้ ย่อมเสวยกามคุณ ๕ ที่เทวดาองค์อื่นรู้ความต้องการของคนแล้วเนรมิตให้

๓.๕.๒ รูปภพ หมายถึง ภพของสัตว์ผู้เข้าถึงรูปฌาน ได้แก่ ภพของรูปพรหมทั้ง ๑๖ หรือ รูปาวจรภูมิ ๑๖ ชั้น อันเป็นชั้นที่ท้องที่ขวยอยู่ในรูป แม้จะละกามได้แล้ว แต่ก็ยังปรากฏรูปเป็นอารมณ์ สัตว์ที่เกิดในชั้นเหล่านี้จึงได้ชื่อว่า รูปพรหม สำหรับผู้ที่ได้ชื่อว่า พรหมนั้นย่อมมีความเจริญได้ทั้งทางโลก และทางธรรม ความเจริญทางโลกของพรหมนั้นคือ มีสวนดอกไม้เป็นที่ข่อนอารมณ์ มีบริวารตามสมควร สิ่งที่เป็นสมบัติของพรหมเหล่านี้ย่อมประเสริฐพิเศษกว่าของพวกเทวดาทั้งหลายในชั้นกามาวจร ส่วนความเจริญทางธรรมของพรหมคือ การมีศีล สมาธิ ปัญญา หรือ ฉานสมบัติ อภิญญา และพรหมวิหารธรรม เป็นต้น

รูปาวจรภูมิ ๑๖ ชั้นนี้ แบ่งตามระดับขีดชั้นของฌานที่ได้เป็น ๔ ลำดับ คือ ปฐมฌานภูมิ ๓ ทุตติฌานภูมิ ๓ ตติยฌานภูมิ ๓ จตุตถฌานภูมิ ๗

๓.๕.๓ อรูปภพ หมายถึง ภพของสัตว์ที่เข้าถึงอรูปฌาน ได้แก่ อรูปาวจรภูมิ ๕ เป็นชั้นที่ท้องที่ขวยอยู่ในอรูป แม้จะละกามละรูปได้แล้ว แต่ยังไม่ปรารถนาเป็นอรูป สัตว์ที่เกิดในชั้นเหล่านี้จึงได้ชื่อว่าอรูปพรหม คือ เป็นพรหมที่ไม่มีรูป มีแต่นามขันธ์ ๔ เกิดขึ้นคิดต่อกันโดยไม่มีระหว่างกัน นับตั้งแต่ปฏิสนธิเป็นต้นมา

๓.๑๐ การเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ

การเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏนี้ ผู้วิจัยมุ่งศึกษา องค์ประกอบของการเกิด กำเนิดของสัตว์ และองค์ประกอบของการเกิดเป็นคน ดังนี้

๓.๑๐.๑ องค์ประกอบของการเกิด

พระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสไว้กับพระอนานท์ ดังปรากฏในภวสูตร^{๒๕}ว่า คนเกิดขึ้นมาได้ เพราะมีองค์ประกอบ ๓ ประการ คือ

- ๑) วิญญาณ ซึ่งเปรียบเหมือนเมล็ดพืช (วิญญาณ พิษ)
- ๒) วิญญาณนั้นมีกเลสซึ่งเปรียบเหมือนยางเหนียวในเมล็ดพืช (คณหาสิน โห)
- ๓) มีกรรม ซึ่งเปรียบเหมือนที่นา (กมม เขตต์)

เมื่อครบองค์ประกอบทั้ง ๓ ประการ คือ ๑ มีเมล็ด ๒ เมล็ดพืชนั้นยังมีพลังศักดิ์ที่จะเกิดขึ้นได้และ ๓ มีที่ดินดีพอที่ให้พืชนั้นงอกก็ฉนั้นนั้น เมื่อถึงพร้อมด้วยองค์ประกอบทั้ง ๓ ดังกล่าว ก็จะมีกำเนิดเกิดขึ้น ดังนั้น จึงเรียกว่า องค์ประกอบของการเกิด

๓.๑๐.๒ กำเนิดของสัตว์

การกำเนิดของสัตว์นั้น คือ การบังเกิดของสัตว์โลก ทั้งที่เป็นมนุษย์ สัตว์ดิรัจฉาน เทวดา และพรหม พระพุทธเจ้าก็ตรัสไว้ในมหาสีหนาทสูตร^{๒๖}ว่า มีกำเนิดของสัตว์อยู่ทั้งหมด ๔ กำเนิด คือ เกิดในครรภ์ ในไข่ ในสิ่งบุคคลเนาหรือขึ้นแฉะ และ อุบัติขึ้นมาเอง ดังนี้

๑) ชลาพุชโยนิ ได้แก่ สัตว์ที่ถือปฏิสนธิและเจริญเติบโต เมื่อถึงกำหนดเวลา ก็คลอดอกออกจากครรภ์ หรือมดลูกของมารดา เช่น คน แมว สุนัข โคน เป็นต้น

๒) อัมพาชโยนิ ได้แก่ สัตว์ที่เกิดในฟองไข่ แล้วฟักออกมาเป็นตัว เช่น นก ไก่ งู กระจับปี่ เป็นต้น

๓) สัตถชโยนิ ได้แก่ สัตว์ที่เกิดจากเชื้อรา ของสกปรก สิ่งบุคคลเนาหรือขึ้นแฉะ เช่น หนอน ลูกน้ำ เชื้อโรค เป็นต้น

๔) โอปปาติกโยนิ ได้แก่ สัตว์ที่เกิดโดยผู้ค้ำขึ้น เติบโตเป็นผู้ใหญ่โดยไม่ต้องผ่านการเป็นทารก ไม่ต้องอาศัยมารดาบิดา เมื่อค้ำยังไม่ทอดทิ้งระริระไว้ เช่น เทวดา หรือ สัตว์วันรภ เป็นต้น

กำเนิดมี ๔ อย่างดังกล่าว ใครจะไปถือกำเนิดไหน ก็เป็นไปตามกรรมที่ทำไว้ อย่างเช่นจะมากัดในกำเนิดคน เพราะอาศัยบุญกุศล เบญจศีล เบญจธรรม เมื่อมีคุณธรรมก็เป็นอันมีคุณสมบัติพื้นฐานที่เกิดให้กำเนิดคนได้แล้วแต่กรรม

^{๒๕} อัง.ติก. ๒๐/๕๑๗/๒๑๒.

^{๒๖} ม.นุ. ๑๒/๑๖๕/๑๐๑-๑๐๒.

๓.๑๐.๓ องค์ประกอบของการเกิดเป็นคน

การที่จะเกิดขึ้นมาปรากฏเป็นคนในโลกนี้ได้จะต้องประกอบอีก ๓ อย่างอีกต่อหนึ่ง ดังที่พระพุทธเจ้าคริสต์ไว้ในมหาตมหาสังขยสูตร^{๒๖๖}ว่าการจะเกิดเป็นคนในชาตินี้ได้จะต้องประกอบ ๓ อย่างคือ

- ๑) มารดาบิดาอยู่ร่วมกัน
- ๒) มารดามีระดู หรือมีประจำเดือน
- ๓) มีโอปปาติกะ หรือวิญญาณมาปฏิสนธิในครรภ์

ในองค์ประกอบ ๓ อย่างนั้น มารดามีระดู หมายถึง มารดามีไข่ และในขณะที่เดียวกับบิดาก็มีสเปิร์ม ทั้งไข่ และสเปิร์มนั้นเป็นส่วนของรูป ซึ่งเป็นกรรมพันธุ์ที่ถ่ายทอดมาจากพ่อแม่^{๒๖๗} บรรดาองค์ประกอบทั้ง ๓ นั้น ต่างมีความสำคัญด้วยกัน ไม่อาจแยกจากกันได้เพราะครรภ์ไม่อาจตั้งขึ้นได้หากขาดองค์ประกอบอย่างใดอย่างหนึ่ง แต่ในบรรดาองค์ประกอบทั้ง ๓ ข้อนี้ ข้อสุดท้ายสำคัญที่สุดเพราะนอกจากครรภ์จะตั้งขึ้นไม่ได้ หากไม่มีวิญญาณมาปฏิสนธิแล้ว ยังมีความสำคัญในด้านอื่นอีกคือ แม้เมื่อตั้งครรภ์แล้ว หากวิญญาณได้จุติจากไป ครรภ์นั้นก็แห้ง หรือคลอดมาแล้ว วิญญาณเกิดจุติจากไป คนนั้นก็ตายเช่นกัน

๓.๑๑ ลำดับแห่งการพัฒนาการของทารกในครรภ์

ลำดับแห่งการพัฒนาการของทารกในครรภ์ คือ กระบวนการเปลี่ยนแปลงของทารกในครรภ์ที่เกิดขึ้นหลังจากถือปฏิสนธิ ในที่นี้ ผู้วิจัย มุ่งศึกษาลำดับแห่งการพัฒนาการของทารกในครรภ์ ในอินทกสูตร อังคสังยุต ซึ่งพระพุทธเจ้าได้คริสต์ถึงการก่อเกิดมนุษย์ที่เจริญเติบโตอยู่ในครรภ์มารดาไว้ว่า

ปฐม อกธ ใหล	กธธา ใหล อพทุติ
อพทุทา รายเด เปสี	เปสี นิพพคตติ ขโน
ฉนา ปสาชา ชนฺตติ	กธธา โฉนา นขาปี จ
ชณฺเจสุช กุณฺเชติ มาตา	อญฺฉ ป่าณฺเจฯ โฉชนํ
เดณ โส คคฺคฺช อาเปติ	มาตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺต
แปลความว่า	

^{๒๖๖} ม.ม. ๑๒/๔๕๒/๔๘๘.

^{๒๖๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) อรรถาธิบายในพระอภิธรรม, ๕๓๖ หน้า, หน้า ๘.

“รูปนี้เป็นกลละก่อนจากกลละเกิดเป็นอัพพะตะ จากอัพพะตะ เกิดเป็นเปลี จากเปลีเกิดเป็นฉนะ จากฉนะเกิดเป็น ๕ ปุ่ม (ปัญญาสาขา) ต่อจากนั้นก็มีความ ขน และเล็บ (เป็นต้น) มารดาของทารกในครรภ์นั้น บริโภคข้าวน้ำ โภชนาหารใด ทารกอยู่ในครรภ์นั้นย่อมมีชีวิตอยู่ในครรภ์ ได้ด้วยอาหารในครรภ์ มารดา”^{๒๘}

กลละนั้น เป็นหน่วยที่เล็กที่สุดของร่างกายที่ก่อกำเนิดขึ้นมา อันเป็นกรรมพันธุ์ที่มาจากพ่อแม่โดยตรง ในอรรถกถาพระวินัย กล่าวถึงรูปลักษณะของกลละไว้ว่า “กลละของหญิงชามีขนาดเท่าหยาดน้ำมันงาที่หยั่งขึ้นมาด้วยปลายขนทรายข้างหนึ่ง (คือปลายขนทรายขึ้นมา)ใสแจ๋ว”^{๒๙} ฉะนั้นกลละ ก็คือเซลล์ ตามหลักชีววิทยานั้นเอง

ในอรรถกถาสารัตถ์ปกาสินี ได้อธิบายถึงการเจริญเติบโตของทารกในครรภ์มารดาตามที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในพระสูตรข้างต้น โดยขยายความคากลจากพระสูตรข้างต้นนั้นไว้ว่า

ในสัปดาห์แรกแห่งการปฏิสนธินั้น เกิดเป็นรูปกลละ คือเป็นหยดน้ำใสเหมือนน้ำมันงา

ในสัปดาห์ที่ ๒ หลังจากกลละรูปได้เกิดเป็นอัพพะตะขึ้นซึ่งมีลักษณะเป็นฟองสีดกมีย่นใส่นเนื้อ

ในสัปดาห์ที่ ๓ หลังจากอัพพะตะรูปได้เกิดเป็นเปลีรูป ลักษณะเหมือนชิ้นเนื้อเหลว ๆ สีแดง

ในสัปดาห์ที่ ๔ จากเปลีรูปได้เกิดเป็นฉนรูปขึ้น ซึ่งมีลักษณะเป็นก้อนมีลักษณะเหมือนไข่ไก่ และในสัปดาห์ที่ ๕ หลังจากฉนรูปจึงได้เกิดปัญญาสาขา คือ รูปนั้นออกเป็น ๕ ปุ่ม คือ เป็นศีรษะ ๑ มือ ๒ เท้า ๒ ต่อจากนั้นคือ ในระหว่างสัปดาห์ที่ ๑๒ ถึงสัปดาห์ที่ ๔๒ ผมห ขน เล็บ ก็ปรากฏขึ้น

จากการศึกษาลำดับแห่งการพัฒนาการของทารกในครรภ์ เป็นการชี้ให้เห็นได้ชัดว่า การเวียนว่ายตายเกิด หรือสังสารวัฏมิได้อยู่อย่างแน่นอน

๓.๑๒ ข้อพิสูจน์เกี่ยวกับการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ

ปัญหาที่เรามักได้ฟังอยู่เสมอก็คือ มีข้อพิสูจน์อะไรบ้างหรือไม่ว่า มีการเวียนว่ายตายเกิดหรือตายแล้วต้องเกิดอีกเมื่อยังมีกิเลสอยู่ในที่นี้ ผู้วิจัยมุ่งศึกษา ข้อพิสูจน์ ๑๒ ประการ ความแตกต่างกันในอุปนิสัช อุปนิสัชชั๋วหรือศีลโดยสันดาน เด็กอัจฉริยะ หญิงที่มีลักษณะชาย หรือชายมีลักษณะหญิง ความหวาดกลัวที่อธิบายไม่ได้ มิตรภาพ หรือความรักที่เกิดขึ้นในปัจจุบันทันด่วน

^{๒๘} ส.ส. ๑๕/๘๐๓/๓๐๓.

^{๒๙} วิ.อ. ๑/๕๓๕.

ความรู้สึกกับบุคคลอื่น การสะกดจิต การระลึกชาติ และหลักฐานที่พระองค์คริสต์ไว้ใน พระไตรปิฎก ดังนี้

๓.๑๒.๑ เด็กในครอบครัวเดียวกัน เกิดจากพ่อแม่เดียวกัน อยู่ในสิ่งแวดล้อมเดียวกัน แต่มีความโน้มเอียงต่างกัน แม้แต่ฝาแฝดเดียวกัน ก็ยังแตกต่างกันในอุปนิสัยแสดงว่า ร่องรอยในอดีตของพวกเราไม่เหมือนกัน บางคนอาจมีความโน้มเอียงทางดนตรี บางคนทางศิลปะ บางคนทางวิทยาศาสตร์ และบางคนทางศาสนาปรัชญา แสดงถึงความผูกใจรักในสิ่งนั้นๆ ของเขาในอดีต มีโซ่สัมพันธ์มาถึงปัจจุบัน คนสำคัญในทางใด มักมีทำที่ในทางนั้นมาแต่วัยต้นที่ตีความโน้มเอียง และความสามารถโดยกำเนิดของบุคคลดังกล่าว ย่อมสนใจงานในอดีตของเขา ดังนั้นความสามารถต่างๆ ของบุคคล จึงไม่สูญหายหลังจากตายแล้ว ความสามารถของเขาได้ติดตามไปกับดวงวิญญาณของเขานั้นเอง

๓.๑๒.๒ อุปนิสัยชั่วหรือดีโดยสันดานของเด็กอีกอย่างหนึ่งเป็นเรื่องน่าพิจารณา เด็กบางคนมีพ่อแม่ดีแต่ตัวเองดีไม่ได้ บางคนมีพ่อแม่ดี แต่ตัวเองแสดงอุปนิสัยอันดีเลิกลอกมา เด็กที่พ่อแม่ดี แต่ตัวเองดีไม่ได้นั้น ไม่ใช่พ่อแม่ไม่อบรมสั่งสอน ปล่อยปละละเลยประการใด ความจริงพ่อแม่ สั่งสอนอบรมให้การศึกษาเหมือนกับลูกคนอื่น ๆ แต่สันดานชั่วอันติดตัวมาจากชาติก่อนของเด็กหนามาก จนไม่อาจขัดเกลาให้เปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีไปในชาติเดียวได้

๓.๑๒.๓ เด็กอัจฉริยะ เป็นการแสดงถึงร่องรอยแห่งความทรงจำในอดีตที่เห็นได้ชัดเจน ความอัจฉริยะของเขเอง ได้เด่นออกมาโดยที่หลักแห่งพันธุกรรมไม่สามารถบอกได้ เด็กบางคนอัจฉริยะทางคำนวณ บางคนทางดนตรี บางคนทางศิลปะต่างๆ โดยที่บรรพบุรุษไม่เคยมีอาชีพทางนั้นมาเลย อายุของเขาเพียง ๗ ขวบ ๑๐ ขวบ แต่มีความสามารถทางดนตรี คณิตศาสตร์ หรือศิลปะ เทียบเท่าผู้สูงอายุที่มีความชำนาญทางการนั้นๆ โดยเฉพาะอันนี้ แสดงให้เห็นความสามารถของเขาตั้งสมไว้ในอดีตมิได้สาบสูญไปเลย คงประจำ เป็นคุณสมบัติติดตัวเขาอยู่ตลอดเวลา

๓.๑๒.๔ หญิงที่มีลักษณะชาย หรือชายที่มีลักษณะหญิงนั้น แสดงถึงความเคยชินในอดีต คืออุปนิสัยและเพศเดิมติดตัวมาด้วย ตามหลักฐานทางพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าเคยตรัสว่า คนที่ท่องเที่ยวอยู่สังสารวัฏนั้น เคยเกิดเป็นชายบ้างหญิงบ้างมาแล้วอย่างนับไม่ถ้วน บางชาติเป็นชาย บางชาติเป็นหญิง ความสัมพันธ์ของวิญญาณหรือของบุคคลที่ท่องเที่ยวอยู่ในสังสารวัฏด้วยกันนั้นมีแทบทุกแบบ คือเคยเป็นสามีภรรยากันบ้าง เคยเป็นมารดาบุตรธิดากันบ้าง เคยเป็นมิตรศัตรูกันบ้าง สายใยแห่งชีวิตมนุษย์จึงดูยุ่งเหยิง ยากที่จะสาวได้ คนที่เคยรักกันมาอย่างสุดค้ำ ก็จะถูกชักนำมาพบกัน ชาติแล้วชาติเล่าในลักษณะต่าง ๆ เช่น เป็นพ่อแม่ พี่น้อง คนรัก ทั้งนี้เพื่อให้ความรักช้อนชูชั้นสมบูรณ์ในทุก ๆ ด้าน

๓.๑๒.๕ ความหวาดกลัวที่อธิบายไม่ได้ เช่น บางคนกลัวน้ำทะเล โดยที่ในชีวิตของเขาในชาติปัจจุบันไม่เคยเกี่ยวข้องกับน้ำทะเลมาเลย แสดงถึงความทรงจำในอดีตที่เขาเคยประสบมาในชาติก่อน เขาอาจเคยตาย หรือได้รับความลำบากเพราะน้ำทะเล ความหวาดกลัวในครั้งนั้นยังคงสถิตอยู่ในดวงวิญญาณของเขา

๓.๑๒.๖ มิตรภาพ หรือความรักที่เกิดขึ้นในปัจจุบันทันด่วนโดยไม่มีสาเหตุใดในปัจจุบัน แสดงถึงความรักในอดีตซึ่งครอบงำดวงจิตของเขาอยู่ เขาเคยรักกันมาในชาติก่อนๆ ในกรณีความเกลียดชังที่เกิดขึ้นในปัจจุบันทันด่วนก็ทำนองเดียวกัน แสดงถึงความเคยเป็นศัตรูกันมาก่อน

๓.๑๒.๗ ความรู้สึกว่าตนเองรู้จักกับบุคคลนั้นๆ มาก่อนทั้งๆ ที่เพิ่งเห็นเป็นครั้งแรกในชีวิต ประสบการณ์ในชาติของเขา ก่อน เรื่องนี้เกิดแก่คนแทบทุกคน

๓.๑๒.๘ นักจิตวิทยาในสมัยปัจจุบันบางท่าน สะกดจิตให้คนระลึกถึงเรื่องเก่าๆ ที่ลืมมาถึง ๑๒ ปีได้ บางท่านทดลองสะกดจิตหญิงคนหนึ่งไปถึง ๔ ชาติ

๒.๑๒.๙ เมื่อคนระลึกชาติได้ซึ่งมีอยู่มากเหมือนกันและมีอยู่ทุกทวีปของโลก แสดงว่าชาติก่อนมีอยู่จริง การเวียนว่ายตายเกิดเป็นเรื่องจริง

๓.๑๒.๑๐ พระพุทธเจ้าทรงได้พระญาณอย่างหนึ่งเรียกว่า บุปเพนิวาสานุสสติญาณ แปลว่าพระญาณที่สามารถระลึกถึงเหตุการณ์ในชาติก่อนได้ พระองค์ได้ญาณนี้โดยบำเพ็ญเพียรทางจิต ทำพระมนัสให้บริสุทธิ์ พระองค์ตรัสไว้ในพระไตรปิฎก และคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนามีเรื่องอยู่มากมายอันแสดงถึงการเวียนว่ายตายเกิด นรก สวรรค์ เทวดา โลกของโอปปาคิยะ ใครก็ตามที่ดำเนินตามทางที่พระองค์ตรัสไว้ ก็จะสามารถได้รับผลเช่นเดียวกับพระองค์ แสดงว่าไม่ใช่เป็นเรื่องลอยๆ แต่คนทุกคนสามารถพิสูจน์ได้ด้วยตนเอง

ตามที่กล่าวมานี้ เป็นข้อพิสูจน์เกี่ยวกับการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ

๓.๑๓ หลักธรรมอันเป็นเหตุสิ้นไปแห่งสังสารวัฏ

หลักธรรมอันเป็นเหตุสิ้นไปแห่งสังสารวัฏ หมายถึง หลักธรรมที่ส่งผลให้ผู้ปฏิบัติดับกิเลสตัณหาได้ หรือทำให้ทุกข์สิ้นไป พ้นจากการเวียนว่ายตายเกิด ซึ่งในที่นี้ ผู้วิจัยมุ่งศึกษาโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ คือ สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อธิธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โภชณกัฏ ๗ และมรรคมีองค์ ๘ ดังนี้

๑๑ วติน อินทสระ, หลักคำสอนสำคัญในพระพุทธศาสนา(พุทธปรัชญาอรรถาธิบาย), อ้างแล้ว,

๓.๑๒.๑ สติปัญญา ๔

สติปัญญา แปลว่า ที่ตั้งของสติ การที่สติเข้าไปตั้งอยู่ คือ สติกำกับอยู่ หมายถึง วัตถุประสงค์ในการใช้สติให้เกิดผลดีที่สุดในการพัฒนาปัญญา เพื่อกำจัดกิเลส และความทุกข์เพื่อ บรรลุพระนิพพาน ในที่นี้ผู้วิจัย มุ่งศึกษาในมหาสติปัญญาสูตร^{๓๖} ซึ่งมี ๔ หมวด คือ กายานุปัสสนา เวทนานุปัสสนา จิตตานุปัสสนา และธรรมานุปัสสนา ดังนี้

๑) กายานุปัสสนาสติปัญญา สติกำหนดพิจารณาภายใน ๖ บรรพคือ อานาปาน บรรพ อิริยาปถบรรพ สัมปชัญญะบรรพ ปฏิถมณสิการบรรพ ธาตุมนสิการบรรพ และนะสวีกา บรรพ ดังนี้

อานาปานบรรพ ให้ใช้สติพิจารณาลมหายใจเข้า หายใจออก โดยใช้สติ กำหนดรู้ลักษณะของลมหายใจ ว่าขวยสั้นอย่างไร และดูแลการเปลี่ยนแปลงของร่างกายและอารมณ์ ที่เกิดจากลมหายใจ ให้มีความรู้เท่าทัน และเข้าใจจนหมดความยึดมั่น ในกายนี้ที่มีลมหายใจเป็น องค์ประกอบหนึ่ง

อิริยาปถบรรพ ให้ใช้สติพิจารณาอาการเคลื่อนไหวของร่างกายที่เป็น อิริยาปถใหญ่ๆ คือ เดิน ยืน นั่ง นอน ให้เห็นว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงไปตลอดเวลา ไม่สามารถจะ ดำรงอยู่ในอิริยาปถหนึ่งอิริยาปถใดได้ตลอดไป ด้วยเหตุที่มีความจำเป็นในการดำเนินชีวิตและการ ดับทุกข์เวทนาที่เกิดจากการดำรงอยู่ในอิริยาปถใดนานๆ จะเห็นว่าเราไม่สามารถบังคับบัญชาให้ เป็นตั้งใจปรารถนาได้

สัมปชัญญะบรรพ ให้ใช้สติพิจารณาอิริยาปถย่อยๆต่างๆ คือ การก้าว การถอย การเลี้ยว การทรงบาตรจีวร การฉัน การอุจจาระปัสสาวะ เป็นต้น หมวดนี้ต้องการ ให้พิจารณาให้ละเอียดลงไปถึงการเคลื่อนไหวของร่างกายนี้ ส่วนมีความจำเป็นมีเหตุมีผลของการ กระทำ อย่าเข้าไปยึดว่า จะต้องเป็นอย่างนั้นอย่างนั้น ต้องมีความเกิด และความดับ สลับปรับเปลี่ยน ไปอยู่ตลอดเวลา

ปฏิถมณสิการบรรพ ให้ใช้สติพิจารณาร่างกายนี้ว่าประกอบด้วยอาการ ๓๒ ประการ คือ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เป็นต้น ไม่มีส่วนใดไม่มีตัวตนที่เราต้องยึดมั่น เป็นเพียง องค์ประกอบของร่างกายทั้งหลายมารวมตัวเท่านั้น

ธาตุมนสิการบรรพ ให้ใช้สติพิจารณาร่างกายนี้ว่าเป็นเพียงธาตุ ๔ คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม ธาตุไฟ มาประกอบกันเข้าเรียกว่า คน เมื่อแยกออกจากธาตุแล้วก็จะไม่มี อะไรเป็นแก่นสาร เป็นเพียงการรวมตัวของธาตุ ๔ เท่านั้น

^{๓๖} ที.ม. ๑๐/๒๗๓-๓๐๐/๓๒๕-๓๕๑.

แนวสรีรวิทยาการรพ ให้ใช้สติพิจารณาร่างกายนี้เมื่อสิ้นชีพ ต้องมีการเปลี่ยนแปลงไปต่าง ๆ ไม่คงทนถาวรได้ในที่สุดก็กลายเป็นดิน เป็นน้ำ เป็นลม กลับสู่ความเป็นธาตุ ๔ สติปัญญา ๔ หมวดว่าด้วยที่ตั้ง ภาวะที่ตั้งแห่งสติ คือ ร่างกาย และร่างกายนี้ ให้ผู้ปฏิบัติพิจารณาความจริงของร่างกายนี้เป็นธรรมเป็นอย่างไร มีความแปรปรวน เมื่อเข้าใจความจริงอย่างนี้แล้ว จะทำให้หมดความยึดมั่น ในกาย ความสำคัญในกายนี้คือ ตัวตนที่ต้องคอยยึดถือ ครอบครอง และหวงแหน เมื่อเข้าใจความจริงของร่างกายแล้วก็เกิดกายปล่อยวางสละคืน ไม่พัวพันอยู่แต่กายนี้ อีกต่อไป

๒) เวทนานุปัสสนาสติปัญญา คือการใช้สติพิจารณาถึงเวทนาที่เกิดขึ้นไม่ว่าจะเป็น สุขเวทนา ทุกขเวทนา หรือไม่ทุกข์ไม่สุขและเวทนานั้นจะเกิด เพราะมีอามิสเป็นวัตถุที่ทำให้เกิดเวทนาขึ้นหรือ ไม่มีอามิสเป็นวัตถุแต่เป็นธรรมารมณ์ อันปราศจากอามิส เช่น ความปลื้มปีติ สุขใจ เพราะประสบผลสำเร็จอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นต้น การมีสติเข้าไปรู้เวทนาต่างๆ ดังนั้น ทำให้เกิดความเข้าใจในชีวิตว่า ตัวนี้ทุกข์มีสุขปะปนกัน และทุกขนั้นขึ้นอยู่กับเหตุปัจจัย มิใช่การเกิดลอย ๆ ความเข้าใจอย่างนี้ ทำให้เกิดการยอมรับตามธรรมชาติว่า จะต้องเป็นอย่างนี้ เมื่อคราวมีสุขจะได้ไม่หลงละเลิกกับความสุข จนเกิดความประมาท มัวเมา พอมีทุกข์ก็ไม่ท้อแต่สิ้นหวัง คิดว่าสักวันความสุขจะต้องหมดไป เพราะเข้าไปในปัจจัยของทุกข์และสุขนั้น ทำให้รู้จักสร้างเหตุปัจจัยให้เหมาะสมกับสิ่งที่ต้องการ ความสุขก็สร้างเหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดความทุกข์ ต้องการพ้นทุกข์ก็ไม่สร้างเหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดทุกข์ ทุกข์จึงไม่เกิดขึ้น

๓) จิตตานุปัสสนาสติปัญญา เป็นการกำหนดสติพิจารณาความรู้สึกนึกคิดต่างๆ ในจิตใจของคนเราประกอบด้วย ความ โกรธ ความ หลง โดยให้พิจารณาจิตในทุกขณะว่า ขณะนั้นๆ ประกอบด้วยองค์ประกอบอะไร คือจิตมีราคะ จิตไม่มีราคะ จิตมีโทสะ จิตไม่มีโทสะ จิตมีโมหะ จิตไม่มีโมหะ เข้าไปกำหนดรู้รู้อย่างนี้ พร้อมกับกำหนดรู้เหตุที่ทำให้จิตเป็นไปอย่างนั้นๆ ด้วย เมื่อมีสติเข้าไปพิจารณาเข้าไปรู้อย่างนี้แล้ว สติจะช่วยกันไม่ให้เกิดกิเลสต่าง ๆ หรือเป็นการรู้เท่าทันกิเลส ทำให้ไม่ตกไปสู่อำนาจของกิเลสต่าง ๆ หรือเป็นการรู้เท่าทันกิเลส ทำให้ไม่ตกไปสู่อำนาจของกิเลสต่าง ๆ ได้

๔) ธรรมานุปัสสนาสติปัญญา เป็นการกำหนดสติพิจารณาธรรมต่างๆ ได้แก่ นิรวรรณ ๕ ขันธ์ ๕ อายุคนะ ๑๒ โพชนงค์ ๑ และอริยสัจ ๔ ซึ่งเป็นหมวดธรรมที่เกี่ยวข้องกับชีวิต และการบรรลุตศธรรม ๓ หมวดแรก คือ นิรวรรณ ขันธ์ และอายุคนะเป็นการพิจารณาสภาวธรรมที่เกิดขึ้นเมื่อต้องเกี่ยวข้องกับโลกสังคัม โดยมีร่างกายเป็นศูนย์กลาง ได้แก่ ขันธ์ ๕ ที่ประกอบด้วยรูป เวทนา สัญญา สังขารและวิญญาณ มีสื่อกลาง คือ อายุคนะภายในและภายนอกเป็นดั่งเชื่อมประสาน ทำให้เกิดการเชื่อมนิรวรรณต่างๆ การเข้าไปรู้เท่าทันรู้สภาวธรรมต่างๆ จนเกิดความปล่อยวางหรือรู้

วิธีต่างๆ ที่จะปฏิบัติอย่างไรกับสิ่งเหล่านั้น ส่วนธรรม ๒ หมวดสุดท้ายคือ โปษณงค์ และอริยสัง
เป็นการดำเนิน ไปของจิตเมื่อเข้าใจความจริงของชีวิตและโลกแล้ว ก็จะดำเนิน ไปสู่มรรคและผลอัน
เป็นส่วนนำไปสู่การบรรลุธรรม และสิ้นสังสารวัฏไปในที่สุด

๓.๑๓.๒ สัมมปธาน ๔

สัมมปธาน ๔ หรือในบางสูตรเรียกว่า ปธาน ๔ คือ มีความเพียร ๔ ประการ
ที่ปรากฏใน ๒ ปธานสูตร^{๑๑} และสังวรสูตร^{๑๒} ดังนี้

๑) สังวรปธาน เพียรระวังไม่ให้บาปอกุศลเกิดขึ้นในสันดาน

๒) ปหานปธาน เพียรละบาปอกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว

๓) ภาวนापธาน เพียรให้กุศลเกิดขึ้นในสันดาน

๔) อนุรักษนปธาน เพียรรักษากุศลที่เกิดขึ้นแล้วไม่ให้เสื่อม

สัมมปธาน ๔ นั้น เป็นหมวดธรรมหนึ่งที่อยู่ในมรรคมีองค์ ๘ เป็นความเพียรที่
ผู้ปฏิบัติต้องปฏิบัติอยู่อย่างสม่ำเสมอ ความเพียรเป็นคบะที่แผดเผากิเลสให้เหือดแห้งไป จน
นำไปสู่การบรรลุธรรมสิ้นภพชาติต่อไป

๓.๑๓.๓ อิทธิบาท ๔

อิทธิบาท ๔ คือ คุณเครื่องให้ถึงความสำเร็จ คุณธรรมที่นำไปสู่ความสำเร็จแห่งผล
ที่มุ่งหมาย ๔ ประการ ได้แก่ ฉันทะ วิริยะ จิตตะ และวิมังสา ดังนี้

๑) ฉันทะ ความพอใจ คือความต้องการที่จะทำ ใฝ่ใจรักที่จะทำสิ่งนั้นอยู่เสมอ
และปรารถนาที่จะทำให้ได้ผลดียิ่งๆขึ้นไป

๒) วิริยะ ความเพียร คือขยันหมั่นประกอบสิ่งนั้นด้วยความพยายาม เข้มแข็ง
อดทน เอาธุระไม่ทอดอย

๓) จิตตะ ความคิด คือ ตั้งจิตรับรู้ในสิ่งที่ทำนั้นด้วยความคิด ความที่จิตฝักใฝ่ไม่
ปล่อยใจให้หึ่งข่านให้ล่อยไป

๔) วิมังสา ความไตร่ตรองหรือทลลงคือหมั่นใช้ปัญญาพิจารณาใคร่ครวญ
ตรวจตราหาเหตุผล และตรวจสอบข้อข้อห่อนในสิ่งที่ทำนั้น มีการวางแผน วัดผล คิดค้นวิธีแก้ไข
ปรับปรุง เป็นต้น^{๑๔}

^{๑๑} อ.จตุก. ๒๑/๑๓/๑๗-๑๘.

^{๑๒} อ.จตุก. ๒๑/๑๔/๑๘.

^{๑๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๖-๑๘๗.

สำหรับอิทธิบาท ๔ ที่มีกล่าวไว้ในพระไตรปิฎกเป็นข้อความที่มุ่งคุ้มครอง
นิพพานเป็นสำคัญ ดังนี้

- ๑) ภิกษุในศาสนานี้ เจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยฉันทสมาธิประธานสังขาร
 - ๒) ภิกษุในศาสนานี้ เจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยวิริยสมาธิประธานสังขาร
 - ๓) ภิกษุในศาสนานี้ เจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยจิตตสมาธิประธานสังขาร
 - ๔) ภิกษุในศาสนานี้ เจริญอิทธิบาทอันประกอบด้วยวิมมังกสมาธิประธานสังขาร
- การปฏิบัติตามหลักอิทธิบาทเพื่อความสิ้นไปแห่งสังสารวัฏนั้น ต้องดำเนินไปตาม
แนวทางข้างต้น คือ การใช้อิทธิบาท ๔ ประกอบกับสัมมปปธาน ๔ เป็นการใช้อิทธิบาทในการละ
ชั่ว และทำความดี ซึ่งเป็นเป้าหมายสูงสุดของการปฏิบัติธรรม

๓.๑๓.๔ อินทรีย์ ๕

อินทรีย์ ๕ ได้แก่ ธรรมที่เป็นใหญ่ในจิตของคน มี ๕ คือ สัทธินทรีย์ วิริยอินทรีย์
สตินทรีย์ สมานินทรีย์ และปัญญาอินทรีย์ ดังนี้

๑). สัทธินทรีย์ คือ ศรัทธา กิริยาที่เชื่อ ความปลงใจเชื่อ ความเลื่อมใสยิ่ง อินทรีย์
คือ ศรัทธาผละ นี้เรียกว่า สัทธินทรีย์

๒). วิริยอินทรีย์ คือ การปรารถนาความเพียรทางใจ ความขมักเขม้น ความบากบั่น
ความตั้งหน้า ความพยายาม ความอดสาเห ความทนทาน ความเข้มแข็ง ความหมั่น ความก้าวไป
อย่างไม่ทอดถอย ความไม่ท้อคทั้งฉันทะ ความไม่ท้อคทั้งชุระ ความประดับประคองชุระ วิริยะ
อินทรีย์คือ วิริยผละ สัมมาวายามะ นี้เรียกว่า วิริยอินทรีย์

๓) สตินทรีย์ คือ สติ ความตามระลึก ความหวนระลึกสติ กิริยาที่ระลึก ความทรง
จำ ความไม่เลื่อนลอย ความไม่ลืมสติ อินทรีย์ คือ สติผละ สัมมาสติ นี้เรียกว่า สตินทรีย์

๔) สมานินทรีย์ คือ ความตั้งอยู่แห่งจิต ความดำรงอยู่แห่งจิต ความมั่นอยู่แห่งจิต
ความไม่ส่ายไปแห่งจิต ความไม่ฟุ้งซ่านแห่งจิต ภาวะจิตที่ไม่ส่ายไป ความสงบ อินทรีย์ คือ สมานิ
สมาธิผละ สัมมาสมาธิ นี้เรียกว่า สมานินทรีย์

๕) ปัญญาอินทรีย์ คือ ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ความวิจัย ความเลือกสรร ความไม่หลง
ความวิจัยธรรม นี้เรียกว่า ปัญญาอินทรีย์^{๑๖}

การปฏิบัติอินทรีย์ ๕ นั้น ต้องพยายามปรับอินทรีย์ให้เสมอกัน หมายความว่า ต้อง
ปรับให้องค์ธรรมแห่งอินทรีย์ทั้ง ๕ มีความเท่าเทียมกัน ไม่ย่อหย่อนกัน ศรัทธากับปัญญาต้องเท่ากัน
วิริยะกับสมาธิต้องเท่ากัน ส่วนสติ ต้องมีในที่อยู่ทุกสถานในกาลทุกเมื่อ คนมีศรัทธามากแต่ปัญญา

^{๑๖} อกิ.วิ.๓๕/๒๒๐/๑๔๗-๑๔๘.

น้อย ย่อมเสื่อมใส ลุ่มหลงในสิ่งที่ไม่ควรเสื่อมใส ส่วนคนที่มิปัญญามาก แต่มีศัทธาน้อย ก็มักเชื่ออะไรชาก ช่างสงสัย จนเกิดความลังเลใจในการปฏิบัติ ส่วนคนมีสมาธิกล้า มีความเพียรอ่อน ย่อมเกียจคร้าน ง่วงเหงาหาวนอน ส่วนคนที่มีความเพียรกล้า ก็มักมีความฟุ้งซ่าน ฉะนั้น นักปฏิบัติจะต้องปรับอินทรีย์ให้สม่ำเสมออยู่ตลอดเวลา เพื่อผลคือการบรรลุนิพพานอันนำไปสู่การสิ้นสังสารวัฏต่อไป

๓.๑๒.๕ พละ ๕

พละ คือ ธรรมอันเป็นกำลัง ทำให้เกิดความมั่นคง สิ่งอื่นไม่อาจเข้าครอบงำได้ มี ๕ คือ ศัทธาพละ วิริยพละ สติพละ สมาธิพละ และปัญญาพละ ดังนี้

- ๑) ศัทธาพละ กำลังคือ ความเชื่อ
- ๒) วิริยพละ กำลังคือ ความเพียร
- ๓) สติพละ กำลังคือ สติ
- ๔) สมาธิพละ กำลังคือ สมาธิ
- ๕) ปัญญาพละ กำลังคือ ปัญญา^๑

พละ ๕ กับ อินทรีย์ ๕ เป็นหมวดธรรมที่เหมือนกัน ต่างกันแต่เพียงชื่อเท่านั้น ในอินทรีย์ ๕ มองในแง่ของความเป็นใหญ่ ย่อมครอบงำสิ่งอื่นๆ ไว้ได้ เป็นอิสระไม่ขึ้นกับใคร ส่วนพละ ๕ มองในแง่ของพลังในการปฏิบัติ เพื่อความเข้าใจง่ายขึ้น ขอเปรียบเทียบกับกองทัพ กองทัพที่มีกำลังพลมาก(พละ) หมายถึง กองทัพที่มีความยิ่งใหญ่(อินทรีย์) ย่อมสามารถเอาชนะศัตรูได้ฉับไฉ การปฏิบัติธรรมก็ฉนั้น เมื่อมีองค์ธรรมหนึ่งเท่ากับมีองค์ธรรมอีกองค์หนึ่งด้วยสอดประสานกลมกลืนกันไป เปรียบเหมือนจุด ไฟขึ้น แสงสว่างย่อมปรากฏ ความมืดย่อมหายไป กิเลสตัณหาย่อมสิ้นไป สิ้นภพชาติฉนั้น

๓.๑๒.๖ โภชนงค์ ๗

โภชนงค์ ๗ คือ ธรรมที่เป็นองค์แห่งการครุสรู้ มี สติ ธรรมวิจยะ วิริยะ ปัสถัทธิ สมาธิ และอุเบกขา ดังนี้

- ๑) สติ คือ ความระลึกได้ มีปัญญาระลึกถึงความกระทำ หรือคำพูดที่พูดมานานแล้ว สติกำหนดพิจารณาธรรมในภายในและในภายนอก เพื่อเป็นไปเพื่อการครุสรู้ เพื่อนิพพาน
- ๒) ธรรมวิจยะ คือ ความเพียรธรรม วิจัยเลือกสรร ใคร่ครวญพิจารณาธรรมด้วยปัญญา เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความครุสรู้ เพื่อนิพพาน

^๑พระธรรมปิฎก(ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑๖๘.

๓) วิริยะ คือ ความเพียรทั้งกายและทางวาจา ความไม่ย่อหย่อน เลือกสรร
ใคร่ครวญพิจารณาธรรมด้วยปัญญา เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความคร่ำครวญ เพื่อนิพพาน

๔) ปีติ คือ ความอิ่มใจ อันปราศจากอามิส ไม่มีวิคกวิจารณ์หรือมีวิคกวิจารณ์ เพื่อ
ความรู้ยิ่ง เพื่อนิพพาน

๕) ปัสสัทธิ คือ ความสงบกายสงบใจ ความสงบระงับ อันเป็นไปเพื่อความคร่ำครวญ
เพื่อนิพพาน

๖) สมานี คือ ความมีใจตั้งมั่น จิตแน่วแน่ในอารมณ์ อันเป็นไปเพื่อความคร่ำครวญ
เพื่อนิพพาน

๗) อุเบกขา คือ ความมีใจเป็นกลาง เพราะเห็นตามความเป็นจริง วางเฉยในสังขาร
ทั้งปวงอันเป็นไปเพื่อความคร่ำครวญ เพื่อนิพพาน^{๓๔}

โพชฌงค์ ๗ เป็นองค์ธรรมที่แสดงคุณลักษณะของผู้ปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรม
โดยเฉพาะผู้บรรลุธรรมจะต้องมีคุณสมบัติทั้ง ๗ ดังนี้ นอกจากเป็นเครื่องแสดงคุณสมบัติของ
ผู้บรรลุธรรมแล้ว ยังเป็นเครื่องวัดระดับของการบรรลุธรรมของผู้ปฏิบัติได้ด้วย ดังที่กล่าวไว้แล้ว

๓.๑๒.๗ มรรคมีองค์ ๘

มรรคมีองค์ ๘ หรือ อัฐังคิกมรรค เรียกเต็มว่า อริยอัฐังคิกมรรค แปลว่า ทางมี
องค์ ๘ ประการ อันประเสริฐ มี สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ
สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ ดังนี้

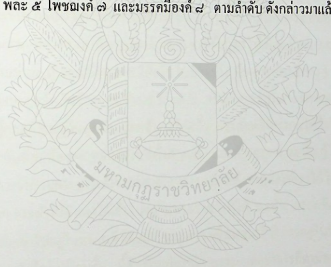
๑) สัมมาทิฐิ	ความเห็นชอบ
๒) สัมมาสังกัปปะ	ความดำริชอบ
๓) สัมมาวาจา	เจรจาชอบ
๔) สัมมากัมมันตะ	กระทำชอบ
๕) สัมมาอาชีวะ	เลี้ยงชีพชอบ
๖) สัมมาวายามะ	พยายามชอบ
๗) สัมมาสติ	ระลึกชอบ
๘) สัมมาสมาธิ	ตั้งจิตมั่นชอบ

มรรคมีองค์ ๘ นี้ เป็นองค์ธรรมที่เป็นแนวทางในการดำเนินไปของการปฏิบัติธรรม เป็น
บททดสอบผลของการปฏิบัติของผู้กำลังปฏิบัติว่า ดำเนินไปถูกทางหรือไม่ อันจะนำไปสู่การตื่นไป
แห่งสังสารวัฏในที่สุด ดังมีรายละเอียดที่กล่าวไว้แล้ว

^{๓๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓๖.

จากการศึกษาหลักธรรมอันเป็นเหตุสิ้นไปแห่งสังสารวัฏ โดยศึกษาโพธิปักขิยธรรมนั้น พบว่า หลักธรรมแต่ละหมวดมีความสมบูรณ์ในการปฏิบัติครบถ้วน แม้ว่าจะอธิบายแยกกัน แต่เมื่อปฏิบัติตามหมวดธรรมหมวดใดหมวดหนึ่ง ก็เท่ากับปฏิบัติตามหมวดธรรมอื่นอีก ๖ หมวด อันจะนำไปสู่ปฏิบัติไปสู่ความสิ้นไปแห่งสังสารวัฏ

สรุปจากการศึกษา เรื่องสังสารวัฏ ในพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท โดยศึกษา ความเป็นมาของสังสารวัฏ ความหมายทั้งจากทัศนะพุทธศาสนา พจนานุกรม และทัศนะของนักปราชญ์ ประเภทของสังสารวัฏ ทั้งภูมิชั้นต่ำ ภูมิชั้นกลาง และภูมิชั้นสูง ความยาวนานแห่งสังสารวัฏ ซึ่งศึกษาด้วยข้ออุปมาต่าง ๆ ก็ป็นพระพุทธศาสนา ไครวัฏ จิตเป็นต้นนำไปเกิด โดยศึกษา ทั้งลักษณะของจิต และกระบวนการนำไปเกิดของจิต กระบวนการเกิดใหม่ ภพภูมิที่สัตว์ไปเกิด ทั้งกามภพ รูปภพ และอรุภพ การเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ ทั้งองค์ประกอบการเกิด กำเนิดสัตว์ และองค์ประกอบของการเกิดเป็นคน ลำดับแห่งการพัฒนาการของทารกในครรภ์ ข้อพิสูจน์เกี่ยวกับการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ ทั้งข้อสังเกตในสังคมปัจจุบัน และในพระไตรปิฎก หลักธรรมอันเป็นเหตุสิ้นไปแห่งสังสารวัฏ ซึ่งศึกษาจากโพธิปักขิยธรรม อันประกอบด้วย สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อธิธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ และมรรคมืองค์ ๘ ตามลำดับ ดังกล่าวมาแล้ว

บทที่ ๔

วิเคราะห์กรรมและสังสารวัฏในพุทธปรัชญาเถรวาท

จากการศึกษากรรมและสังสารวัฏในพุทธปรัชญาเถรวาท ผู้วิจัยมุ่งที่จะวิเคราะห์กรรม ๑๒ คือ กรรมให้ผลตามหน้าที่ กรรมให้ผลตามความหนักเบา กรรมให้ผลตามเวลา และหลักกรรมอันเป็นเหตุสิ้นไปแห่งสังสารวัฏ ดังนี้

๔.๑ วิเคราะห์กรรมให้ผลตามหน้าที่

กรรมนั้น เมื่อสำเร็จเป็นกรรมแล้ว ย่อมให้ผลของกรรมเสมอ กรรมดีย่อมให้ผลดี กรรมชั่วย่อมให้ผลชั่ว และกรรมยังให้ผลตามหน้าที่ของกรรมที่กระทำ ในที่นี้ ผู้วิจัยมุ่งที่จะวิเคราะห์กรรมให้ผลของกรรมตามหน้าที่ ๔ อย่างคือ ชนกกรรม อุปถัมภกกรรม อุปปีฬกกรรม และอุปฆาตกรรม ดังนี้

๔.๑.๑ ชนกกรรม ผลการวิเคราะห์ชนกกรรม พบว่า ชนกกรรมเป็นกรรมที่มีหน้าที่ชักนำให้ผู้ทำกรรมไปเกิดในภพภูมิต่างๆ เท่านั้น อุปมาด้วยมารดาที่ยังบุตรให้เกิดแล้วหมดหน้าที่ ส่วนการเลี้ยงดูเป็นเรื่องของแม่นม ถ้าจะเปรียบเทียบให้เห็นในปัจจุบัน คือ การก่อกัดต่างๆ โดยเฉพาะคดีอาญา เมื่อถูกจับได้และถูกตัดสินจำคุกจะเป็น ๕ ปี ๑๐ ปี หรือมากกว่านั้น การก่อกัดนั้น เป็นดังชนกกรรมที่ส่งให้ผู้ก่อกัดไปอยู่ในคุกนั้น เมื่อเข้าคุกไปแล้ว การก่อกัดที่ส่งผลให้ไปอยู่ในคุกก็หมดหน้าที่ ในทางตรงกันข้ามเนื่องจากชนกกรรมมีทั้งฝ่ายกุศล และฝ่ายอกุศล ฉะนั้น ผู้วิจัยมุ่งที่จะอุปมาในฝ่ายกุศล คือการรับราชการหรือทำงานอย่างใดอย่างหนึ่งที่ดี อาจส่งให้เราได้ไปอยู่ในที่ดีได้ เช่น ทำความดีบ่อยๆ อาจทำให้ตัวเองได้เข้าไปอยู่ในพระราชวังก็ได้ ฉะนั้น กรรมที่ตนเองทำดีนั้น ก็เป็นชนกกรรม เมื่อเข้าไปอยู่ในสถานที่ที่ดีแล้ว ชนกกรรมก็หมดหน้าที่ การอยู่ในที่นั้นจะสุขหรือทุกข์อย่างไร ก็เป็นหน้าที่ของกรรมอื่น นี้คือข้ออุปมาชนกกรรม แต่อย่างไรก็ตามชนกกรรมที่แท้จริงนั้น คือ ส่งผลให้ไปเกิดในภพภูมิต่างๆ ไม่ชั้นใดก็ชั้นหนึ่งดังกล่าวมาแล้ว

๔.๑.๒ อุปถัมภกกรรม ผลการวิเคราะห์อุปถัมภกกรรม พบว่า อุปถัมภกกรรม เป็นกรรมที่ทำหน้าที่ต่อจาก ชนกกรรม คือ ชนกกรรมชักนำให้ไปเกิดทั้งในภพดีและไม่ดี เมื่อปฏิสนธิแล้ว อุปถัมภกกรรมย่อมเข้าทำหน้าที่ อุปมาดังแม่นมที่รับหน้าที่ต่อจากแม่ผู้ให้กำเนิด อุปถัมภกกรรมมีทั้งฝ่ายกุศลและฝ่ายอกุศล เมื่อเกิดมาดี อุปถัมภกกรรมย่อมอุปถัมภ์ให้ตั้งขึ้น และในทางตรงกันข้าม ชนกกรรมส่งมาเกิดในทางที่ไม่ดี อุปถัมภกกรรมฝ่ายชั่วย่อมสนับสนุนให้กรรมไม่ดีนั้น

เพิ่มพูนมากยิ่งขึ้น ข้ายังมีใจมุ่งกระทำในทางไม่ดีอีก ผู้วิจัยมุ่งที่จะเปรียบเทียบให้เห็นกับโลกปัจจุบัน สืบต่อจากชนกกรรม คือ ในส่วนอุปถัมภ์ภกกรรมฝ่ายดี เมื่อบุคคลทำดีมาๆ จนชักนำไปให้อยู่ในที่ดี ทำงานในที่ดีแล้ว ยังมีผู้อุปถัมภ์คำชู้ให้เจริญก้าวหน้า เดิมโคไปในฐานะตำแหน่งนั้นๆ นี้คือชนกกรรมที่ส่งให้เกิดดี อุปถัมภ์ภกกรรมก็ยังคงตามมาอุปถัมภ์คำจวน จนให้เจริญก้าวหน้าในทางที่ดี ในขณะที่บุคคลบางคนได้ไปอยู่ในที่ที่ไม่ดี ไม่เจริญ สถานที่นั้นยังเต็มไปด้วยความทุกข์ทรมาน กัดกันไม่ให้เจริญงอกงามในทางที่ดี เช่น ไปติดคุกแล้ว ในคุกยังเต็มไปด้วยนักเลงอันธพาลที่คอยรังแก อันจะทำให้บุคคลนั้นๆ คอยเคืองร้อน และยังคงอาจชักนำให้คิดนินยไปเป็นอันพราลอย่างเขาอีก นี่คือ ตัวอย่างที่อาจเห็น ได้ในปัจจุบันเพราะกรรมให้ผลขณะทำ และยังให้ผลต่อไปในชาติหน้า จนกว่าจะสิ้นภพชาติ หรือ หมดผลกรรม

๔.๑.๓ **อุปปีฬกรรม** ผลการวิเคราะห์อุปปีฬกรรม พบว่า อุปปีฬกรรม คือกรรมที่คอยบีบคั้นกรรมที่กำลังให้ผลอยู่ให้เบาบางลง ซึ่งจะบีบคั้นกรรมที่ตรงกันข้ามคือ อุปปีฬกรรมฝ่ายกุศลจะบีบคั้นฝ่ายอกุศลที่กำลังให้ผลอยู่ ผู้วิจัยมุ่งที่จะอุปมาให้สืบเนื่องจากชนกกรรม และอุปถัมภ์ภกกรรม เพราะกรรมถึงจะมีตั้ง ๑๒ อย่าง แต่ก็มิใช่แยกกันเลข ต่างก็เกี่ยวพันกัน และให้ผลผลัดเปลี่ยนกันตามกำลังและเวลา อุปปีฬกรรมนั้น ถ้าอุปมาให้เห็นในสังคมปัจจุบัน ก็สืบเนื่องจากชนกกรรมส่งผลให้ไปอยู่หรือทำงานในที่ทั้งดีและชั่ว เมื่อไปอยู่หรือทำงานในที่นั้นแล้ว อุปถัมภ์ภกกรรมก็คอยสนับสนุนให้เจริญก้าวหน้าเป็นสุขสบายในฐานะนั้นๆ หรือทุกข์ทรมานขาดความเจริญก้าวหน้า โดยกุศลกรรมอุปถัมภ์กุศลกรรม อกุศลกรรมอุปถัมภ์อกุศลกรรม แต่เมื่ออุปปีฬกรรมตามมาให้ผลทัน อุปปีฬกรรมฝ่ายกุศล ย่อมบีบคั้นอุปปีฬกรรมฝ่ายอกุศลให้เบาบางลง ในขณะที่ผู้ทำกรรมกำลังคิดค่า ทุกข์ทรมาน ขาดความสุข เพราะถูกส่งมาอยู่ในที่ไม่ดี และข้ายังถูกอุปถัมภ์ภกกรรมฝ่ายไม่ดีคอยอ้าเข้าไปอีก อุปปีฬกรรมย่อมบรรเทาความ ไม่นั่นให้เบาบาง หรือหายไป เช่น มีผู้ใจบุญช่วยแก้ไขสถานการณ์ให้ หรือคนอาจสนใจศึกษาธรรมชักนำจิตใจให้ปลอดวางจากสิ่งไม่ดี ก็ย่อมกลับมาสุขได้เพราะ อุปปีฬกรรมฝ่ายกุศล ในทางตรงกันข้าม อุปปีฬกรรมฝ่ายอกุศลย่อมบีบคั้นฐานะดี สุขสบายความเจริญก้าวหน้าที่กำลังเสวยอยู่ให้หดหายไป ข้ายังมีจิตใจขุ่นมัว ไปจากเดิมเสียอีก นี่เป็นผลมาจากอุปปีฬกรรมฝ่ายอกุศล ดังวิเคราะห์มานี้ สือให้เห็นว่ากรรมดีกรรมชั่วคอยให้ผลอยู่ตลอด ประสบพบเจอผู้ทำกรรมเมื่อใดให้ผลทันที

๔.๑.๔ **อุปฆาตกรรม** ผลการวิเคราะห์อุปฆาตกรรม พบว่าอุปฆาตกรรม คือกรรมที่เข้าไปคัดรอนกรรมตรงกันข้าม คือกุศลกรรมเข้าไปคัดรอนอกุศลกรรม อกุศลกรรมคัดรอนกุศลกรรม เหมือนอุปปีฬกรรมที่แตกต่างกันเพราะเข้าไปคัดรอนเด็ดขาด ฉะนั้น จึงเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า อุปปีฬเจตนกรรม อาจมีความสงสัยว่าอุปฆาตกรรมกับอุปปีฬกรรมต่างกันอย่างไร คำตอบคือ อุปฆาตกรรมเข้าไปคัดรอนให้ขาดสิ้นจากสภาพที่เป็นอยู่ ทั้งดีและไม่ดี ในขณะที่อุปปีฬกรรมเพียง

เข้าไปแค่บีบคั้นให้กรรมนั้นๆ ทั้งดีทั้งชั่ว เพลากำลังลงเท่านั้น ผู้วิจัยมุ่งที่จะวิเคราะห์ให้สืบเนื่องจากกรรม ๓ ประการข้างต้น เพราะกรรมทั้ง ๓ ประการนี้ล้วนกล่าวถึงหน้าที่ของกรรมเหมือนกัน ดังได้กล่าวแล้วว่า เมื่อชนกกรรมส่งให้ไปเกิดหรือให้ไปอยู่ในฐานทั้งดีและไม่ดีแล้ว จากนั้นอุปถัมภกกรรมก็คอยอุปถัมภ์ค้ำชูทั้งฝ่ายดีและชั่ว โดย อุปถัมภ์ดี ชั่วอุปถัมภ์ชั่ว ในขณะที่ชกกันอุปปีทกรรมทั้งฝ่ายดีและไม่ดี ย่อมเข้าไปให้ผล โดยบีบคั้นสภาวะที่ตรงกันข้ามให้เพลามาบางลง ดีบีบคั้นชั่ว ชั่วบีบคั้นดี ส่วนอุปฆาตกรรมย่อมเข้าไปคั่นรอนฝ่ายตรงข้ามทันที ตัดคั้นชั่ว ชั่วตัดดี เช่น จากที่กำลังรุ่งเรืองทั้งในฐานะการงาน และศีลธรรม อาจถูกอุปฆาตกรรมฝ่ายชั่วตัดรอนให้หมดเนื้อหมดตัวทุกอย่าง จนมีความคิดไปในทางชั่วโดยสิ้นเชิง โดยอาจมาจากสาเหตุอย่างใดอย่างหนึ่ง โดยนัยตรงกันข้ามขณะกำลังสิ้นเนื้อประดาตัว หรือจิตใจตกต่ำอันนำไปสู่การทำชั่วต่างๆ กลับได้ประสบพบเจอแต่สิ่งดีๆ แก่ชีวิต ทั้งทรัพย์สินหรือบุคคลผู้ให้แสงสว่างอันจะฉะฉานสภาพจิตใจให้น้อมไปในทางบุญกุศล นี่คือนุปฆาตกรรมที่เมื่อให้ผลแล้ว ก็กลับดีให้ชั่วกลับชั่วให้ดีอย่างสิ้นเชิง

๔.๒. วิเคราะห์กรรมให้ผลตามกำลัง

กรรมที่บุคคลทำลงนั้น ย่อมมีทั้งหนักและเบาตามแต่เจตนาของบุคคลผู้กระทำการ อันเกิดจากกิเลสที่อยู่ในใจว่าหยาบกระด้างอย่างไร ฉะนั้น เมื่อการทำกรรมมีหนักเบาต่างกัน การให้ผลกรรมจึงมีหนักเบาต่างกัน ในที่นี้ ผู้วิจัยมุ่งที่จะวิเคราะห์กรรมให้ผลตามกำลัง ๔ คือ คุรุกรรม อาสันกรรม พหุลกรรม และกตัตตกรรม ดังนี้

๔.๒.๑. คุรุกรรม ผลการวิเคราะห์คุรุกรรม พบว่า คุรุกรรม คือกรรมหนัก เป็นกรรมที่เกิดจากกิเลสที่หยาบช้ำอย่างมาก ซึ่งเมื่อทำลงไปแล้วย่อมให้ผลในชาติต่อไปทันที คุรุกรรมมีทั้งฝ่ายกุศลและฝ่ายอกุศล ในที่นี้ ผู้วิจัยมุ่งที่จะอุปมาคุรุกรรมให้เห็นได้ในโลกและสังคมปัจจุบัน ซึ่งไม่ใช่คุรุกรรมที่กล่าวในอรรถกถา แต่เป็นการเปรียบเทียบให้เห็นตัวอย่างได้อย่างชัดเจน ซึ่งในหลักพระพุทธศาสนานั้นหลักธรรมมีทั้งปรีชาเบื่องสูง และเบื่องต่ำที่บุคคลทั่วไปปฏิบัติได้ อันเป็นพื้นฐานไปสู่หลักธรรมในปรีชาเบื่องสูง คุรุกรรมนั้นอุปมาดัง สิ่งที่กระทำลายไปที่สำคัญเป็นอันดับหนึ่ง หรือสิ่งที่เราได้รับนั้นเป็นสิ่งที่ยิ่งใหญ่กว่าอย่างอื่นที่เข้ามาสู่เรา เช่น สมมติว่าเราทำ ความดีจนได้รับตำแหน่งที่สำคัญในหน่วยงานเล็กๆ หน่วยงานหนึ่ง บังเอิญสิ่งที่เรานั้นไปเข้าตาบุคคลชั้นสูงในสังคม เช่น พระราชาเป็นต้น ซึ่งท่านเหล่านั้นได้มอบตำแหน่งสำคัญให้ สิ่งที่เราจะได้รับในครั้งก่อนก่อนย่อมหลุดไปเพราะเราได้รับตำแหน่งที่สูงกว่า ตำแหน่งที่สูงกว่านี้เป็นคุรุกรรมในกรณีความดี ในขณะที่กรรมชั่ว เช่น ศาลตัดสินให้บุคคลนั้นติดคุก ๒๐ ปี เพราะคดีบางอย่าง แต่พอสืบไปพบว่ามีการทำความผิดอีกหลายอย่าง สืบแล้วสรุปได้ว่า ทำผิดจริงและศาลตัดสินจำคุกตลอดชีวิต คำพิพากษาคิดคุก ๒๐ ปีย่อมตกไป เพราะกรรมหนักคือ คุรุกรรมคือจำคุก

ตลอดชีวิตให้ผล คังวิเคราะห์หามา นี้ เป็นตัวอย่างที่เห็นได้อย่างชัดเจนในการให้ผลกรรม ซึ่งต้องให้ตามความหนักเบา

๔.๒.๒. อาสังกรรม ผลการวิเคราะห์อาสังกรรม พบว่า อาสังกรรม เป็นกรรมที่น่าสนใจอย่างหนึ่ง ที่เป็นตัวช่วย หรือความหวังของคนที่กลับตัวกลับใจเป็นคนดี เพราะขณะที่จิตกำลังจะดับเพื่อถือปฏิสนธิ ในภพภูมิอื่น จิตดวงสุดท้ายย่อมเป็นตัวตัดสินว่า ภพหน้าจะเกิดในสุคติหรือทุคติ แต่อย่างไรก็ตาม กรรมที่กินเรากระทำตลอดชีวิต ย่อมสั่งสมไว้จนจิต รอคอยการให้ผลอยู่ตลอดทั้งกรรมดีและกรรมชั่ว กรรมชนิดใดสั่งสมไว้มาก ย่อมเป็นการสะดวกที่จิตจะคิดถึงกรรมนั้น เช่น นักฆ่า ย่อมคิดถึงเรื่องการฆ่าได้สะดวกสบาย นักทำบุญย่อมคิดและเข้าใจได้ง่ายในเรื่องการทำบุญสุญทาน เป็นต้น ฉะนั้น ย่อมเป็นเรื่องยากที่จิตใจที่สั่งสมความชั่วมาก จะโน้มใจไปสู่ทางที่ดี ขณะที่จิตใจที่สั่งสมกรรมดีมากจะโน้มไปในทางที่ดี แต่ก็มิใช่จะเป็นไปไม่ได้ เพราะคราบใดที่ยังไม่เข้าสู่ความเป็นพระ โสถบ้านจิตย่อมตกไปสู่ที่ชั่วได้ อย่างไรก็ตามหลักพระพุทธศาสนาซึ่งเป็นสังฆธรรมเป็นกฏธรรมชาติ ย่อมให้โอกาสแก่ทุกคนผู้หันหน้าเข้าสู่ทางดี และกัลยาณมิตรก็เป็นสิ่งสำคัญในการน้อมจิตให้ผู้ที่กำลังจะละโลกนี้ไป ให้เกิดกุศลอาสังกรรมอันจะชักนำไปสู่สุคติ ดังนั้นจึงเห็นได้ว่า อาสังกรรม เป็นกรรมที่เป็นที่พึ่งสุดท้ายของผู้ละโลกนี้ไปอย่างแท้จริง

๔.๒.๓. อาจิณกรรม ผลการวิเคราะห์อาจิณกรรม พบว่า อาจิณกรรม คือกรรมที่ทำอยู่เป็นประจำ การกระทำทุกอย่างที่ประกอบด้วยเจตนาทั้งดีและชั่ว ถ้าไม่รุนแรงถึงขั้นครุกรรม และไม่ใช่กรรมจวนเจียนใกล้จะสิ้นชีพ กรรมทุกอย่างย่อมเป็นอาจิณกรรม ซึ่งจะเห็นได้ว่า เป็นกรรมที่เป็นส่วนมากของคนที่ทั่วไป สำหรับการให้ผลของอาจิณกรรม ถ้าไม่มีครุกรรมและอาสังกรรม อาจิณกรรมย่อมให้ผลทั้งดีและชั่ว จึงเห็นได้ว่ามนุษย์ส่วนมากเป็นไปตามอาจิณกรรมเป็นส่วนมาก และอาจิณกรรมนี้ย่อมมีบางส่วนที่เป็นอาสังกรรม เพราะเมื่อสั่งสมกรรมมาก และกรรมนั้นไม่ถึงขั้นครุกรรม กรรมที่สั่งสมมาทั้งดีและชั่ว ย่อมปรากฏให้มโนทวารเป็นอาสังกรรม กรรมที่จวนเจียนจะสิ้นใจ ดังนั้น อาจิณกรรมจึงสำคัญมาก บุคคลสั่งสมด้านใดในจิตมาก จิตย่อมชักนำไปเป็นไปในด้านนั้นทั้งดีและชั่ว

๔.๒.๔. กตัตตการณ ผลการวิเคราะห์กตัตตการณ พบว่า กตัตตการณ คือกรรมที่สักแต่ว่าทำ คือมีเจตนาอ่อน ไม่เต็มใจทำ เช่น ให้ท่านก็สักแต่ว่าให้ หรืออุกบังกับให้ทำ จึงสักแต่ว่าทำให้เสร็จๆ ไป ในขณะที่ฝ่ายชั่วยาจุกบังกับให้ทำร้ายคนอื่น เลขสักแต่ว่าทำให้เสร็จๆ ไป เป็นต้น แต่เมื่อทำลงไปแล้วย่อมสำเร็จเป็นกรรมเพราะมีผู้ได้รับผลกระทบ ดังนั้น กตัตตการณเมื่อไม่มีครุกรรม อาสังกรรม และอาจิณกรรมแล้ว ย่อมให้ผล ซึ่งถ้าพิจารณาให้ละเอียดแล้ว จะเห็นว่า คงเป็นไปได้ยากที่จะไม่มีอาจิณ-กรรม และอาจิณกรรมนั้น เราทำอยู่เป็นประจำอยู่แล้วแต่อย่างไรก็ตามจะเห็นได้ว่า บางครั้งเราก็ได้ประสบกับเหตุการณ์ที่คล้ายๆ การรับผลกรรม เช่น เดินไป

ตามปกติ มีหินกระเด็นมาโดนที่ศีรษะซึ่งไม่เห็นคนขว้างหรือโยนมา หรืออาจยิงมาจากที่ไกล ซึ่งแน่นอนว่าเขาย่อมไม่มีเจตนาจะยิงเรา เป็นต้น ดังนั้น การให้ผลของกตัตตการกรรมจึงมีลักษณะคล้ายๆกัน คือเราไม่เจตนายิงเขา แต่ก็ไปโดนเขาเราก็โดนยิงโดยไม่ได้ตั้งใจ จากการศึกษากตัตตการกรรมจะเห็นได้ว่า ในพระพุทธานุศาสนการที่ทาลงไปแล้วแม้จะมีเจตนามาน้อย หรืออ่อน กรรมนั้นย่อมไม่ไร้ผล ยังตามให้ผลอยู่ย่อมมีโอกาส จึงทำให้ชาวพุทธระมัดระวัง มีสติเสมอเมื่อทำอะไรลงไปว่า เพราะการทำอะไรลงไปนั้น อาจไปสร้างความดีหรือชั่วให้ใครก็ได้ สติจึงสำคัญเป็นอย่างมาก

๔.๓. วิเคราะห์กรรมให้ผลตามระยะเวลา

กรรมในพระพุทธานุศาสนานั้น นอกจากจะกล่าวถึงกรรมให้ผลตามหน้าที่และตามกำลัง ยังมีกล่าวถึงกรรมให้ผลตามเวลา อันเป็นการศึกษาให้เห็นถึงกรรมอย่างชัดเจน ซึ่งความหนักเบาของกรรมก็เกี่ยวข้องอย่างมากกับระยะเวลาที่ให้ผล ในที่นี้ ผู้วิจัยมุ่งวิเคราะห์ทิวธรรมเวทนิยกรรмуอุปปีชเวทนิยกรรमुอุปปริยเวทนิยกรรमुและอโหสิกรรमु ดังนี้

๔.๓.๑. ทิวธรรมเวทนิยกรรमु ผลการวิเคราะห์ทิวธรรมเวทนิยกรรमु พบว่า ทิวธรรมเวทนิยกรรมุ คือกรรมที่ให้ผลในชาติปัจจุบันเท่านั้น เมื่อพ้นจากชาตินี้ไปแล้วย่อมหมดโอกาสให้ผล เช่น การใส่บาตรให้แก่พระผู้ออกจากนิโรธสมาบัติย่อมได้สมดังปรารถนา แม้แต่ความเป็นพระเจ้าแผ่นดิน แต่พอพ้นชาตินี้ ไปแล้ว ผลแห่งกรรมนี้ย่อมหมดโอกาส ถ้าจะเปรียบให้เห็นกับตัวอย่างที่เห็นได้ในปัจจุบัน เช่น ถ้ามีใครชักคนตั้งรางวัลให้เราทำงานบางอย่าง โดยตั้งรางวัลไว้อย่างสูง แต่มีข้อแม้ว่าต้องทำให้เสร็จในวันนี้ เมื่อเราตั้งใจทำอะไรอย่างหนักเกือบจะเสร็จ แล้ววันนี้กลับหมดไป ทำให้ไม่ทัน รางวัลที่จะได้ย่อมตกไป เป็นต้น ทิวธรรมเวทนิยกรรมุ นั้น เป็นกรรมที่มีกำลังอ่อนไปสามารถส่งผลไปถึงชาติอื่น แม้ผลที่ได้นั้นจะมาก แต่ก็อยู่ในชาติเดียวเท่านั้น ซึ่งไม่ว่าผู้รับกรรมนั้นจะดำรงอยู่เพื่อเสวยกรรมนั้น ทั้งดีและชั่วได้นานเท่าไร เช่น ได้เป็นมหาเศรษฐีในช่วงพริบตา แต่อายุสั้นพลันตาย อยู่ได้แค่วันเดียวก็สิ้นชีพ ผลแห่งทิวธรรมเวทนิยกรรมุ ย่อมหมดสิ้นไป

๔.๓.๒. อุปปีชเวทนิยกรรมุ ผลการวิเคราะห์อุปปีชเวทนิยกรรมุ พบว่า อุปปีชเวทนิยกรรมุ คือกรรมที่ให้ผลในชาติต่อไป อุปมาดังเด็กที่ทำความผิดอายุยังไม่ถึง ๑๖ ปีก็ยังไม่ถูกนำตัวไปอยู่ในคุกต้องรอให้ถึงเวลา ก่อนถึงแม้จะทำผิดขนาดไหน แต่เมื่อได้รับผลแล้วย่อมมากกว่าทิวธรรมเวทนิยกรรมุ บางท่านอาจคิดว่า ทิวธรรมเวทนิยกรรมุ มีกำลังมากกว่าอุปปีชเวทนิยกรรมุ เพราะสามารถให้ผลอย่างรุนแรงจากหน้ามือเป็นหลังมือ ดีเป็นชั่ว ชั่วเป็นดีอย่างสิ้นเชิง หรือรวยกับกลายเป็นจน จนกลับกลายเป็นรวย เป็นต้น และยังให้ผลอย่างทันตาเห็น แต่ถ้าศึกษาอย่างถี่ถ้วนจะพบว่า อุปปีชเวทนิยกรรมุ มีผลมากกว่าทิวธรรมเวทนิยกรรมุ มาก โดยเฉพาะระยะเวลาการให้ผล เช่น การเสวยผลกรรมดีในอบายภูมิ มีนรกเป็นต้น การเสวยสุขในสุคติภูมิ มีสวรรค์เป็นต้น

นั้น ใช้เวลานับแสน นับหมื่นปี ซึ่งถ้าเปรียบเทียบกับทิวธรรมเวทนิยธรรมที่อยู่ได้อย่างมากไม่เกินร้อยปี แล้วความสุขและความทรมานต่างกันไป ดังได้กล่าวบางส่วนไปแล้วในการวิเคราะห์ทิวธรรมเวทนิยธรรม ดังนั้น อุปัชฌายะเวทนิยธรรมจึงมีผลกรรมนำกล้วกว่าทิวธรรมเวทนิยธรรมดังกล่าวมาแล้ว

๔.๓.๓. **อปรารพเวทนิยธรรม** ผลการวิเคราะห์อปรารพเวทนิยธรรม พบว่า อปรารพเวทนิยธรรม คือกรรมที่ให้ผลในชาติที่สามเป็นต้นไป โดยสืบเนื่องจากทิวธรรมเวทนิยธรรมให้ผลในชาติที่หนึ่ง คือชาติแรกที่กระทำการ อุปัชฌายะเวทนิยธรรมในผลของกรรมในชาติหน้าที่กระทำ แต่เมื่อเข้าสู่ชาติที่สาม กรรมทั้งสองข้างต้น ย่อมหมดโอกาสให้ผลเป็นหน้าที่ของอปรารพเวทนิยธรรมที่จะให้ผล ดังนั้น จึงเห็นได้ว่าอปรารพเวทนิยธรรมนั้น เป็นที่มีอำนาจติดตามเรามากที่สุด ติดตามอย่างไม่ลดละ ดังปรากฏในชาดกและเรื่องราวในพระไตรปิฎกตอนต่างๆ จะเห็นว่าอปรารพเวทนิยธรรมติดตามไปเป็นร้อยชาติพันชาติ บางชนิดมาตามทันเมื่อผู้เป็นเจ้าของแห่งกรรมจะเข้าสู่พระนิพพานแล้ว ดังกรณีพระ โมคลกัล-ลภาวะ เมื่อพิจารณาเห็นอย่างนี้ก็ทำให้ผู้ทำกรรมทั้งดีและชั่วคิดได้คำนึงได้ว่า ตอนนี้กรรมที่เราทำไว้มากมายยังคงตามเราอยู่ อย่างสิ้นหวังว่าทำดีไม่ได้ดี พอคุณกรรมใหม่ให้มากยิ่งขึ้น ในส่วนผู้ทำกรรมชั่วไว้ทั้งรู้และไม่รู้ก็ต้องคำนึงว่า อย่าประมาท กรรมชั่วที่เราเคยทำไว้ที่เป็นอปรารพเวทนิยธรรม ยังตามเราอยู่ ต้องเร่งทำความดีให้มากเพื่อหนีให้ห่างไกลจากกรรมชั่วนั้น จากการศึกษาทิวธรรม-เวทนิยธรรม อุปัชฌายะเวทนิยธรรม และอปรารพเวทนิยธรรมจะเห็นได้ว่า ทิวธรรมเวทนิยธรรมนั้นให้ผลหนักรวดเร็วทันใจ แต่ให้ผลไม่นาน อุปัชฌายะเวทนิยธรรมให้ผลไม่ช้านัก แต่ให้ผลยาวนาน แต่ก็จำกัดอยู่แต่ชาติเดิยเท่านั้น ส่วนอปรารพเวทนิยธรรมให้ผลช้าแต่ยาวนานไม่จำกัดเวลา ซึ่งหน้าจะถือได้ว่าเป็นผลกรรมที่มากที่สุดที่ติดตามผู้กระทำความ

๔.๓.๔. **อโหสิกรรม** ผลการวิเคราะห์อโหสิกรรม พบว่า อโหสิกรรมนั้น เมื่อศึกษากรรมให้ผลตามเวลาจะเห็นได้ชัดว่า ทิวธรรมเวทนิยธรรม ให้ผลในชาติปัจจุบัน พันชาติปัจจุบันไปแล้ว ย่อมหมดโอกาสให้ผล กลายเป็นอโหสิกรรม อุปัชฌายะเวทนิยธรรมให้ผลในชาติที่สอง เมื่อพันชาติที่สองไปย่อมหมดโอกาสให้ผล กลายเป็นอโหสิกรรม นี่คือการที่เป็นอโหสิกรรม เพราะหมดเวลาอีกประเภทหนึ่งกรรมบางอย่างที่ผู้ทำทำด้วยเจตนาอ่อน เมื่อทำกรรมอย่างอื่นมาก กรรมนั้นไม่มีโอกาสให้ผลซ้ำก็ ย่อมหมดโอกาสให้ผลกลายเป็นอโหสิกรรม อุปมาดังสติความที่หมดอายุความย่อมหมดโอกาสที่จะพิพากษา และอีกประการหนึ่ง คือท่านผู้ทำกรรมได้บรรลุอรหัตตผลเข้าสู่การสิ้นสุดแห่งการเวียนว่ายตายเกิดแล้ว กรรมย่อมหมดโอกาสให้ผล และท่านผู้นั้นหมดขันธห้าที่จะรองรับกรรมแล้วกรรมนั้นย่อมกลายเป็นอโหสิกรรมดังกรรมของพระอสุลิตมาลที่ฆ่ามนุษย์มากถึง ๕๕๕ คน ดังนั้นอโหสิกรรมจึงเป็นความหวังประเภทหนึ่งของผู้ผล่อจากความผิดเพราะหลงผิดไปชั่ว

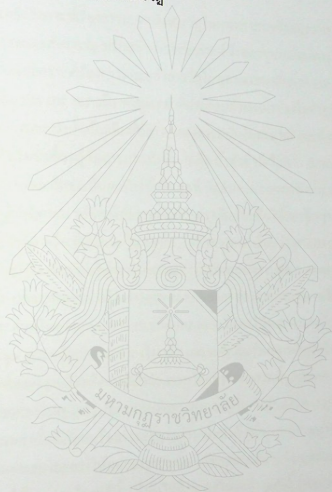
ครูชั่วครว เมื่อสำนึกได้แล้วมันบำเพ็ญบุญ - กุศล กรรมชั่วที่กระทำนั้นย่อมหาโอกาสได้ยากที่จะให้ผล แต่อย่างไรก็ตามกุศลอย่างต่ำ ย่อมยากที่จะลบล้างหรือบรรเทาอกุศลอย่างแรง

๕.๔ หลักธรรมอันเป็นเหตุสิ้นไปแห่งกรรมและสังสารวัฏ

ผลการวิเคราะห์หลักธรรมอันเป็นเหตุสิ้นไปแห่งกรรมในสองพระสูตร พบว่า หลักธรรม ทั้ง ๒ ประการนี้ เป็นหลักธรรมที่ถือได้ว่าเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนาโดยเฉพาะมรรคมีองค์ ๘ เป็น ๑ ในเทศนาถกเถียงที่พระพุทธองค์ใช้เผยแผ่พระพุทธศาสนา เป็นหนทางสายตรงที่นำไปสู่การสิ้นทุกข์ ซึ่งก็หมายถึงการสิ้นกรรมนั่นเอง มรรคมีองค์ ๘ นั้น เป็นหนทางเส้นเดียวที่เดินไปพร้อมๆ กัน มิใช่ส่งต่อกันไป ฉะนั้น การปฏิบัติตามมรรคมีองค์ ๘ จึงดำเนินไปพร้อมๆ กัน เช่น ขณะที่เราเดินจากฆ่าสัตว์ ซึ่งเป็นสัมมาสัมมาสัมมาแล้ว ยังต้องเว้นจากการพูดเท็จ ซึ่งเป็นสัมมาวาจาไปด้วย เป็นต้น ดังนั้น มรรคมีองค์ ๘ จึงเป็นหนทางที่ครอบคลุมทั้งกาย วาจา ใจ หลอมรวมผู้ปฏิบัติไปสู่การบรรลุธรรม ส่วนโพชฌงค์ ๗ เป็นหลักธรรมที่สืบเนื่องกันไปตามลำดับพัฒนาไปจนถึงการสิ้นทุกข์ คือบรรลุธรรม ซึ่งลำดับพัฒนาการในโพชฌงค์ ๗ เป็นเพียงขณะจิตก็ได้ หรือพัฒนาเป็นไปตามปกติก็ได้ ทำให้ผู้ปฏิบัติได้ทราบพัฒนาการของตัวเองไปตามลำดับ จนถึง การตรัสรู้ สิ้นกรรมไปในที่สุด

ส่วนผลการวิเคราะห์หลักธรรมอันเป็นเหตุสิ้นไปแห่งสังสารวัฏ พบว่า โพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ เป็นการรวมหัวข้อธรรมทั้งหมดโดยมิได้สนใจว่า หัวข้อธรรมซ้ำกันหรือเปล่า ซึ่งเป็นการนับที่นิยมกันอยู่ในการรวบรวมหัวข้อธรรมในพระไตรปิฎก จะสังเกตเห็นมากในอภิธรรมปิฎกที่นับจิตเป็นดวงๆ มากมาย โดยวิธีการนี้อาจทำให้เกิดความเข้าใจว่า การปฏิบัติหรือ การบรรลุธรรมมีถึง ๓๗ ประการ แท้จริงแล้วการปฏิบัติเพื่อความสิ้นไปแห่งสังสารวัฏเพียงแต่ปฏิบัติตามหมวดธรรมใดหมวดธรรมหนึ่ง ก็เป็นการปฏิบัติที่ครอบคลุมหลักการปฏิบัติแล้ว เช่น ถ้าใช้สติในการปฏิบัติกับได้ปฏิบัติแค่ ๔ ประการตามหลักสติปัญญา ๔ ถ้าปฏิบัติตามมรรคมีองค์ ๘ ก็ปฏิบัติแค่ ๘ ประการ อยู่ที่ว่าปฏิบัติว่าจะถืออะไรเป็นหลักในการปฏิบัติเท่านั้น แต่มีข้อแม้ว่า ถ้าถือหลักใดต้องปฏิบัติให้ครบตามหลักนั้นๆ โพธิปักขิยธรรม แบ่งเป็น ๗ หมวด แต่ละหมวดมีความสมบูรณ์ในการปฏิบัติครบถ้วน แม้ว่าจะอธิบายแยกกัน แต่เมื่อปฏิบัติตามหมวดธรรมหมวดใดหมวดหนึ่งก็เท่ากับปฏิบัติตามหมวดธรรมอีก ๖ หมวดด้วย การปฏิบัติเพื่อการสิ้นไปแห่งสังสารวัฏให้ได้รับผลเท่าเทียมกัน เป้าหมายที่เหมือนกัน ใครจะเดินทางไปตามทางเส้นทางใดก็เท่ากับกำลังเดินทางเข้าสู่เป้าหมายเดียวกัน ต่างกันแต่เพียงเส้นทาง แต่การปฏิบัติธรรม และการบรรลุธรรมนั้น ในขณะที่กำลังปฏิบัติธรรมตามหมวดธรรมหนึ่ง ก็เท่ากับปฏิบัติหมวดธรรมอื่นไปด้วยนี่เป็นลักษณะพิเศษของคำสอนของพระพุทธเจ้า เห็นได้ชัดเจนที่มรรคมีองค์ ๘ ท่านอธิบายแสดงให้เห็นว่า การ

ปฏิบัติตามมรรคมีองค์ ๘ เท่ากับรวมการปฏิบัติหมวดอื่นเข้าไว้ทั้งหมดทั้งสติปัญญา(การตั้งสติ กำหนดพิจารณาสิ่งทั้งหลายให้รู้เห็นเท่าทันตามความเป็นจริง) ๔ สัมมปธาน(ความเพียรชอบ) ๔ อธิธัมมา(คุณเครื่องให้ถึงความสำเร็จ) ๔ อินทรีย์(สภาพที่เป็นใหญ่ในกิจของคน) ๕ พละ(ธรรม เป็นกำลัง) ๕ โภชนงค์(ธรรมอันเป็นฝักฝ่ายแห่งการตรัสรู้) ๑ และมรรคมีองค์ ๘ แม้แต่สติปัญญา ๔ ถ้าพิจารณาให้ดีจะเห็นว่ารวมเอาองค์ในหมวดอื่นๆ ไว้ทั้งหมดเช่นกัน นี่ก็ความสอดคล้องของ หลักธรรมในการปฏิบัติเพื่อการสิ้นไปแห่งสังสารวัฏ

บทที่ ๕

บทสรุปและข้อเสนอแนะ

๕.๑ บทสรุป

จากการศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องกรรมและสังสารวัฏในพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท ทำให้ทราบแนวคิด ทฤษฎีของกรรมและสังสารวัฏ พร้อมทั้งผลการวิเคราะห์ จึงพอสรุปผลของการวิจัยได้ดังนี้

จากการศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องกรรมและสังสารวัฏในพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท ทำให้ทราบว่า กรรมในพุทธปรัชญาเถรวาท หมายถึง การกระทำที่ประกอบด้วยเจตนา จงใจทำหุคคิด ถ้าไม่มีเจตนาหรือความจงใจ การกระทำนั้นเป็นเพียงกิริยา ผลของกรรมนั้น ไม่สมบูรณ์ และยังเป็นค้ำถางๆ ไม่ดีไม่ชั่ว ส่วนจะดีหรือชั่วขึ้นอยู่กับการกระทำนั้น ๆ คือ ถ้าทำชั้วก็เรียกว่า อุกุศลกรรมหรือบาปกรรม หรือพุงจริตกรรม อันจะเป็นผลทำให้เป็นทุกข์ ชักกับค่านิยมของสังคม แต่ถ้าทำดี ก็เรียกว่า กุศลกรรม หรือบุญกรรม หรือสุจริตกรรมอันมีนัยตรงกันข้าม คือให้ผลเป็นสุข การกระทำกรรมทำได้ ๓ ทางด้วยกัน หรือ ที่เรียกว่า ไตรทวาร คือทำทางกาย เรียกว่า กายกรรม ทางวาจา เรียกว่าวจีกรรม และ ทางใจ เรียกว่ามโนกรรม กรรมแบ่งประเภทออกตามคุณภาพของกรรม ตามหนทางที่จะนำไปสู่การกระทำกรรม หรือ การแสดงออกของกรรม และตามสภาพที่สัมพันธ์กับวิบากหรือการให้ผล ส่วนในอรรถกถา แบ่งกรรมออกตามกาลเวลาให้ผล ตามหน้าที่ และตามความหนักเบาของกรรม กรรมนั้นเมื่อกระทำไปแล้ว การจะตัดสินว่ากรรมนั้นดีหรือชั่ว ถูกหรือผิด จะต้องอาศัยเกณฑ์มาตรฐาน โดยถือการวินิจฉัยกรรมโดยพิจารณาตามที่มีเหตุของการกระทำว่า มาจากกุศล หรืออกุศล ผลของกรรมที่กระทบต่อตนเองและผู้อื่น หลักมโนธรรม และตามมติของวิญญูชนว่า ท่านเหล่านั้นดีเตียนหรือสรรเสริญ กรรมเมื่อสำเร็จเป็นกรรมสมบูรณ์แล้วย่อมมีวิบากกรรม คือผลของกรรมโดยการให้ผลของกรรมนั้น ให้ผลทั้งระดับจิตใจ บุคลิกภาพ วิถีชีวิต และสังคม ซึ่งเป็นการให้ผลกรรมในชาตินี้ ถ้ายังไม่มีโอกาสให้ผลในชาตินี้ กรรมย่อมสั่งสมไว้ในจิต กรรมนั้นจะให้ผลในชาติหน้า และกรรม ยังส่งผลเนื่องถึงผู้อื่น แต่เมื่อไม่มีโอกาสให้ผลกรรมนั้นก็กลายเป็นอกุศลกรรม เป็นกรรมหุคให้ผล โดยมีสาเหตุมาจากกรรมนั้นหมดแรง มีกรรมอื่นที่แรงกว่าเข้าแทรกแซง และผู้ทำกรรมได้สำเร็จ พระอรหันต์ทำลายขันธ ๕ อันเป็นที่รองรับกรรมได้แล้ว ตามที่คณะพระพุทธศาสนายังมีหลักกรรมอันเป็นเหตุล้นไปแห่งกรรมที่ปรากฏทั้งในนิพเพตริกสูตร คือ มรรคมืองค์ ๘ มีเห็นชอบ คำหรือชอบ เจริจาชชอบ ทำการงานชอบ ประกอบอาชีพชอบ เพียรพยายามชอบ มีสติชอบ และมีสมาธิชอบ ซึ่งมีมรรคมืองค์ ๘ เหล่านี้ สรุปประมวลลงใน

ไตรสิกขา คือ สติ สมาธิ และปัญญา ส่วนสาวะชสูตรเกี่ยวกับ โภชนงค์ ๗ ประการ อันเป็นข้อปฏิบัติเพื่อขังวิชาและวิมุตติให้บริบูรณ์ กล่าวคือถึงที่สุดแห่งการดับทุกข์ หรือการตรัสรู้ มี ๗ ประการ คือ สติสัม โภชนงค์(สติ) ธรรมวิจยสัม โภชนงค์(การสอดส่องเลือกเฟ้นธรรม) วิริยสัม โภชนงค์(ความเพียร) ปิติสัม โภชนงค์(ความอิ่มเอิบใจ) ปัสสัทธสัม โภชนงค์(ความสงบระงับ) สมาธิสัม โภชนงค์(ความตั้งใจมั่น) และอุเบกขาสัม โภชนงค์(ความวางเฉย) อนึ่ง หลักกรรมนั้น เมื่อทำความเข้าใจอย่างแจ่มแจ้ง และตระหนักถึงความจริงของกฎแห่งกรรมแล้ว ย่อมก่อให้เกิดคุณค่าทางจริยธรรม คือ ทำให้เป็นคนหนักแน่นในเหตุผล รู้จักมองเห็นการกระทำและ ผลของการกระทำตามแนวทางของเหตุปัจจัย ไม่เชื่อสิ่งมมาย คั่นข่าว ถืออุกฤษ์มายามตี เห็นผลที่ตนต้องการ จุฬหมายที่ปรารถนาจะเข้าถึงว่า จะสำเร็จได้ด้วยการลงมือทำ ต้องพึ่งตนเอง และลงมือกระทำความเพียรด้วยตนเอง มีความรับผิดชอบต่อตนเอง ที่จะงดเว้นจากกรรมชั่ว และรับผิดชอบต่อผู้อื่น ด้วยการกระทำกรรมดีต่อเขา และยึดถือในหลักที่ว่า บุคคลมีสิทธิโดยธรรมชาติที่จะกระทำการต่างๆ เพื่อแก้ไขปรับปรุง สร้างเสริมตนเองให้ดีขึ้นไป โดยเท่าเทียมกัน ไม่มีการแยกชั้นวรรณะ

จากการศึกษาสังสารวัฏในพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท ทำให้ทราบได้ว่า สังสารวัฏ หมายถึง การเวียนว่ายตายเกิดตามอำนาจกรรมดี หรือกรรมชั่วที่กระทำ การเวียนว่ายตายเกิดเช่นนี้ ก็เพราะภาวะ หรือผลแห่งเชื้อจากกิเลส กรรม และเวปภ โดยหลักสังสารวัฏนั้นมีปรากฏขึ้นในพระญาณของพระพุทธเจ้าในวันตรัสรู้ คือ บุปเพนิวาสานุสสติญาณ (ญาณที่สามารถระลึกอดีตชาติ หรือชาติก่อน ทั้งของพระองค์เอง และสรรพสัตว์ทั้งหลายได้เป็นจำนวนมาก) และจุลุปปาตญาณ (ญาณที่พระองค์สามารถเห็นหมู่สัตว์ทั้งหลาย กำลังจุติ(เคลื่อน) กำลังอุบัติ(เกิด) จึงทรงนำมาเปิดเผย ในส่วนประเภทของสังสารวัฏ ในพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท มีการแบ่งประเภทเป็นภูมิชั้นต่ำ คือ นิรยภูมิ เปตติวิสัยภูมิ อสุรกายภูมิ และดิวิจจานภูมิ ภูมิชั้นกลาง คือ มนุสสภูมิ จากุมหาราชิกาภูมิ ดาวดึงสภูมิ ยามาภูมิ ดุสิตาภูมิ นิมมานรติภูมิ และปรนิมมิตวสวัตติภูมิ และภูมิชั้นสูง คือ รูปภูมิ และอรุภูมิ ตามความหยาบ และละเอียดของจิต สังสารวัฏนั้นมีความยาวนานมากใช้กัเป็นเครื่องนับความยาวนาน ซึ่งพระพุทธเจ้าใช้วิธีอธิบายความยาวนานแห่งสังสารวัฏ โดยการอุปมากับขั้วดจ หรือเหตุการณ์ต่าง ๆ และสังสารวัฏเป็นวงจรที่หมุนเวียนไปตามอำนาจกิเลส กรรม และเวปภ ตามกฎแห่ง ปฏิจจสมุปบาท(สภาพที่อาศัยปัจจัยเกิดขึ้น) โดยมีจิตเป็นตัวส่งสมกรรมและนำไปเกิดภพภูมิต่าง ๆ ทั้งกามภพ รูปภพ และอรุภพ ซึ่งสรุปรวมเป็นทุกตภพ และ สุตตภพ เวียนตายเวียนเกิดอย่างไม่มีที่สิ้นสุด จนกว่าจะเข้าสู่พระนิพพาน โดยมีข้อพิทุจนเกี่ยวกับการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ ทั้งข้อสังกคในสังคมปัจจุบัน เช่น เด็กในครอบครัวเดียวกัน เกิดจากพ่อแม่เดียวกัน อยู่ในสิ่งแวดล้อมเดียวกัน แต่มีความโน้มเอียงต่างกัน แม้แต่ฝาแฝดเดียวกัน ก็ยังแตกต่างกันในอุปนิสัย และเด็กอัจฉริยะ เป็นการแสดงถึงร่องรอยแห่งความทรงจำในอดีตที่เห็น ได้ชัดเจน ความอัจฉริยะ

ของเขาเองได้เด่นออกมา เป็นต้น ๑ ใน พระไตรปิฎก ยังมีชาดก และเรื่องราวต่างๆ ที่พระพุทธเจ้า
 ตรัสถึงอดีตชาติของพระองค์ และบุคคลอื่นอีกมากมาย ส่วนความหลุดพ้นจากสังสารวัฏนั้น
 พระพุทธศาสนามีหลักธรรมอันเป็นเหตุสืบไปแห่งสังสารวัฏ โดยกล่าวถึงหลักธรรมที่เป็นเหตุสืบ
 ไปแห่งสังสารวัฏมีหลักโพธิปักขิยธรรม ซึ่งเป็นหลักธรรมที่เป็นฝักฝ่าย หรือส่วนแห่งการตรัสรู้
 อันประกอบด้วย สติปัญญา(การตั้งสติกำหนดพิจารณาสิ่งทั้งหลายให้เห็นเท่าทันตามความเป็น
 จริง) ๔ สัมมปธาน(ความเพียรชอบ) ๔ อธิบาท (คุณเครื่องให้ถึงความสำเร็จ) ๔ อินทรีย์(สภาพที่
 เป็นใหญ่ในกิจของตน) ๕ พละ(ธรรมเป็นกำลัง) ๕ โขณฑค์(ธรรมอันเป็นฝักฝ่ายแห่งการตรัสรู้)
 ๗ และมรรคมืด ๘ ดังกล่าวมาแล้ว

จากการวิเคราะห์กรรมและสังสารวัฏในพุทธปรัชญาเถรวาท ทำให้ทราบได้ว่า กรรม
 หมายถึง การกระทำที่ประกอบด้วยความจงใจ โดยมีความชั่วเป็นแรงกระตุ้นจากภายใน เป็นได้ทั้งดี
 และไม่ดี แสดงออกมาทางกาย วาจา และใจ ถ้าไม่มีความจงใจ ก็ไม่เรียกว่ากรรม กรรมแบ่ง
 ประเภทออกได้ ๓ ประเภท คือ แบ่งตามคุณภาพของกรรม มีความดี หรือความชั่วเป็นแรงผลักดัน
 แบ่งตามทางที่แสดงออกของกรรม ทั้งทางกาย วาจา และใจ แบ่งตามความสัมพันธ์กับผลกรรม
 ตามเวลาให้ผล หน้าที่ และความหนักเบา กรรมมีเกณฑ์ตัดสินกรรม โดยพิจารณาตั้งแต่รากเหง้า
 ของกรรมที่เป็นแรงผลักดันให้กระทำการ ทั้งฝ่ายดี และฝ่ายชั่ว ซึ่งเป็นเรื่องรู้ได้เฉพาะคน
 พิจารณาตามหลักมโนกรรม ซึ่งเป็นการพิจารณาตัดสินกรรมของตนเอง แต่เนื่องจากมนุษย์เป็น
 สัตว์สังคม ซึ่งอยู่รวมกันจำนวนมาก การพิจารณาตัดสินกรรมจึงมีหลักที่บุคคลอื่นสามารถพิจารณา
 ตัดสินได้ คือ พิจารณาที่ผลของกรรมว่า สิ่งทีกระทำไปแล้วนั้น ส่งผลต่อตนเอง และผู้อื่นอย่างไร
 เป็นไปในทางสร้างประโยชน์ หรือ ให้โทษ และพิจารณาตามมติของวิญญูชน กรรมจะให้ผลใน
 ชาติปัจจุบัน ชาติหน้า ให้ผลเนื่องถึงผู้อื่นตามความหนักเบาของกรรม กรรมให้ผลตั้งแต่เริ่ม
 กระทำลงไป คือ ในระดับจิตใจเป็นอันดับแรก เพราะการกระทำทุกอย่างเริ่มที่จิต จากนั้นกรรมจะ
 ทำให้ผลส่งออกมาที่บุคลิกภาพที่แสดงออกมาทางกาย วาจา จึงมีผลไปสู่วิถีชีวิต และสังคม ส่วน
 จะให้ผลเร็วหรือช้าอยู่ที่ว่าการกระทำกรรมนั้น มีองค์ประกอบครบหรือไม่ ทั้งเวลาที่กระทำ วัตถุประสงค์
 ใช้กระทำ เป็นต้น ถ้าองค์ประกอบเหล่านั้น ไม่ครบ กรรมก็ไม่สูญหาย ยังสั่งสมอยู่ในจิต คอย
 โอกาสให้ผลอยู่ นอกจากนั้นกรรมยังมีผลถึงสังคมรอบข้าง กรรมจะหุคให้ผล เพราะหมดแรง
 ของกรรม มีกรรมอื่น ๆ แทกรแซง และบุคคลผู้กระทำการ ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ ส่วน
 สังสารวัฏ คือ การเวียนว่ายตายเกิดตามอำนาจกรรมที่ตนกระทำ ซึ่งเป็นกระบวนการตามธรรมชาติ
 ที่มีเหตุ ปัจจัยสนับสนุน หมุนเวียนไปเป็นวงกลม ฉะนั้น กรรมจึงเป็นเหตุปัจจัยสำคัญให้เกิดการ
 เวียนว่ายตายเกิด โดยมี ความชั่วอยู่เบื้องหลัง การแบ่งประเภทของสังสารวัฏนั้น แบ่งตามอำนาจ
 กรรมที่กระทำนั่นเอง เริ่มตั้งแต่ภูมิชั้นต่ำซึ่งเป็นที่รองรับกรรมหนัก เรียงลำดับขึ้นไปจนถึงภูมิ

ชั้นสูง ซึ่งเป็นที่เวียนว่ายตายเกิดของ ผู้ได้มานสมาบัติ ดังนั้น จะเห็นได้ว่า ภพภูมิที่เป็นที่ท่องเที่ยวไปของสัตว์นั้น เกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กันอย่างมากกับกรรมที่กระทำ สังสารวัฏนี้ยาวนานจนหาเบื้องต้น และที่สุดไม่พบ โดยมีจิตเป็นตัวสืบต่อภพชาติ สำหรับข้อพิสูจน์เกี่ยวกับการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ มีหลักฐานที่มีอยู่มากมาย ในพระไตรปิฎก ชาคคต่าง ๆ หรือเรื่องราวที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้แล้ว

ดังนั้น จากการศึกษาเชิงวิเคราะห์กรรมกับสังสารวัฏในพุทธปรัชญาเถรวาท จึงพอสรุปผลของการวิจัยได้ว่า กรรมกับสังสารวัฏมีความเกี่ยวพันกันอย่างมาก เป็นเหตุและผลของกันและกัน ตราบใดที่ยังทำกรรม ไม่ว่าจะกรรมนั้นจะดีหรือชั่ว กรรมก็ย่อมให้วิบากกรรมอยู่เรื่อยไป นั้นหมายความว่า เรายังต้องเวียนว่ายตายเกิดเพื่อรับผลของกรรมที่ได้กระทำ ซึ่งการเวียนว่ายตายเกิดนั้นอาจเกิดในสุตคติภพ หรือทุกคติภพ ก็แล้วแต่กรรมของบุคคลนั้น ซึ่งเมื่อเกิดมาแล้วย่อมต่อสู้ดิ้นรนเพื่อการดำรงอยู่แห่งชีวิต นั้นหมายความว่า ย่อมมีโอกาสทำดีบ้าง ชั่วบ้าง และเมื่อทำแล้ว ย่อมเสวยผลของการกระทำที่เป็นสุขบ้าง ทุกข์บ้างวนเวียนอย่างนี้ พระพุทธศาสนาถือว่า การเกิดบ่อยๆ เป็นทุกข์ ฉะนั้น การเวียนว่ายตายเกิด ก็คือการเวียนมาสู่ความทุกข์นั่นเอง ดังนั้น พระพุทธศาสนาจึงสอนหลักแห่งกรรมและสังสารวัฏ เพื่อทำความเข้าใจให้เห็นจริง เห็นโทษ และหาทางออกจากสังสารวัฏ ซึ่งการ ที่จะพ้นจากสังสารวัฏ หรือพ้นจากกรรมไปได้ต้องปฏิบัติตามหลักกรรมที่เป็นเหตุสิ้นไปแห่งกรรมและสังสารวัฏ มีมรรค ๘ เป็นต้น

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

๑) ผู้รับผิดชอบเกี่ยวกับองค์กรพระพุทธศาสนา ควรเห็นความสำคัญและวางแนวทางในการศึกษา หาแนวทางหรือนโยบายเผยแพร่เรื่องกรรมและสังสารวัฏแก่ผู้เกี่ยวข้องให้รู้เข้าใจและนำไปปรับใช้ให้เกิดประโยชน์ในการดำเนินชีวิต

๒) สถาบันการศึกษาควรจัดให้มีการศึกษาวิชาพระพุทธศาสนาในทุกระดับชั้น การศึกษาอย่างจริงจัง และปฏิบัติตามหลักเรื่องผลของกรรม ชนิดของกรรม การให้ผลของกรรม และการไม่ก่อกรรมทำเข็ญ ให้เกิดจิตสำนึก และรู้ตัวตลอดเวลา กลักรรมชั่วทั้งในที่ลับและที่แจ้ง เป็นต้น

๓) ควรมีนโยบายส่งเสริม ตั้งกองทุน มูลนิธิ และเผยแพร่บุคคลผู้ประกอบกรรมดี ให้เป็นตัวอย่างแก่สังคมทั่วไป

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัย

๑) ควรศึกษาเปรียบเทียบกรรมและสังสารวิภูกับศาสนาพราหมณ์ และศาสนาเซน ซึ่งมีหลักคำสอนในเรื่องกรรมและสังสารวิภูเหมือนพระพุทธศาสนาว่า เหมือนกัน หรือต่างกันอย่างไร

๒) ควรศึกษากรรมและสังสารวิภูในอรรถกถาธรรมบท ซึ่งมีตัวอย่างของการทำกรรม และเสวยผลของกรรมของพระพุทธเจ้า พระสาวก และบุคคลต่างๆ มากมาย

๓) ควรศึกษาผลของกรรมดีและชั่ว พร้อมทั้งยกตัวอย่างผู้กระทำความผิด ซึ่งจะต้องได้รับโทษดังปรากฏในสื่อมวลชนปัจจุบัน

๔) ควรศึกษาทัศนคติต่อความเชื่อเรื่องกรรมและสังสารวิภูในสังคมชาวพุทธในปัจจุบัน

บรรณานุกรม

พระไตรปิฎก

- การศาสนา, กรม, กระทรวงศึกษาธิการ. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง. เล่ม ๔, ๑๐, ๑๒, ๑๓, ๑๔, ๑๖, ๑๙, ๒๐, ๒๑, ๒๒, ๒๕, และเล่มที่ ๓๕. กรุงเทพมหานคร : กรมศาสนา, ๒๕๒๑.
- คณะกรรมการแผนกตำรา, มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาลักษณ์. วิสุทธิมรรค. เล่มที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาลักษณ์, ๒๕๒๒.
- มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาลักษณ์, มูลนิธิ. พระสูตรและอรรถกถาแปล เล่มที่ ๑, จัดพิมพ์เนื่องในวโรกาสครบ ๒๐๐ ปีแห่งราชวงศ์จักรี กรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาลักษณ์, ๒๕๒๕.

หนังสือ

- คัมภีร์ ราหุล, ดร.. พระ. พระพุทธเจ้าสอนอะไร. แปลโดย รศ.ชูศักดิ์ ทิพย์เกสร และคณะ. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗.
- นางเยาว์ ชามรงค์. ปรัชญาอินเดียสมัยโบราณ. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๒.
- บรรจบ บรรณรุจิ. จิต มโน วิญญาน. กรุงเทพมหานคร : ไร่เรณูสมาธิ, ๒๕๓๓.
- บุญมี แทนแก้ว. พุทธปรัชญาเถรวาท. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๕.
- ปิ่น นุกัณฑ์. คำบรรยายพุทธศาสตร์ ภาค ๓. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาลักษณ์, ๒๕๓๕.
- _____. ปาฐกถาเรื่องจิต. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาลักษณ์, ๒๕๔๑.
- พระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). กรรมและการเวียนว่ายตายเกิด. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ระฆังทอง, ๒๕๔๖.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). พุทธธรรม. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.
- _____. พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗.
- _____. พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์. กรุงเทพมหานคร : ผศ. อารี. พรินดี้ง แมตโปรดักส์จำกัด, ๒๕๔๗.

พระธรรมวิสุทธิกวี (พิจิตร ฐิตวณฺโณ). จิตวิทยาในพระอภิธรรม. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

พระพรหมโมลี. (วิเทศ ญาณวโร ป.ธ.๘). ภูมิวิลาสินี. กรุงเทพมหานคร : ดอกหญ้า, ๒๕๔๕.

_____ . กรรมที่ปณี. กรุงเทพมหานคร : ดอกหญ้า, ๒๕๔๕.

พุทธทาสภิกขุ. อิทปปัจจยตา. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อรุณวิทยา, ๒๕๔๕.

พื้น ดอกบัว. แนวคิดเกี่ยวกับสังสารวัฏ : การเวียนว่ายตายเกิดในพระพุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร : ศิลปาบรรณาการ, ๒๕๔๓.

มดิชน. พจนานุกรม ฉบับมดิชน. กรุงเทพมหานคร : มดิชน, ๒๕๔๓.

ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒. กรุงเทพมหานคร : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๒.

วสิน อินทสระ. หลักคำสอนสำคัญในพระพุทธศาสนา (พุทธปรัชญาเอรวาท). กรุงเทพมหานคร : บรรณาการ, ๒๕๓๕.

วสิน อินทสระ. หลักคำสอนสำคัญในพระพุทธศาสนา(พุทธปรัชญาเอรวาท). กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๘.

สมเด็จพระญาณวโรดม. ศาสนาต่าง ๆ. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

สอ เสถบุตร. New Model English - Thai Dictionary. กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิชจำกัด, ๒๕๔๑.

สุจิตรา อ่อนล้อม. ศาสนาเปรียบเทียบ. กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิก, ๒๕๔๕.

สุชีพ บุญญาภาพ. คุณลักษณะพิเศษแห่งพระพุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

สุนทร ณ รังสี. "ความสัมพันธ์ระหว่างสังสารวัฏกับมรรคผลนิพพานในพุทธปรัชญา". เสนอในที่ประชุมราชบัณฑิตและภาคีสมาชิก สำนักธรรมศาสตร์และการเมือง. กรุงเทพมหานคร : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๓๓.

สุวิทย์ ภาณูจารี. การศึกษาชีวิตเชิงวิเคราะห์ ตามแนวคำสอนในพระพุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร : ธนาเพรส แอนด์ กราฟฟิค จำกัด, ๒๕๔๕.

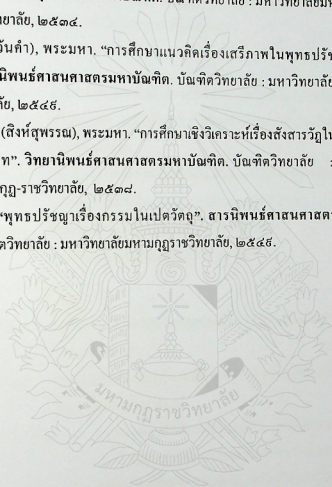
เสถียรพงษ์ วรรณปก. เพื่อความเข้าใจถูกต้องเกี่ยวกับหลักกรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๘.

แสง จันทร์งาม. ประทีปธรรม. กรุงเทพมหานคร : บรรณาการ, ๒๕๓๕.

_____ . พุทธศาสนวิทยา. กรุงเทพมหานคร : บรรณาการ, ๒๕๓๕.

วิทยานิพนธ์/สารนิพนธ์

- บุญเลิศ เทียรเดช. "การศึกษาเรื่องกรรมและการเกิดใหม่ตามแนวพระอภิธรรม". สารนิพนธ์ศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.
- พิเชษฐ์ ชีรวีโส (ดอกรัก), พระมหา. "การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องกรรมและสังสารวัฏในพุทธปรัชญา - เถรวาท ที่มีผลต่อการดำเนินชีวิตของพุทธศาสนิกชนไทยในปัจจุบัน". วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.
- วิจงณ์ สุกจารี (วันคำ), พระมหา. "การศึกษาแนวคิดเรื่องเสรีภาพในพุทธปรัชญาเถรวาท". วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕.
- สมพงษ์ สุขมาโล (สิงห์สุพรรณ), พระมหา. "การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องสังสารวัฏในพุทธปรัชญาเถรวาท". วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.
- สุเทพ ปิ่นนิล. "พุทธปรัชญาเรื่องกรรมในเปตวัตถุ". สารนิพนธ์ศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

ประวัติผู้วิจัย

สิ่งพิมพ์นี้เป็นสมบัติของห้องสมุด มจร.
ผู้ใดพบอยู่ในที่อื่นไม่สมควร
โปรดนำมาส่งที่แผนกห้องสมุดด้วย ขอบอุ้ม

ชื่อ พระมหาธีระศักดิ์ พลปัญญา (พลปัญญา)
เกิด ๒๑ เมษายน พุทธศักราช ๒๕๒๔ ที่บ้านเลขที่ ๒๕ หมู่ ๕ บ้านเสาเต้า ตำบลบพูน
อำเภอเดชอุดม จังหวัดอุบลราชธานี ๓๔๑๖๐

วุฒิการศึกษา

พ.ศ. ๒๕๔๐ นักรรรมชั้นเอก สำนักเรียนวัดจักรวรรดิราชาวาส กรุงเทพมหานคร
พ.ศ. ๒๕๔๕ ปริญญาธรรม ๕ ประโยค สำนักเรียนวัดจักรวรรดิราชาวาส
กรุงเทพมหานคร
พ.ศ. ๒๕๔๗ ศาสตราจารย์บัณฑิต (เกียรตินิยมอันดับหนึ่ง) เอกพุทธศาสตร์
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย กรุงเทพมหานคร
พ.ศ. ๒๕๔๘ ศีกษาศาสตรบัณฑิต (มัธยมศึกษา-สังคมศึกษา)
มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช นนทบุรี

หน้าที่การงาน

พ.ศ. ๒๕๔๗ ครูสอนสาระการเรียนรู้พระพุทธศาสนา ร.ร.บางมดวิทยา เขตจอมทอง
กรุงเทพมหานคร
พ.ศ. ๒๕๔๘ ครูสอนสาระการเรียนรู้พระพุทธศาสนา ร.ร.บ้านโนนกาเร็น อำเภอเดช
อุดม จังหวัดอุบลราชธานี
พ.ศ. ๒๕๔๙-ปัจจุบัน ครูสอนพระปริยัติธรรมแผนกบาลี - สามัญศึกษา
โรงเรียนพระปริยัติธรรมเจ้าพระยาบดินทรเดชา
วัดมหาธาตุ(พระอารามหลวง) ต.ในเมือง อ.เมือง
จ.ยโสธร ๓๕๐๐๐

ที่อยู่ปัจจุบัน

วัดมหาธาตุ(พระอารามหลวง) ถนนวารีราชเดช ตำบลในเมือง อำเภอเมือง
จังหวัดยโสธร ๓๕๐๐๐